

1. Витоки філософії.
2. Філософія – одвічно-діяльна любов людини до мудрості. Різноманітність уявлень про мудрість.
3. Філософське розуміння суспільства.
4. Загальна характеристика релігійного світогляду.
5. Філософія як форма суспільної свідомості, її предмет і функції.
6. Світоглядна функція філософії. Філософія і світогляд.
7. Гносеологічна функція філософії. Філософія і наука.
8. Методологічна функція філософії. Філософія як методологія.
9. Культурно-виховна функція філософії. Філософія і культура.
10. Гуманістична орієнтація філософії.
11. Основне питання філософії.
12. Проблема методу в філософії. Діалектика і метафізика.
13. Свідомість як вища форма відображення.
14. Суспільна сутність свідомості.
15. Основний зміст пізнавальної діяльності.
16. Філософський смисл проблеми буття.
17. Практика як спосіб людського буття в природному і соціальному світі.
18. Філософське розуміння матерії.
19. Рух як спосіб існування об'єктивної та суб'єктивної реальності.
20. Простір і час: філософські та природничо-наукові концепції.
21. Філософське вчення про свідомість.
22. Рух і розвиток. Прогрес і регрес.
23. Чуттєве і логічне пізнання, їх співвідношення.
24. Філософське вчення про істину.
25. Методи наукового пізнання.
26. Історичні форми діалектики.
27. Основні закони діалектики.
28. Категорії діалектики та їх пізнавальна роль.
29. Основні школи Стародавнього Китаю: загальна характеристика.
30. Історичний розвиток форм сім'ї (за працею Ф.Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності та держави»).
31. Спосіб матеріального виробництва, його структура і сутність.
32. Суспільна свідомість, її структура і сутність.
33. Суспільство як система, що само розвивається.
34. Проблема сенсу, цінності людського життя в духовному досвіді людства.
35. Ідея цілісної людини як вираження сенсу людського життя.
36. Предмет філософії та його історична зміна.
37. Давня філософія як зародок і колыска всіх наступних типів філософії.
38. Єдність і багатоманітність історико-філософського процесу.
39. Людина – змістовне ядро всіх проблем давньої філософії.
40. Загальна характеристика філософських шкіл Стародавньої Індії.
41. Філософські школи Стародавнього Китаю.
42. Проблема людини в філософському вченні Сократа.
43. Філософська думка в Україні: традиції і шляхи розвитку.
44. Космоцентризм давньо-грецької філософії.

- 45.Платон: вчення про ідеї, етичні і соціологічні погляди.
- 46.Філософія Аристотеля.
- 47.Мудрість як безпосереднє джерело щастя в тлумаченні античної філософії.
- 48.Елліністична філософія: епікуреїзм, стоїцизм, скептицизм.
- 49.Сутність і основні риси філософії Середньовіччя.
- 50.Філософія Середньовіччя: патристика, апологетика, схоластика, містика.
- 51.Філософія епохи Відродження: антропоцентризм, геліоцентризм, пантеїзм.
- 52.Раціоналізм Р. Декарта.
- 53.Гносеологічні і соціологічні концепції Т. Гоббса.
- 54.Сенсуалізм Дж. Локка.
- 55.Основні ідеї філософії Б. Спінози.
- 56.Вчення про монади Г. Лейбніца.
- 57.Соціальний ідеал філософії Просвітництва. Філософські погляди Вольтера і Ж.-Ж. Руссо.
- 58.Французький матеріалізм XVIII ст. (Ламетрі, Дідро, Гельвецій, Гольбах).
- 59.І. Кант – основоположник класичної німецької філософії.
- 60.Етична концепція І. Канта.
- 61.Діалектика та принцип історизму в філософії Г. Гегеля.
- 62.Антропологічний принцип філософії Л. Фейєрбаха.
- 63.Філософія марксизму та її основні ідеї.
- 64.Сутність матеріалістичного розуміння історії.
- 65.Проблема відчуження та шляхи її подолання.
- 66.Загальна характеристика сучасної західної філософії.
- 67.Позитивізм і його історичні форми.
- 68.Філософія життя Ф. Ніцше.
- 69.Філософія екзистенціалізму.
- 70.Фрейдизм: свідоме і несвідоме.
- 71.Концепція людини в філософії Е. Фромма.
- 72.Тема абсурду і бунту в філософії А. Камю.
- 73.Атеїстичний екзистенціалізм Ж.П. Сартра.
- 74.Витоки філософської думки в Україні.
- 75.«Практична філософія» Г. Сковороди.
- 76.Вчення про «Сродну працю» Г. Сковороди.
- 77.Проблема людини в філософських розмислах Г. Сковороди.
- 78.Форми суспільної свідомості.
- 79.Трудова теорія походження свідомості.
- 80.Етико-політичні вчення філософії Аристотеля.
- 81.Соціальні утопії епохи Відродження (Т. Мор, Т. Кампанелла).
- 82.Емпіризм Ф. Бекона.
- 83.Протиріччя між системою і методом Г. Гегеля.
- 84.Об'єктивний ідеалізм Ф. Шелінга.
- 85.Суб'єктивний ідеалізм Й. Фіхте.
- 86.Вчення про неосферу В. І. Вернадського.
- 87.Філософські ідеї в Україні XX ст. (В. К. Липинський, П. В. Копнін, В. І. Шинкарук, М. В. Попович.).
- 88.Свідомість і мова.

1. Витоки філософії.

Філософія (від грецьк. Phileo – люблю і Sophia – мудрість) буквально означає «любов до мудрості». Для розкриття специфіки філософії важливо звернутися до початків філософського мислення, і навіть до міфологічного і релігійного світорозуміння як передумови, предтече філософії.

Міфологія

Міфи – давні оповіді різних народів про фантастичних істот, про богів, про космос. Міфи пов'язані з обрядами, звичаями, містять моральні норми й естетичні уявлення, поєднання дійсності й фантазії, думки і почуття. У міфах людина не виділяє себе з природи. Інтелектуальне своєрідність міфу проявлялося у тому, що тоді полягала у конкретних емоційних, поетичних образах. У міфології зближались явища природи й культури, людські риси переносилися на світ довкола себе, олицетворялись, одушевлялися космос та інші природні сили. Разом із цим у вигадливої тканини міфологічних образів полягала узагальнена робота думки – аналізу, класифікацій, особливого символічного уявлення світу – як цілого. Справді, міфологічне свідомість у межах тій історичній епохи лежало способом розуміння світу. З допомогою міфу минуле пов'язували з сьогоденням і майбутнім, забезпечувалася духовна міжпоколінна тяглість, закріплювалася система цінностей, підтримувалися певні форми поведінки... Міфологічне світобачення включало у собі також пошук єдності природи й суспільства, світу й ослаблює людину, вирішення суперечностей, гармонії, внутрішнього згоди людського життя.

Релігія

Релігія (від лат. Religio – благочестя, набожність, святиня, предмет культу) – така форма світогляду, в якій освоєння світу здійснюється через його подвоєння на посюсторонній – «земний», природний, що сприймається органами почуттів, і потойбічний – "небесний", надчуттєвий. Релігійний світогляд відрізняється від міфологічного вірою в існування надприродних сил і їх чільну роль у світобудові і житті людей. Релігійна віра проявляється в поклонінні вищих сил: тут спліталися початку добра і зла, демонічні і божественні боки релігії довгий час розвивалися паралельно. Звідси змішане почуття страху і пошани віруючих по відношенню до вищих сил.

Пізніше формується образ єдиного Бога – вищої істоти. У зрілих формах релігій ідея бога перемагає все демонічне, звільняється від нього. Бог мислиться як охоронець звичаю, традиції, моральності.

Віра – спосіб існування релігійної свідомості, особливий настрій, переживання. Зовнішньої, соціально значимої формою прояву віри служить культ – система затвердилися ритуалів, догматів.

Релігійні уявлення неможливо вивести з почуттів, переживань окремої людини. Вони – продукт історичного розвитку суспільства. Існувало й існує безліч варіантів релігійних вірувань. Такі форми релігій, як християнство, буддизм, іслам, вважаються світовими і до цього дня і мають велике число прихильників у різних країнах.

Висновок

Філософський світогляд орієнтоване на раціональне пояснення світу. Загальні уявлення про природу, суспільство, людину стають предметом реальних спостережень, узагальнення, висновків, докази і логічного аналізу.

Філософський світогляд успадкував від міфології і релігії сукупність питань про походження світу, його будову, місці людини і т.п., але відрізняється логічною упорядкованою системою знань, характеризується прагненням теоретично обґрунтовувати положення та принципи. Існуючі в народі міфи піддаються перегляду з позицій розуму, їм надається нове смислове, раціональне тлумачення.

Таким чином, можна з повною упевненістю сказати, що витоками філософії є міфологія і релігія.

2. Філософія – одвічно-діяльна любов до мудрості. Різноманітність уявлень про мудрість.

Філософію ще з давніх давен визначали як любов до мудрості (слово “філософія” грецького походження – від *phileo* – люблю і *sophia* – мудрість). Що це означає? Що таке мудрість? Щоб з’ясувати ці питання слід мати на увазі, принаймні, три важливих моменти:

1) Філософія має справу з найбільш загальними, фундаментальними проблемами існування світу, а саме: його єдності, природи, тенденцій розвитку тощо. Знання ж загального, фундаментального є виключно важливим для пізнання істини, оскільки у загальному більше суттєвого, ніж у частковому. Не випадково, патріарх світової філософії Аристотель, якого Гегель називав “вчителем людства” стверджував, що “той, хто знає загальне, знає більше того, хто знає часткове”.

Пізнати, з’ясувати загальне – не просто, бо воно неочевидне. Загальне це таке, що не сприймається на рівні відчуттів. Загальне є продуктом логічного мислення. Воно являє собою основну підвалину наукового знання. Аристотель підкреслював, що “знанням в найбільшій мірі володіє той, хто знає загальне. Мабуть, важче всього для людини пізнати саме це, найбільш загальне, бо воно далше всього знаходиться від чуттєвих сприйнять”.

2) Філософія небезпідставно ототожнюється зі знанням першоначал, першопричин буття. Ці знання, на думку Аристотеля, слід віднести до “мудрості”. Бо “мудрість є наука про визначальні причини і начала”. І далі: “наставники більш мудрі не завдяки умінню діяти, а тому що вони володіють узагальненими знаннями і знають причини”; “Жодне з чуттєвих сприйнять ми не вважаємо мудрістю, хоча вони і дають важливі знання про одиночне, бо вони не вказують “чому”... Мудрими вважаються не ті, хто має досвід, а ті, що “знають причину”; “Ми наставників у кожній справі шануємо більше, вважаючи, що вони більше знають, ніж ремісники, і мудріші їх, оскільки вони знають причини того, що створюється”. Отже, мудрість ототожнюється у філософії з пізнанням першопричин і першоначал, “сутнісного і вічного”.

3) Філософія як мудрість, що спрямована на пізнання найбільш загального, “сутнісного і вічного”, дає змогу розкривати закономірні зв’язки. Бо що таке закон? Закон – це відношення між сутностями, найбільш загальний, установлений зв’язок між речами, який повторюється при відповідних умовах і є об’єктивним, внутрішнім, необхідним, загальним і суттєвим. Оскільки філософія займається з’ясуванням цього, остільки вона і має відношення до мудрості. Мудрість, таким чином, є важливою ознакою філософії, котра осмислює дійсність на основі пізнання найбільш загальних зв’язків, причин, тенденцій розвитку та їх практичного (предметного) використання. Не випадково сучасний французький філософ Мішель Гуріна підкреслює, що мудрість – не що інше, як вміння використовувати знання на практиці – “мистецтво жити”.

Висновок: Отже, філософія як мудрість з’ясовує найбільш загальні, фундаментальні проблеми існування світу; першоначала і першопричини буття; вона спрямована на пізнання загальних, усталених, необхідних зв’язків між сутностями – закономірних зв’язків. Таким чином, мудрість, як філософський феномен, - це форма духовно-практичного осмислення дійсності, з’ясування причин, тенденцій розвитку всього сутнісного, передбачування наслідків цього розвитку на основі поєднання інтелекту та практичного досвіду.

3. Філософське розуміння суспільства.

Поняття "суспільство" в філософії має не одне визначення. "Суспільство - найзагальніша система зв'язків і відносин між людьми, що складається в процесі їхньої життєдіяльності ("людське суспільство"); історично визначений тип соціальної системи (первісне, рабовласницьке, феодальне, капіталістичне, комуністичне суспільство); специфічна форма соціальної організації, що склалася в процесі історичного розвитку даної країни" П.Сорокін дає таке визначення суспільства: "Суспільство означає не тільки сукупність декількох одиниць (осіб, індивідів тощо), але припускає, що ці одиниці не ізольовані одна від одної, а знаходяться між собою в процесі взаємодії, тобто впливають одна на одну тим, чи іншим чином, стикаються одна з одною і мають між собою той чи інший зв'язок" Соціальна філософія, як одна з галузей філософського знання, визначає специфіку і тенденції розвитку людського суспільства, механізми його утворення та закони існування, місце в ньому людини, соціальну будову суспільства, рівні і форми його організації, спрямованість та сенс людської історії, духовні основи суспільства.

Суспільство є надскладною системою, яка формується в міру розвитку здатності людей відокремлювати себе від природи. Філософія визначає три основні групи факторів, які обумовлюють розвиток людського суспільства:

- праця (специфічно людська доцільна діяльність);
- спілкування (колективний характер діяльності і життя);

Суспільство (соціум) можна визначити як сукупність всіх форм і способів взаємодії і об'єднання людей. В такому широкому значенні суспільство включає в себе все, що відрізняє цю систему від природно-космічних явищ, дозволяє розглянути створену людиною реальність як особливу форму руху матерії. Суспільство, як система взаємодії людей, визначається певними внутрішніми суперечностями - між природою і суспільством, між різними соціальними спільнотами, між суспільством і особистістю. Ці зв'язки стали основою для розробки різноманітних соціологічних концепцій суспільства. В сучасній соціальній філософії усвідомлення поняття "суспільство" пов'язане з інформаційною революцією, з новим баченням світу. "Інформаційно-комп'ютерна революція реалізується як "процес інформатизації усіх сфер життя суспільства і життєдіяльності людини. В основі кожної соціотехнічної революції знаходяться свої особливі технологічні системи. Для інформаційної революції це інформаційні технології. Її кінцевим результатом повинно стати створення нової інформаційної цивілізації. При чому все радикально змінюється: матеріальне виробництво і світогляд, побут і освіта, спілкування і мистецтво змінюють не тільки свої зовнішні риси, але й внутрішні механізми - зміст діяльності

В розумінні поняття "суспільство" потрібно виділяти два аспекти, два виміри - **індивідуальний і соціальний**. По-перше, суспільство - це самі люди в їх суспільних відносинах. Всі суспільні явища є врешті-решт результатом дій індивідів, їхніх цілей, бажань, думок, вільного вибору. Причому діють ці індивіди не відокремлено один від одного, тому суспільство є не просто сукупністю індивідів, а відкритою системою їх спілкування, взаємозв'язків і взаємодій. По-друге, суспільство є такою системою, що здатна до саморегуляції. Процес упорядкування та організації суспільних відносин породжує відносно самостійні і незалежні від індивідів форми суспільної інтеграції і регулювання відносин між індивідами, між соціальними спільнотами, між людиною і природою (виникає система норм і правил, прав і обов'язків, заборон і дозволів).

4. Загальна характеристика релігійного світогляду.

Релігійний світогляд – уявлення, погляди переконання подвоєння світу на земний та небесний. У ньому буття досягається не міфічними, а іншими способами. Вирізнимо такі:

- а) у релігійній свідомості вже чітко розділяються суб'єкт і об'єкт, а отже, долається характерна для міфу неподільність людини і природи;
- б) світ роздвоюється на духовний та тілесний, земний і небесний, природний і надприродний, до того ж земний починає розглядатися як наслідок надприродного. Міфологічні ж персонажі живуть у феноменальному світі (на горі Олімп, на горі Меру тощо);
- в) у релігії надприродний світ недоступний органам чуття, а тому - в об'єкти цього світу треба вірити. Віра і виступає головним засобом досягнення буття;
- г) особливістю релігійного світогляду є також його практичність, оскільки віра без справ мертва. А у зв'язку з цим віра в Бога та надприродний світ взагалі викликає своєрідний ентузіазм, тобто життєву енергію, яка надає розумінню цього світу життєвого характеру;
- д) якщо для міфу головним є обґрунтування зв'язку індивіда з родом, то для релігії головним є досягнення єдності людини з Богом як втіленням святості та абсолютною цінністю.

Релігія - явище багатопланове і багатозначне. Сьогодні, незважаючи на наукові досягнення, які, здавалося б, заперечують її світоглядні положення, релігія продовжує бути великою соціально організованою й організуючою силою у світі. Це значною мірою пов'язано з тим, що вона по-своєму відображає великий життєвий досвід людства, зберігає систему емоційно-образних уявлень і переживань, цінностей, норм життя, моральних ідеалів, які так потрібні сучасному людству. За допомогою обрядовості релігія культивує людські почуття любові, добра, терпимості, співчуття, милосердя, обов'язку, справедливості. Але в релігійному світогляді можуть відображатися і протилежні настрої, ідеї: фанатизм, вороже ставлення до людей іншої віри тощо.

5. Філософія як форма суспільної свідомості, її предмет і функції

З метою усвідомлення предмета та особливостей філософії важливо не лише визначити місце філософії серед історичних типів світогляду, але й з'ясувати, яку роль відіграє філософія у суспільстві.

Основними функціями філософії вважають: **світоглядну, методологічну та культурологічну функції.**

Світоглядна функція полягає у тому, що, опановуючи філософію, людина відтворює певний погляд на світ. Характер її уявлень про світ сприяє визначенню певної мети. Їх узагальнення створює загальний життєвий план, формує ідеали людини. Світогляд не може бути лише сумою знань. У світогляді відбувається певне ставлення до світу. Світогляд має спрямовувати поведінку, діяльність людини у сфері практики і в пізнанні. Але коли світогляд починає виконувати роль активного регулятора діяльності, то виступає й у ролі методології.

Методологічна функція. Методологія - це світогляд, що виступає у вигляді методу та теорії методу. Інакше, методологія - це сукупність найбільш загальних ідей та принципів, що застосовуються у вирішенні конкретних теоретичних та практичних завдань, це й наукове обґрунтування, розробка ідей та принципів, шляхів та засобів пізнання та практики. Які загальні шляхи методологічного впливу філософії на інші науки і, зокрема, на військову справу? Їх два. Один з них зв'язаний з функціонуванням філософії як загального методу, що спрямовує постановку та вирішення проблем та завдань. Дійсно, військовий теоретик або практик, що вирішує будь-яку проблему, має розглянути її об'єктивно, всебічно, конкретно, виявити зв'язки та характер розвитку вивчених процесів та явищ. Інший напрямок зв'язаний з тим, що філософія виступає не лише як метод, але й як теорія методу. Тут філософія відіграє значну роль у постановці та вирішенні методологічних проблем військової теорії та практики. Для вирішення будь-якої проблеми військової теорії або практики, що виникає, необхідна правильна вихідна позиція. Але позиція не буде вихідною та правильною, доки не визначено її ставлення до всієї світової філософії, до досягнень різних філософських шкіл та напрямків, до діалектичного, метафізичного, системного методів мислення.

Культурологічна функція передбачає експлікацію, раціоналізацію та систематизацію. Експлікація призначена для виявлення найзагальніших ідей, уявлень, форм досвіду. Важливе місце серед них займають: категорії, узагальнені способи буття - вчення про буття - онтологія; теоретичне усвідомлення ставлення до світу та людини - практичні (праксеологія), пізнавальні (гносеологія), ціннісні (аксіологія). Раціоналізації у відображенні в логічній, поняттєвій формі результатів людського досвіду. Систематизація - теоретичне відображення сумарних результатів людського досвіду.

Уже з характеристики структури сучасного філософії філософського знання випливає висновок, що філософія є частина культури і виконує важливі функції у розвитку суспільства. **Основні функції філософії: світоглядна, гносеологічна, методологічна, інтегративна, оксіологічна, критична.**

Світоглядна функція полягає в тому, що філософія - учення про загальне в системі людина - світ - служить теоретичним ґрунтом світогляду, систематизує, розширює знання людей про світ, людство, суспільство, допомагає зрозуміти світ як єдине ціле і визначити у навколишньому світі місце людини. Гносеологічна функція філософії виявляється у розробці і виборі засобів і методів вивчення та зміни предметного світу або суспільства з урахуванням діючих законів та особливостей об'єкту.

Методологічна функція дозволяє визначити напрямок наукових досліджень, орієнтуватися у різноманітності процесів і явищ, аналізуючи їх з певних теоретичних позицій. Філософські знання допомагають формувати методологічну культуру мислення вченого. Інтегративна функція полягає в об'єднанні практичного, пізнавального і ціннісно-орієнтованого досвіду життя людей. Це важлива умова збалансованого розвитку суспільного життя. У процесі суспільного розвитку або при реалізації складних наукових проблем люди відмовляються від застарілих поглядів та уявлень, стереотипів, цінностей, хибних світоглядних настанов. Філософія допомагає усунути помилки, звільнитися від застою, віджитих догм. Так реалізується критична функція філософії у системі культури. Аксіологічний характер філософських знань виявляється у допомозі людині визначити цінності і самоцінності життя, моральні принципи, гуманістичні ідеали. Це особливо важливе в умовах загострення глобальних проблем сучасності, коли актуальними стають світоглядні аспекти різних видів діяльності. Велика роль філософії в світі, що постійно розвивається, змінюється

6. Світоглядна функція філософії. Філософія і світогляд.

Світоглядна функція філософії полягає в тому, що, даючи людям загальний, цілісний погляд на світ, філософія дозволяє людині визначити своє місце і роль в цьому світі, робить його свідомим учасником цього процесу, ставить перед ним загальнолюдські цілі і завдання соціального прогресу. Ядро світогляду становлять цінності - це феномени людської культури, що виступають як фактори вибору. Вони задають ціннісне ставлення людини до світу, тобто специфічно людський масштаб освоєння світу. Центральне місце, наприклад, у Канта займала тріада «Істина - Добро - Краса». Саме ці цінності визначають те, як людина відповідає собі, зокрема, на сформульовані Кантом питання. Філософія використовує раціональні форми обґрунтування ціннісних орієнтацій, у той час, релігія апелює до божественного авторитету і диву. У цьому криється одна з причин колізій, що виникають між цими формами обґрунтування світогляду.

Світогляд - система уявлень про світ і про місце в нім людини, про відношення людини до дійсності, що оточує його, і до самого собі, а також обумовлені цими представленнями основні життєві позиції і установки людей. Світогляд - освіта інтегральна (що синтезує). У нім принципово важливий зв'язок його компонентів, їх "сплав" (компонентами його є образи, представлення, раціональні поняття, емоційні переживання, цінності, вольові установки, різноманітні "блоки" знань, настроїв, прагнень, надій), що з'являється як більш менш цілісне розуміння людьми світу і самих себе..

В якості суб'єкта світогляду реально виступають суспільство в цілому, клас, соціальна група і особа. До складу світогляду входять і грають в нім важливу роль узагальнені знання - повсякденні, або життєво-практичні, професійні, наукові. Чим солідніше запас знань в ту або іншу епоху, у того або іншого народу або окремої людини, тим більше серйозну опору може отримати відповідний світогляд.

Існують три основні типи світогляду - життєве (буденне), релігійне і філософське.

Життєвий (буденне) світогляд породжується безпосередньо умовами життя і досвідом людей, що передається з покоління в покоління. У категоріальному строе цього типу світогляду відбиваються уявлення здорового глузду, традиційні погляди про світ і людину.

Релігійний (міфологічне) світогляд дає специфічно - перетворену картину світу, пов'язану з визнанням надприродного світового початку, і виражається переважно в емоційно-образній формі (спирається на віру).

У **філософському світогляді** теоретично узагальнюється досвід духовного і практичного освоєння світу. Спираючись на досягнення наук про природу і суспільство (природних і гуманітарних наук), філософія створює нові уможливлені (понятійні, категоріальні) моделі світу. На основі раціонального осмислення культури філософія виробляє світоглядні орієнтації, здійснює свою прогностичну функцію (передбачати, прогнозувати події). Опора філософського світогляду - розум.

Світогляд - це не лише зміст, але і спосіб усвідомлення дійсності, а також принципи життя, що визначають характер діяльності. Найважливіший компонент світогляду складають ідеали як вирішальні життєві цілі. Зміст свідомості перетворюється на світогляд тоді, коли воно набуває характеру переконань, повній і непохитній упевненості.

У становому, класовому суспільстві кожен клас має свій специфічний світогляд (соціальні стереотипи), що виражає його цінності і орієнтації. В той же час в ході розвитку суспільства виробляються загальнолюдські гуманістичні цінності. Залежно від того, чи співпадають інтереси даного шару, класу, співтовариства, соціальної групи з об'єктивною тенденцією історичного розвитку, з даними науки і громадської практики або ні, його світогляд за своїм змістом, громадською значущістю може бути науковим або ненауковим, матеріалістичним або ідеалістичним, атеїстичним або релігійним, революційним або консервативним.

7. Гносеологічна функція філософії. Філософія і наука.

Гносеологічна функція філософії полягає в тому, що вона, орієнтуючи пізнавальне відношення людини на розкриття природи і сутності світу, природи і сутності самої людини, загальної структури світу, зв'язків і законів його розвитку, з одного боку, збагачує людей знанням про світ, про людину, а з іншого боку - впливає на кожну з форм суспільної свідомості, детермінуючи необхідність для кожної з них у відношенні "людина-світ», а також визначає загальну логіку пізнавального відношення людини до дійсності.

Питання про взаємозв'язок філософії і науки, про "науковість" самої філософії останні півтора сторіччя викликало і викликає гострі суперечки. Щоб хоч трохи розібратися в цьому питанні, необхідно подивитися на історію взаємин філософії і науки.

У Стародавній Греції поняття "філософія", по суті, було тотожним поняттю "наука". Під філософією розумілася вся наука, що зароджувалася, і філософами називалися носії цього наукового знання. І це не було натяжкою. Недарма родоначальника давньогрецької філософії Фалеса вважали одним із семи мудреців. За свідченням Діогена Лаєрського, він відкрив тривалість року і розділив його на триста шістьдесят п'ять днів, першим пророчив сонячне затемнення, виміряв висоту єгипетських пірамід по їхній тіні, першим став вести бесіди про природу. Усім відоме ім'я іншого давньогрецького філософа - Піфагора за його відкриття в галузі геометрії. І інші давньогрецькі філософи не дарма шанувалися своїми співгромадянами. Філософія там, поряд із власне філософськими проблемами, розглядала і специфічні наукові питання. І такий стан філософії зберігався тривалий час, навіть у Новий час поняття "філософ" і "вчений" були багато в чому тотожні. Декарт, що є одним з основоположників сучасної науки, відомий своїми працями в галузі математики і геометрії. Йому по праву належить відкриття умовного рефлексу. Лейбніц був видатним математиком. Незаперечні заслуги Канта в галузі космології. Можна було б продовжити перелік імен, шанованих не тільки філософією, але й наукою взагалі.

І все-таки в наш час більшість філософів і вчених не заперечують науковий статус філософії, не розділяють точку зору, що вона зжила себе. Але тоді виникає питання: "У чому наукова цінність філософського знання, філософських узагальнень, чому і сьогодні більшість вважає філософію наукою?"

Раніше вже підкреслювалося, що філософію поєднує з наукою, ставить її в один з нею ряд сам спосіб розгляду нею проблем. Філософія, як і наука, підходить до вирішення своїх специфічних проблем, спираючись на доводи розуму, дає їм раціональне обґрунтування. По-друге, самі ці проблеми мають не тільки самоцінність для філософії, але і надзвичайно важливі для науки. І сьогодні людина прагне до інтеграції наукового знання, осмислення його в цілому, і здійснити цю інтеграцію в змозі лише філософія. Жодна конкретна наука не може виконати цю функцію. І сьогодні (може бути, сьогодні більше, ніж колись раніше) у науці виникають проблеми, дати пояснення яким вона просто не в змозі. І тут на допомогу їй приходить філософія. Ця допомога полягає не в тому, що вона бере на себе їхнє вирішення, але на основі вироблених загальних принципів світорозуміння філософія намічає можливі способи підходу до вирішення, формує загальні припущення про їхню природу. Вона намагається мов би зазирнути за той обрій, до якого підійшла і перед яким зупинилася наука, указати подальший шлях. На цій основі наука будує свої гіпотези.

Узагальнюючи, синтезуючи наукове і практичне знання, філософія розробляє категоріальний (категорії - найбільш загальні поняття, що відбивають загальні зв'язки дійсності і пізнання) апарат, яким користуються всі науки, без якого вони просто не можуть обійтися. Говорячи про значення давньогрецької філософії для європейської науки, К. Ясперс по праву вказує на те, що саме там зусиллями давньогрецьких філософів був розроблений категоріальний апарат, що лежить у основі всієї науки.

Не можна обійти мовчанням і роль філософії в з'ясуванні найзагальніших основ самої науки. Адже наука сама має потребу в обґрунтуванні, з'ясуванні свого місця і ролі в житті суспільства, з'ясуванні своєї природи і можливостей. Сьогодні це ще більш очевидно, ніж коли-небудь раніше. І зрозуміти науці саму себе значною мірою допомагає філософія.

Методологічна функція. Методологія - це світогляд, що виступає у вигляді методу та теорії методу. Інакше, методологія - це сукупність найбільш загальних ідей та принципів, що застосовуються у вирішенні конкретних теоретичних та практичних завдань, це й наукове обґрунтування, розробка ідей та принципів, шляхів та засобів пізнання та практики. Які загальні шляхи методологічного впливу філософії на інші науки і, зокрема, на військову справу? Їх два. Один з них зв'язаний з функціонуванням філософії як загального методу, що спрямовує постановку та вирішення проблем та завдань. Дійсно, військовий теоретик або практик, що вирішує будь-яку проблему, має розглянути її об'єктивно, всебічно, конкретно, виявити зв'язки та характер розвитку вивчених процесів та явищ. Інший напрямок зв'язаний з тим, що філософія виступає не лише як метод, але й як теорія методу. Тут філософія відіграє значну роль у постановці та вирішенні методологічних проблем військової теорії та практики. Для вирішення будь-якої проблеми військової теорії або практики, що виникає, необхідна правильна вихідна позиція. Але позиція не буде вихідною та правильною, доки не визначено її ставлення до всієї світової філософії, до досягнень різних філософських шкіл та напрямків, до діалектичного, метафізичного, системного методів мислення.

Термін метод (від грецького *metodos*) у широкому розумінні - шлях до чогось, тобто спосіб соціальної діяльності. Поняття методологія у філософії має два значення: перше - система способів, заходів і операцій, що застосовують у науці та інших сферах діяльності; друге - вчення про систему, теорія методу. Методологія - метанаукове дослідження, спрямоване не на об'єкт, а на знання про об'єкт, тобто на методи і засоби, за допомогою яких здобує. Основне призначення методології - здійснювати критичні функції у ставленні до науки. Така традиція закладена німецьким філософом Імануїлом Кантом. На думку Імануїла Канта, перед методологією стоїть завдання не просто описувати пізнавальний процес, а визначати можливості здобуття нового знання. Імануїл Кант сформулював питання, що мають методологічне значення і в сучасних умовах «як можливе теоретичне природознавство?»; «як можливе загальне і необхідне знання?»; «які умови реалізації спадкоємності у пізнанні?». Така суть методологічного підходу до пізнання. Методологія тому не може бути дескриптивною (описувальною) або нормативною (пропонованою), її завдання полягає в тому, щоб з позицій минулого досвіду наукового знання, його історії аналізувати сучасний стан наукового пізнання, і на цій підставі прогнозувати дальший розвиток, усвідомлюючи, що будь-яке таке прогнозування має суґубо ймовірний і евристичний характер.

У сучасній філософії проблеми методу і методології обговорюються у філософії науки, системному підході, синергетиці, феноменології, структуралізмі та ін. Питання соціальної методології досліджуються також у герменевтиці (Ганс Гадамер, Генріх Ріккерт та ін.). Сучасна методологія унікає крайніх оцінок методологічних програм або абсолютизації будь-якої з них, що мало місце у минулому. Багатьма дослідниками обґрунтовується методологічний плюралізм (тобто різні методологічні підходи). В сучасній науці склалася багаторівнева концепція методологічної теорії, що включає діалектику (від грецького *веду розмову, сперечаюсь*) - вчення про загальні закони розвитку природи, суспільства і пізнання, метафізику (те, що йде після фізики); на відміну від старої метафізики, нова визнає загальний зв'язок явищ і займається пошуками оптимальних засобів тлумачення розвитку. В арсеналі сучасної методології також є принцип соціальної обумовленості пізнання, соціокультурний детермінізм, тобто наука розглядається як підсистема культури, ураховуються суб'єктивні параметри пізнавального процесу, редукціонізм (відсовування назад), еволюціонізм, синергетика та ін. Провідні ідеї синергетики: системність, цілісність світу і наукового знання про світ, спільність закономірностей розвитку матеріальної і духовної організації, нелінійність (багатоваріантність і необоротність), глибинні взаємозв'язки хаосу і порядку, новий образ світу, безперервно виникаючого та ін.

9. Культурно-виховна функція філософії. Філософія і культура.

Однією з функцій філософії є культурно-виховна функція.

Знання філософії, в тому числі вимог до пізнання, сприяє формуванню в людини важливих якостей **культурної** особистості: орієнтації на істину, правду, доброту. Філософія здатна захистити людину від поверхневих і вузьких рамок буденного типу **мислення**; вона динамізує теоретичні і емпіричні поняття приватних наук з метою максимально адекватного відображення суперечливою, що змінюється суті явищ.

Одним з показників високої культури мислення є здатність суб'єкта не обходити пізнавальні суперечності, тим більше не пасувати перед ними, а прагнути їх вирішити, подолати, актуалізуючи наявну частіше наукову інформацію, філософські категорії і проявляючи при цьому самостійність, нестандартність підходу. **Діалектично** розвинене мислення, не допускаючи формальнологічних протиріч, завжди прагне до вирішення реальних протиріч об'єкта і на такому шляху виявляє свій творчий, антидогматичний характер.

Формування філософського мислення є одночасно формування таких цінних якостей культурної особистості, як самокритичність, критичність, сумнів. Вироблення сумніву не є, однак, **розвиток** скепсису (і в даному сенсі - скептицизму). Сумнів є одним з активних засобів наукового пошуку.

Сумнів, критичність і самокритичність не є антиподом віри або твердості переконань у правильності чужої (або своєї) позиції. Навпаки. Філософія дає міцне загально і гносеологічне, підстава для послідовного саморозвитку сумніви в наукову впевненість, для гармонійного поєднання його з вірою у подолання помилок, помилок, в одержання більш повних, глибоких, об'єктивних істин.

Філософія дає людям спільну мову, виробляє у них єдині, загальнозначущі уявлення про головні цінності життя. Вона виступає одним з важливих факторів, що сприяють усуненню «бар'єрів комунікації», породжуваних вузькістю спеціалізації.

10. Гуманістична орієнтація філософії.

Епоха Відродження (XV-XVI ст.) приходить на зміну середньовіччю як наслідок занепаду феодальних соціальних інституцій і становлення буржуазного суспільства.

В сфері культури епоха Ренесансу утверджує новий тип духовності, орієнтований на людину, тобто **тип гуманістичної культури**.

Характерними ознаками культури цього періоду були такі:

1. Світський, нецерковний характер культури Відродження, що було наслідком секуляризації суспільного життя загалом.
2. Відродження інтересу до античної культурної спадщини, яка була майже повністю забута у середні віки.
3. Ствердження людської естетично-художньої спрямованості культури в протидію релігійній домінії в культурі середніх віків.
4. Повернення у власне філософських дослідженнях до античної філософії і пов'язана з цим антисхоластична спрямованість філософських вчень Відродження.
5. Широке використання теорії «подвійної істини» для обґрунтування права науки і розуму на незалежне від релігії і церкви існування.
6. Переміщення людини, як основної цінності, в центр світу і в центр філософії.

Варто насамперед уяснити, що в оцінці людини Відродження рішуче розриває з традиціями середньовіччя. Це виявляється в тому, що воно замінює «геоцентричний» тип світогляду, притаманний середнім вікам, на «антропоцентричний», тобто світогляд, орієнтований на людину". На цій основі формується нова гуманістична філософська антропологія. І хоча мислителі Ренесансу не заперечують існування Бога, але вони «підносять» людину до рівня Бога. Людина — це не «тварь», а творець. Людська природа (тіло людини) не є носієм гріховності, з якою потрібно боротися, а є основа творчого людського начала, закладено в ній Богом.

В тлумаченні гуманістів Відродження творчість людини включає в себе і бажання перетворити себе, свою долю і життя, свої людські якості.

В основі такого підходу до людини лежать два принципи. По-перше, безмежні можливості вдосконалення людської природи. По-друге, уявлення про те, що людина сама визначає свій життєвий шлях.

11. Основне питання філософії.

Як уже підкреслювалося, світогляд, а отже й філософія як його теоретична серцевина, завжди звертаються до проблеми "людина — світ". Однак від світу, від природи людина суттєво відрізняється, і в першу чергу тим, що їй притаманна свідомість. Ця властивість обумовлена її активним, діяльно перетворюючим ставленням до світу і, в свою чергу, служить передумовою такого ставлення.

Свідомість - це не просто властивість матерії, а щось відносно протилежне їй. Сутність свідомості — її ідеальне відображення матеріального світу в мозку людини. Завдяки свідомості світ починає існувати "для себе". Активність свідомості, яка реалізується в практичній діяльності людини, стає дедалі більш значним фактором саморозвитку матерії, і вплив його не знає принципових меж.

Матерія і свідомість — об'єктивне й суб'єктивне — це най-ширша єдність протилежностей, якою коли-небудь оперувала філософія.

У процесі розвитку філософії, відокремлення від неї конкретно-наукового знання, визначення нею свого предмета, питання про відношення свідомості і матерії оформилось як основне її питання. Його зміст чітко визначив у свій час Ф.Енгельс у праці "Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії": "Велике основне питання всієї, особливо новітньої, філософії є питання про відношення мислення до буття...".

Сьогодні деякими філософами, особливо ідеалістами, це визначення все більше ставиться під сумнів. Вони по-різному формулюють основне питання філософії, проте, здається, що вони поступаються сформульованому Енгельсом.

Основним питанням філософії має бути саме людина в її ставленні до природи й до інших людей, тобто відношення "суб'єкт — об'єкт". Розв'язання цього питання і визначає тип та характер світогляду, відношення до природної і соціальної дійсності, життєві орієнтації. Воно пронизує постановку і розв'язання всіх світоглядних питань — про сутність руху, простору й часу, про причинність, співвідношення необхідності й свободи тощо.

В межах свого основного питання філософія виділяє дві взаємопов'язані між собою сторони.

Перша сторона: що саме - матерія чи свідомість, дух є первинним, має самобуття і що є вторинним, залежним у своєму бутті? Цю сторону називають онтологічною.

Друга сторона: чи може людина пізнавати світ, зокрема його сутність, чи існують якісь нездоланні перепони на цьому шляху? Цю проблему називають гносеологічною.

Залежно від розв'язання першої сторони виділяються філософські напрями — матеріалізм і ідеалізм.

12. Проблема методу в філософії. Діалектика і метафізика.

В радянській філософській літературі діалектику характеризують як вчення про становлення, рух і розвиток навколишнього світу, про зв'язки предметів і процесів цього світу. Метод, який використовує діалектика, підходить до пізнання світу як до плинної, мінливої, пластичної структури.

Метафізика розглядалась як альтернативне щодо діалектики вчення, як альтернативний метод, суть якого полягає в тому, що і світ, і людина розглядаються як постійні і незмінні. Рух в цьому вченні визнається лише по колу, а все багатство світу зводиться до безмежної кількості комбінацій якісно незмінних об'єктів. Можна це підсумувати так: діалектика спрямувала свою увагу на рух, розвиток, змінність і неоднозначність людського буття. В її "полі зору" постійно знаходиться людина з такою властивістю, як можливість обирати варіанти дій, а звідси і варіанти розвитку.

Метафізика в більшій мірі акцентує увагу на стабільності світу і намагається й саму людину втиснути в ряд зовні обумовлених причинно-наслідкових зв'язків, які характерні для розвитку природи. Метафізичний метод не враховує, що дія людини може бути обумовлена не зовнішніми факторами, а внутрішніми імпульсами. Людина в своїй духовності несе причину, вона не лише істота детермінована, підлегла, але й істота детермінуюча, керуюча, пануюча, вільна.

Людина живе відразу в двох вимірах, в двох світах. Один з них унітарний світ природи з його обов'язковою підпорядкованістю певним законам і другий світ плюралістичного багатства можливостей вибору. При цьому на перших етапах людської історії безперечно домінує унітарний спосіб життя, на вищих же її щаблях поступово, але неухильно виявляє себе плюралістичний світ свободи.

Поява двох філософських методів обумовлена двома сторонами буття, такими його характеристиками, як рух, розвиток, змінність з одного боку, та спокій, стійкість, стабільність з другого. З іншої сторони діалектика і метафізика як методи виникли з потреби відображення багатоваріантності можливостей людської діяльності та розвитку з одного боку та стійку часто однолінійну логіку розвитку власне природи та природного в людському з другого. Два методи в філософії, постійно взаємодіючи, сприяли становленню софійної культури в історії розвитку людської духовності.

13. Свідомість як вища форма відображення.

Свідомість — вища форма відображення дійсності, властива людям і пов'язана з їхньою психікою, абстрактним мисленням, світоглядом, самосвідомістю, самоконтролем своєї поведінки і діяльності та передбачування результатів останньої. Свідомість людини — складне і багатогранне явище. З погляду психології свідомість можна розглядати як форму психіки. Стосовно буття свідомість демонструє свою пізнавальну функцію, що полягає в побудові певного образу світу, який несе в собі ступінь освоєння людиною буття.

Свідомість є своєрідним поєднанням усіх простіших форм відображення реальності (сприйняття, відчуттів, уявлень, понять, почуттів, дій), такою формою відображення реальності, для якої властиве узагальнення, і в якій з найбільшою повнотою відображено те, що є специфічним для людини порівняно з тваринами. Свідомість тісно пов'язана з мовою.

Свідомість як одна з форм відображення виникає на певному рівні розвитку матерії. В основі її лежить інформаційне відображення, яке з'являється у живій природі. Воно є таким типом відображення, за якого будь-яка система здатна використати його результати для своєї дії у зовнішньому середовищі або як здатність активного використання результатів зовнішнього впливу.

Інформаційне відображення має сигнальний характер. **Фактори зовнішнього середовища живий організм сприймає для реалізації своїх потреб, закладених програм щодо забезпечення життєдіяльності.** Фактори і стан зовнішнього середовища не пов'язані безпосередньо з існуванням організму, тобто вони не задовольняють його біологічні потреби, але виконують роль сигналу, що означає настання ситуації, яка уможливує їх задоволення. **Таким чином, механізм інформаційного відображення опосередковується внутрішньою програмою організму.** Наприклад, темрява не задовольняє потребу в їжі нічних мисливців, але настання темряви подає сигнал про початок полювання.

Інформаційне відображення має вибірковий характер. Сприймаються не всі явища, сукупний вплив зовнішнього середовища, а лише ті його фактори, які мають значення для реалізації внутрішньої програми організму.

Інформаційне відображення виникає на тому рівні розвитку живого, коли в організмі з'являється певна свобода дії, принаймні здатність до зміни свого положення у просторі, тобто руху в середовищі.

Вищим рівнем інформаційного відображення можна вважати випереджаюче відображення. Його визначають як здатність організму змінювати свій стан, бути готовим відреагувати на вплив зовнішніх факторів у майбутньому. Наприклад, деякі рослини виділяють отруту проти комах навіть тоді, коли комахи в цю мить живляться сусідньою рослиною. **Чим вищий ступінь розвитку живого організму, тим краще розвинута у нього здатність до випереджаючого відображення.**

14 Суспільна свідомість, її структура і сутність

Суспільна свідомість - це не емпірично існуюче поняття, самостійне духовне утворення, а філософська категорія, що позначає фундаментальну особливість соціальних суб'єктів відображати соціальну та природну дійсність при визначальному впливі суспільного буття, а суспільне буття — це реальний процес життя людей. Суспільна свідомість - частка суспільного буття, а само буття є суспільним, оскільки в ньому функціонує суспільна свідомість. Суспільна свідомість - не пуста абстракція. Суспільна свідомість - сукупність ідеальних образів - понять, ідей, поглядів, уявлень, почуття, переживань, настроїв, що виникають у процесі відображення соціальним суб'єктом довколишнього світу, зокрема і самої суспільної свідомості. Суспільна свідомість не зводиться до простої суми свідомостей індивідуальних, а включає тільки суспільно значущі, типові, усталені духовні утворення. Суб'єктом суспільної свідомості виступають суспільство, соціальна спільність (соціальна група, клас, нація) чи окрема людина, але не як індивідуальність, а як представник певної соціальної спільності. Якби критичні зауваження не висловлювались з суспільної свідомості, не можна заперечувати, що суспільна свідомість - частка тієї реальності, яку вона відображує і вже цим обумовлена нею. Рівень розвитку практики визначає і глибину проникнення у дійсність. Людина, коли залучається до суспільного буття, засвоює певні розумові форми, поняття, систему знань, певний спосіб та засіб мислення і відчуття. Але суспільна свідомість має і певну самостійність стосовно до суспільного буття, суспільна свідомість може випереджувати чи відставати від буття в процесі власного розвитку. Це відбувається тому, що суспільній свідомості властива безперервність та спадкоємність у розвитку. Роль суспільної свідомості особливо зростає в епохи переломні, перехідні, коли у межах суспільного буття тільки починають формуватися далші тенденції розвитку. Суспільна свідомість має складну, розгалужену структуру. Поділяються її багатогранні рівні, форми. По-перше, з точки зору носія, суб'єкта поділяють індивідуальне, групове (класове, національне та ін.), суспільне, загальнолюдське. По-друге, з точки зору конкретно-історичного підходу - міфологічна, релігійна, філософська; за епохами - антична, середньовічна тощо. По-третє, виходячи з різних форм діяльності, у процесі яких виробляється, чи сфер діяльності, у межах яких складається - екологічна, економічна, правова, політична, моральна, естетична, релігійна, філософська, наукова. По-четверте, за рівнем та глибиною проникнення у дійсність - буденна та теоретична. Усі форми та види суспільної свідомості мають величезне значення у духовному та суспільному житті. Інша доля в ідеології. Якщо ще в недавньому минулому її роль гіпертрофувалась, то в сучасних умовах явно недооцінюється. **Ідеологія — це система поглядів, ідей, теорій, принципів, що відображають суспільне буття крізь призму інтересів, ідеалів, мети соціальних груп, класів, нації, суспільства.**

Ідеологія слугує своєрідним механізмом приведення ідей в дію, активізації людей. Відмова від такого механізму перешкоджає нормальному суспільному розвитку, консолідації зусиль людей. Недостатньо виробити ефективну програму виходу суспільства з кризи, потрібно, щоб відбивала реальні інтереси соціальних суб'єктів, оволоділа розумом людей.

15. Основний зміст пізнавальної діяльності

Свідомість завжди є усвідомлене буття, висловлювання відношення людини до свого буття. **Знання – об'єктивна реальність, яку надано в свідомості людини, що у своїй діяльності відображує, ідеально відтворює об'єктивні закономірні зв'язки реального світу. Пізнання – процес, зумовлений суспільно-історичною практикою, придбання і розвитку знань, їх постійне поглиблення, розширення й удосконалення.** Результатом такої взаємодії суб'єкта і об'єкта є нове знання про світ. Термін “знання” звичайно використовується у трьох основних смислах: **1) здібності, уміння, навички, які базуються на поінформованості, як щось зробити; 2) будь-яка пізнавально значима інформація; 3) особлива пізнавальна одиниця, гносеологічна форма відношення людини до дійсності, яка існує поряд і у взаємозв'язку з практикою.** Саме другим та третім аспекти – і є предмет розгляду гносеології, теорії пізнання. **Теорія пізнання (гносеологія) – це розділ філософії, в якому вивчаються такі проблеми як природа пізнання, його можливості і межі, відношення знання і реальності, суб'єкта і об'єкта пізнання, досліджуються загальні передумови пізнавального процесу, умови достовірності знання, критерії його істинності, форми і рівні пізнання та ін. проблеми.** Термін “гносеологія” походить від грецьких слів “gnosis” – знання та “logos” – поняття, учення, тобто учення про знання. В сучасній літературі цей термін вживається в двох основних значеннях: 1) як вчення про загальні механізми та закономірності пізнавальної діяльності людини, і “знання взагалі”, незалежно від його конкретних форм і видів; 2) як філософська концепція, предметом досліджень якої є наукове пізнання в його специфічних характеристиках. В цьому випадку частіше використовується термін “епістемологія”. **Теорія пізнання (в обох значеннях цього терміну) тісно пов'язана з такими фундаментальними науками, як онтологія, діалектика, логіка і методологія.** Оскільки суб'єктом пізнання, центром усієї гносеології є людина, то вона широко використовує дані філософської антропології, етики, культурології, соціології та ін. наук про людину. Вивчаючи особистість пізнаючого суб'єкта, теорія пізнання спирається на дані психології, фізіології, нейрофізіології, медицини. Великий і різноманітний матеріал для узагальнюючих висновків їй надають математика, кібернетика, природні й гуманітарні науки.

16. Філософський зміст проблеми буття

Існують питання, на які за тисячі років кращі мудреці людства не змогли дати прийнятної відповіді. Наприклад: як і чому є те, що є? або: що є, як воно є і чому? У повсякденні людина, спостерігаючи довкілля, проживаючи в ньому, впевнюється в такому: **по-перше, світ є "тут" і "тепер", є в наявності; по-друге, світ зберігається як відносно стабільне ціле. Якщо це піддається сумніву та роздумам, виникає проблема буття. Проблемна ситуація, як правило, пов'язана зі значною невизначеністю, розмаїттям думок та відсутністю будь-якої згоди. Проблема буття глобальна, безгранична в своїй загальності та невичерпна в деталізаціях. Вона вічна і рішення її неоднозначне. Це очевидно навіть при побіжному погляді на історичні концепції категорії "буття". Першу філософську концепцію буття висунули досократики, для яких буття співпадає з матеріальним незнищуваним і досконалим космосом. Одні з них розглядали буття як незмінне, єдине, нерухоме, самототожне (Парменід), інші – як безперервне становлення (Геракліт). Досократики розрізняли ідеальну сутність і реальне існування. Платон протиставив чуттєве буття чистим ідеям або, як він вважав, "світу істинного буття". Арістотель долає таке протиставлення сфер буття, оскільки для нього форма – невід'ємна характеристика буття. В епоху Відродження загальне визнання отримав культ матеріального буття природи. Цьому сприяв розвиток науки, техніки, матеріального виробництва. У Новий час (XVII–XVIII ст.) буття розглядається як реальність, що протистоїть людині як суще, що освоюється людиною в її діяльності. Так, екзистенціалісти стверджують: Бог – не поза людиною, він – в ній. Так, за найрізноманітніших підходів та думок можна виділити декілька головних тем, які залишаються актуальними для всього загалу філософів і кожної людини. Перша тема – життя і смерть людини. Через усвідомлення свого життя людина прагне усвідомити категорію "буття". Так, "бути – означає жити", а за цим відразу виникає настирливе, докучливе: "а що буде після смерті?". Це питання наштовхує на спробу ліквідації, усунення "небуття" і виникнення релігійних вчень про кінцеву долю людства і Всесвіту. Реальним чи ілюзорним вважається або мирське, або загробне життя. Друга тема пов'язана з усвідомленням мінливості, швидкоплинності буття та його стабільності, збереження. Адже людина спостерігає, що все живе минуще, окреме життя обмежене народженням та зникненням. Виникає питання: мінливість неминуха чи це лише поверхові зміни, що маскують істинну постійність? Третя тема усвідомлення буття – питання про його структуру. Не можна пізнати самих себе, якщо ми не пізнали світ, в якому живемо. Проблема буття закономірно відображається в питаннях про його будову. В процесі обговорення цих питань формувалися такі поняття, як світ, природа, людина, мислення, простір, ціле і частина, матеріальне та ідеальне тощо. Закономірно виникає питання: за якими критеріями щось треба прийняти, а щось інше – відкинути? Тут недостатньо традиційного питання: "Що правомірніше – знання чи віра?" Адже перше панує у сфері науки та раціонального мислення, друге – в царині емоційного переживання. Нас цікавить картина буття, яка вимальовується завдяки науковим досягненням**

17. Практика як спосіб людського буття в природному і соціальному світі.

Поняття "Практика" походить від грецького слова "праксіс", що в перекладі означає "діяння", "активність", "діяльність".

Практика – це діяльність, за допомогою якої людина змінює, перетворює світ. Людина як суспільна, матеріальна істота, що наділена свідомістю, змінює дійсний світ у трьох вимірах: 1) матеріально; 2) на певному конкретно-історичному етапі розвитку суспільства та за допомогою і в межах відповідних суспільних відносин; 3) свідомістю. Під практикою, перш за все, розуміється сукупна діяльність людства, весь його досвід у процесі історичного розвитку.

Практика – це матеріальна, чуттєво-предметна, цілепокладаюча діяльність людини, яка включає в себе освоєння та перетворення природних та соціальних об'єктів і становить, рушійну силу розвитку людського суспільства і пізнання. Практика є людською чуттєвою діяльністю, предметною діяльністю, основною ознакою котрої виступає безпосередня чуттєва зміна предмета під час взаємодії людини і предмета природи. Вона є глибинною основою багатозначних форм життєдіяльності людини.

Якщо практику розглядати як певний процес перетворення природи у відповідності з інтересами людини, яким опосередковується, регулюється і контролюється обмін речовин між людиною і природою, то тоді практика виступає як праця.

Якщо ж взяти її як суспільну, втілену в конкретно-історичних формах діяльність, то практика набуває ознак виробництва.

Якщо ж практика розглядається як діяльність, що штучно відтворює ті або інші сторони об'єктивної дійсності, створює умови для повного наукового дослідження, вона виступає як науковий експеримент.

Основою практики є праця, матеріальне виробництво, в процесі якого людина змінює себе. Зміст практики не є лише матеріальним, до неї включається соціально-політична діяльність людей. Можна виділити форми практики на основі взаємозв'язку теорії і практики. З цієї точки зору першою формою практики є зовнішня діяльність людини, що збігається з її соціальною поведінкою, з орієнтацією на здоровий глузд та певні соціальне визначені норми. Друга форма практики – власне предметно-перетворююча діяльність, що ґрунтується на емпірично-практичному досвіді. Тут практика збігається з практичним досвідом.

Практична діяльність ґрунтується на науковій теорії, яка осягає узагальнені характеристики предмета і представляє їх як мету діяльності. В цілому практика є діяльністю з перетворення світу у відповідності з інтересами людини – це її головний зміст, у цьому її сенс як специфічно людського ставлення до світу. Особливість практики полягає в тому, що вона є процесом постійного заперечення природного і соціального даного. Оскільки практика в суттєвому, глибинному розумінні є не тільки просте повторення і навіть не відтворення того, що було і є, вона виступає як момент акумуляції, включення того, що буде, майбутнього. Але зазначимо, що окрім дій, які є творчо-креативними за своїм характером, змінюють, перетворюють навколишній світ і створюють основний, визначальний рівень власне практики, вона включає в себе ще один, хоч і підлеглий, рівень діянь.

18. Філософське розуміння матерії.

Поняття матерії одна із фундаментальних понять філософії і природознавстві. Як і інші поняття науки, він має історичні підвалини.

У кожен історичну епоху зміст поняття матерії визначалося рівнем розвитку наукового знання про мир.

Треба зазначити, що початкові ставлення до матерії виникли вже у давнину. Маючи повсякденний досвід минулого і спостереження, древні матеріалісти припускали у тому, що це явища навколишній перед людством мають якусь першооснову, незмінну і незнищену речовинну субстанцію. Як субстанції виступають: вода, повітря, вогонь і айнерон (невизначене речовина).

Давні греки висловлювали про необмеженої подільності матерії. Так, на думку Анаксагора (древнегреческий філософ, математик и астроном. Основоположник афинской философской школы.), світ є сукупність безлічі частинок – гомеомерий, кожна з яких, своєю чергою, складається з невичерпного кількості ще більше дрібних гомеомерий тощо. нескінченно. Вважалося, будь-яка з цих частинок містить у собі властивості матеріального світу.

Геракліт з Ефеса (грецький філософ-досократик. Єдиний відомий твір — «Про природу». Автор відомих виразів: «Усе плине, усе змінюється» (дав.-гр. Πάντα ρεῖ καὶ οὐδὲν μένει) [1][2] та «Не можна двічі увійти в одну і ту саму ріку». За оцінкою Аристотеля, Геракліт - один із перших філософів природи, натурфілософ.) першоосновою всього сущого вважав вогонь. До речі, вогонь у Геракліта - те й образ вічному рухові. "Цей космос, - доводив він, - і той для всіх, не створив ніхто з богів і з людей, але він був, є і вічно живим вогнем, розмірено-возгораючимся і розмірено-зачахлим".

Слід підкреслити, що у давньогрецької філософії складається й релігійно – ідеалістичний розуміння матерії. Так, об'єктивний ідеаліст Платон розділив дійсність поширювати на світ ідей світ чуттєвих речей. Істиною субстанцією, першопричиною світу, на його думку, виступає «світ ідей» тобто. світової розум бог. Матерія ж – це відстала, пасивна маса, яка породжується і наводиться в рух вищим духовним початком, що становить його сутність.

Зазначимо, що у XII-XIII ст. складається нове розуміння матерії, від пасивних уявлень древніх. У цей час від філософії відколюються й отримують розвиток як самостійних галузей математичні, природні і громадських науки. У поглядах на матерію переважають атомистические уявлення. Матерія отождествляється з речовиною, що складається з неподільних атомів. Матерії приписується такі властивості, як протяжність, непроникність, інерція. Вага незмінна механічна маса. Метафізичний розуміння матерії піддали критиці основоположниками діалектичного матеріалізму. На неприпустимість отождествлення матерії з речовиною і безплідність пошуку першооснови всіх конкретних предметів зазначав у частковості, Ф. Енгельс у роботі «Діалектика природи». Атоми вважав не є найпростішими, дрібними частинками речовини, вони теж мають складну структуру. Матерія підкреслював Енгельс «є щось інше, як сукупність речовини, з яких абстрагировано це поняття, а таке слово як матерія і рух, суть лише як скорочення, посеред яких ми охоплюємо, своєрідно їх як загальні властивості, масу різноманітних почуттєво які сприймаються речей»

19. Рух як спосіб існування об'єктивної та суб'єктивної реальності.

Усім рівням організації матерії відповідають різні форми руху. У світі постійно присутній рух: рухаються усі речі, змінюються їх властивості і відносини, йде безперервний процес видозмін, перетворення, коливання між буттям і небуттям. Безмежна кількість зірок на небі, якими милуємося ясної ночі, тільки здаються непорушними, удійсності ж всі рухаються. Кожна зірка — це своєрідне сонце, навколо якого рухаються планети. Разом з іншими зірками і їх супутниками беруть участь в обертанні Галактики навколо її осі. Галактика, у свою чергу, рухається відносно інших галактик, які, за новою космічною гіпотезою Всесвіту, що розширюється, перебувають у безперервному русі до своїх нових станів. У кожній живій системі постійно відбуваються внутрішні процеси, зв'язані з пульсацією енергії, інформацією, споживанням, переробкою і засвоєнням їжі та ін. Соціальні системи існують завдяки обміну інформацією, діяльністю людей, взаємодії різних підсистем соціального організму. Існування будь-якого матеріального об'єкта можливе лише у взаємодії компонентів, що його утворюють. Атом існує за рахунок певної взаємодії між ядром і електронами. Організм існує завдяки взаємодії клітин і органів, з яких складається. Взаємодія триває усередині об'єкта і в зовнішньому оточенні. Електрони, як відомо, входять до складу атома, але можуть стати складовими частками молекул, з яких виникають макротіла. Існують внутрішні і зовнішні взаємодії. На певному етапі розвитку об'єкта приводять до зміни властивостей і відносин. Зміни притаманні всім формам буття і становлять найголовніше. У філософії зміна визначається поняттям рух. Рух — це всяка зміна матеріальних речей, властивостей, відносин, систем. Це і переміщення тіл у просторі, народження або смерть організму, обмін речовин у клітині, реформування суспільства, розширення Метагалактики тощо. Усе, що існує у світі, постійно рухається. Конкретні речі, властивості і відносини існують лише завдяки руху. При їх знищенні відбувається перехід в інші предмети, яким притаманні специфічні типи і форми руху. Матерія і рух нерозривно зв'язані одне з одним. Рух внутрішньо притаманний матерії і невідривний від неї. Рух — це не одномірний складний і суперечливий процес. Рух є єдністю змінності і стійкості, динаміки і статичності. У безкінечному потоці змін, станів, форм, положень речей, їх властивостей і відносин присутні моменти дискретної стійкості, що дозволяють при всіх змінах зберігати стійкість речі, її якісну визначеність. Протягом дня може багато разів змінюватися настрій, відчуття радості змінитися гнівом, мінятися думки, переживання, відбуваються безперервні зміни тіла. Фізика елементарних часток стверджує, що існування їх можливо лише як взаємоперетворення елементів системи. Елементарні частинки існують і мисляться лише у русі, але разом з тим фізика наполягає і на тому, що в процесі перетворень зберігається певна своєрідність, незмінність елементарних часток, специфічної об'єктивної реальності. Обидва приклади приводять до висновку про існування спокою. Спокій характеризує рух з боку сталості, незмінності, відносності. Гірська річка не перестає бути річкою через те, що на її шляху зустрічаються разом з порогами і загатами полого-місцевості. Поняття спокою вживається для характеристики станів руху, що забезпечують стійкість предмету і його якісну специфічність. Рух і спокій перебувають і у тісному взаємозв'язку та взаємодії.

20. Простір і час: філософські та природничо-наукові концепції.

Завжди існували різні поняття, відповідні словам «простір» і «час». Більш того, ці різні поняття лежали в основі досить різних концепцій фізики. Ось три типи таких понять, які використовуються і сьогодні. Субстанціональна концепція. Простір і час тлумачаться як ще одна субстанція, крім матерії, як «вмістилище» для матерії, яке цілком могло б існувати і без неї. Демокріт (давньогрецький філософ-матеріаліст, засновник атомістичної гіпотези пояснення світу. Демокріт народився в місті Абдери у Фракії. Він багато мандрував світом, вивчив філософські та натурфілософські ідеї різних народів Єгипету, Вавилону, Персії, Індії, Ефіопії).

говорив, що "існують тільки атоми і пустота ". Ці дві речі розрізнялися у нього за своїми властивостями: атоми дискретні, рухаються, мають круглу форму, а порожнеча неперервна, нерухома, безмежна. Через 2300 років ці поняття були покладені Ньютоном в основу класичної фізики, і такі, як правило, звичайні уявлення про простір і час сьогодні. Фізичні властивості простору і часу розрізняють таким чином: простір має три виміри, однаково за своїми характеристиками у всіх напрямках (ізотропно), допускає можливість руху в будь-яку сторону, а час одновимірно і анізотропно допускає зміну тільки в одну сторону. Реляційна концепція. Відповідним поняттям користувався ще Аристотель, який вважав, що хоча простір і матерія не одне і те ж, але вони не могли б існувати одне без одного - як форма і матерія. У XX в. А. Ейнштейн поклав релятивістську концепцію в основу своєї фізики. У нього простір і час нероздільні і виражаються один через одного У спеціальній теорії відносності вони також відносні, як і швидкість, - їх конкретна характеристика залежить від ставлення до системи відліку. Суб'єктивістська концепція. Її суть краще за інших висловив І. Кант. У нього простір і час - це апіорні (тобто не виведені з нашого досвіду) форми людського розуму. Інакше кажучи, як не виглядав би світ «насправді», порядок в наше сприйняття світу вносимо ми самі. Простір і впорядкування подій - одного після іншого - це не об'єктивні характеристики, а те, що привноситься суб'єктом. У гуманітарних областях поняттями простору і часу користуються не зовсім так, як в природознавстві. Психологи знають, що відчуття часу може бути різним у залежності від соціальних та індивідуальних обставин. Наприклад, час може «летіти» швидко або «тягнутися» довго. Рік життя для дитини то є дуже багато, а для літнього людини мало. Цілі культури можуть жити як би своїм минулим або, навпаки, майбутнім, а іноді тільки сьогоднішнім днем. Хоча в літературознавстві (М. Бахтін (російський та український філософ, літературознавець і мистецтвознавець.)) використовується поняття «хронотоп» аналог просторово-часового континууму. Досить сказати, що фабула роману приблизно вписується в класичну концепцію руху часу від минулого до майбутнього, але сюжет може розвиватися в будь-якому напрямку і навіть у кількох напрямках відразу.

21. Філософське вчення про свідомість

З філософським вченням про матерію безпосередньо пов'язане вчення про свідомість. Співвідношення матерії і свідомості становить суть основного питання філософії. У науці й філософії немає складнішої проблеми, ніж проблема свідомості. Свідомість досі залишається загадковим і навіть таємничим явищем, що і є підставою для виникнення нових і підтримки наявних релігійних, містичних і окультичних уявлень про її сутність і походження. Перші уявлення про свідомість виникли в стародавні часи. Самоспостереження привело людей до висновку, що в їх головах відбуваються процеси, які відрізняються від процесів у навколишньому середовищі. Наприклад, можуть виникати уявлення про речі, які ми зараз не спостерігаємо; людина може уявляти те, чого ніколи не бачила, може фантазувати, мріяти і т. ін. Тоді ж з'явилися думки про існування душі і було поставлено питання: "Що таке душа?", "Як вона співвідноситься з предметним світом?" При відповіді на ці питання погляди філософів розділились.

У релігії душа людини з самого початку розглядається як вияв божественного, надприродного розуму. Вона є "іскрою Божою", яку Бог забирає, коли карає людину.

Об'єктивні ідеалісти (Платон, Г. Гегель та ін.) розглядали свідомість як духовну субстанцію, що існує поза і до матеріальних речей; зовнішній світ, на їх думку, визначається світом ідей, абсолютним духом, світовим розумом або волею, які утворюють внутрішню сутність предметів, що чуттєво сприймаються.

Суб'єктивні ідеалісти (Д. Берклі, Е. Мах, Д. Юм та ін.) виходили з абсолютної несумісності матерії і свідомості, але вважали справжньою реальністю лише відчуття людини; речі, на їх думку, становлять вторинне буття, похідне від відчуттів.

Філософський дуалізм розглядав душу і тіло як незалежні одне від одного начала. Він теж не зміг пояснити суть взаємозв'язку психічних і фізіологічних процесів у організмі людини.

Матеріалісти минулого в дискусіях з ідеалістами відкидали ідею про надприродний характер свідомості та її субстанціальність і доводили, що джерело свідомості міститься в матерії. Однак вирішити питання, як свідомість виникає в процесі розвитку матерії, їм не вдалося.

При розгляді проблеми свідомості може постати питання: якщо свідомість невід'ємна від високоорганізованої матерії, якщо вона є її продуктом, то чи не є вона різновидом матерії? Саме так розглядали її вульгарні матеріалісти. Вони вважали матерію і свідомість однаковими, рівнозначними, тотожними за значущістю утвореннями. Наприклад, німецький природознавець і філософ К. Фогт (1817—1895) стверджував, що мозок виділяє думку так само, як печінка — жовч.

Ідеї вульгарного матеріалізму не зникли. Своєрідний їх відгук можна помітити в сучасній філософії так званого наукового матеріалізму (Г. Фейгл, Д. Смарт, Р. Рорті та ін.), яка психічне розглядає як підклас фізичного, а відчуття зводить до певного мозкового процесу.

Відповідно до даних природознавства, сучасна матеріалістична філософія цілком відкидає вульгарне трактування свідомості. Хоч свідомість, думка і невід'ємні від матерії, мозку, але їх не можна ототожнювати. Думка — це образ предметів і явищ світу, але не матеріальний, а ідеальний.

Визначальною особливістю головного мозку людини є його здатність відображати матеріальний світ в ідеальних образах.

Поряд з вульгарно-матеріалістичним трактуванням свідомості, наука і філософія заперечують також гілозоїзм (грец. матерія і життя). Представники цієї течії у філософії наділяли свідомістю всі рівні і форми розвитку матерії. Наприклад, Б. Спіноза вважав, що свідомість є такою ж всезагальною властивістю (атрибутом) природи, як протяжність, тілесність. Помилковість цієї думки в тому, що в ній недооцінюються якісні відмінності між неживою і живою матерією, передусім мислячою.

Сутність свідомості багатоаспектна. Її онтологічний аспект полягає в тому, що свідомість вторинна, похідна від матерії як за джерелом, так і за способами і формами функціонування; гносеологічний аспект — у тому, що свідомість є вищою формою відображення, суб'єктивним образом об'єктивного світу; природничо-науковий аспект — у тому, що свідомість є властивістю особливо організованої матерії, тобто головного мозку людини (свідомість є там і тоді, де і коли функціонує головний мозок людини); соціально-історичний аспект — у тому, що свідомість є результатом соціалізації людини, прогресу людини і суспільства.

22. Рух і розвиток. Прогрес і регрес

Рух трактується як всяка взаємодія, яка в свою чергу визначається як процес взаємної обумовленості існування об'єктів систем, процес їхнього впливу один на одного, внаслідок чого відбувається як збереження, так і різноманітні зміни станів, властивостей, структури, функцій і т.п. Рух має об'єктивний і всезагальний характер.

Як об'єктивний процес, рух охоплює собою і процеси розвитку, тому зміст поняття "рух" є більш загальним, ніж зміст поняття "розвиток".

Розвиток — це такий рух (взаємодія), при виникають нові властивості, нова якість (сутність чого-небудь), що раніше не існувала. За своїм характером розвиток є закономірним та направленим процесом змін матеріальних та ідеальних об'єктів.

Традиційно виділяють два типи розвитку:

1. Розвиток в рамках однієї форми руху матерії (наприклад, поява нових ознак у тварин, рослин і т.п.).

2. Розвиток, за якого відбувається перехід від однієї форми руху матерії, від одного рівня її структурної організації, до іншої, більш високої (наприклад, виникнення органічної природи з неорганічної).

Процес розвитку, його характер та направленість розглядаються через категорії "прогрес" і "регрес", які є співвідносними поняттями, що представляють собою сукупність уявлень, оцінок. Вони є критеріями (мірилами) розвитку, показують його направленість.

В найбільш простій формі прогрес визначається як такий розвиток в наслідок якого виникає перехід від простого до складного, від нижчого до вищого. Однак, поняття "просте" і "складне", "вище" і "нижче" можуть бути пояснені лише одне через одне і, крім того, вони не мають строгого наукового змісту. В більшій мірі це терміни побутової мови, її смислів.

Необхідно прийняти до уваги й те, що складність і простота часто не можуть виступати критеріями для визначення прогресивності або регресивності в розвитку. Збільшення складності в організації системи часто веде до втрати ефективності її функціонування, а спрощення, навпаки — до підвищення надійності, посиленню потенціалу подальшого розвитку.

Прогрес, (і розвиток у вузькому значенні слова) це така зміна властивостей якої-небудь системи, за якої відбувається збільшення функціональних властивостей, підвищення ефективності функціонування, збільшується незалежність існування від впливу зовнішніх факторів. Прогресивний розвиток характеризує також і те, що при ньому відбувається збереження та накопичення потенціалу, можливостей подальшого розвитку.

Регресивні зміни — це зворотній процес. Регресивними явищами визнаються ті, при яких відбувається деградація, зниження рівня організованості та ефективності функціонування, втрачається здатність до здійснення того, що було можливим (наприклад, в результаті старіння організму людина втрачає можливості робити те, що вона могла робити в молодому віці).

Для регресу характерним є наростання залежності від впливу зовнішніх факторів довколишнього середовища. Регресивну направленість в розвитку відзначає втрата потенціалу, можливостей для подальших змін, (наприклад, еволюції).

23. Чуттєве і логічне пізнання, їх співвідношення

Пізнання людиною об'єктивної реальності відбувається на двох якісно різних, хоча й взаємопов'язаних рівнях - чуттєвому ("empeiria" - досвід) й раціональному ("theoria" - розгляд). Філософський підхід до проблеми чуттєвого й раціонального полягає в тому, що останні розглядаються не просто як різні здібності суб'єкта, а як відображення різних сторін об'єктивної дійсності. Ним встановлюється їх зв'язок із поняттями "явище" та "сутність", "зовнішнє" і "внутрішнє", "одиначне" й "загальне" і таке інше.

Сенсуалісти вважали джерелом знання почуттєве пізнання, а раціоналісти думали, що тільки мислення здатне дати істину.

Чуттєве пізнання створюють чуттєві образи, отримані при безпосередньому впливі предметів і явищ дійсності на органи чуття (зір, слух, нюх, дотик, смак). Відчуття — безпосереднє відображення будь-якої окремої властивості об'єкта (кольору, звуку, запаху) за допомогою одного з органів відчуттів. Відчуття залежать як від властивостей об'єкта, так і від будови органа, що сприймає. Тварини, в очах яких немає "колбочок", не розрізняють кольори. Але ці органи сприйняття побудовані таким чином, щоб давати достовірну інформацію, інакше життя власника органів стане неможливим. Сприйняття — вища форма чуттєвого пізнання — відображення цілого, системи властивостей за допомогою кількох органів чуття. Воно, так як і відчуття, є функцією двох аргументів. З одного боку, відображення цілого залежить від властивостей об'єкта, а, з іншого, від будови органів сприйняття (тому що складається з відчуттів), попереднього досвіду і всієї психічної структури об'єкта. Кожна людина сприймає навколишнє через структуру власної особистості, по-своєму. На цьому явищі побудовані такі методи психодіагностики особистості, як метод Роршаха тощо.

Раціональне пізнання — це активне, опосередковане й узагальнене пізнання за допомогою знаків природної або штучної мови у формах суджень, висновків, понять.

Судження — форма відображення в людській голові наявності або браку ознаки у предмета. Судження здійснюється у формі ствердження або заперечення. Тому судження можна визначити ще й так: судження — це думка, яка стверджує або заперечує що-небудь про будь-що. Зовнішньою, мовною формою вираження судження є граматичне речення. Наприклад, "Листя на дереві зелене", "Всесвіт не має меж ні в часі, ні в просторі" тощо.

Як бачимо, гносеологічне, пізнавальне значення судження полягає саме в тому, щоб за допомогою цієї форми мислення здійснювати логічне відображення властивостей предметів і явищ дійсності. Вивчаючи предмети і явища, ми висловлюємо про них багато суджень, кожне з яких — це знання про яку-небудь властивість або відношення предмета.

24. Філософське вчення про істину

Істина є правильне відображення суб'єктом об'єктивної дійсності, підтверджене практикою. Протилежним їй поняттям є хибна думка. Хибна думка – це зміст свідомості, який не відповідає реальності, але сприймається як істинне (цю думку треба спростовувати). Основна проблема теорії істини – як можна встановити відповідність одержаних знань реальним об'єктам, які постійно розвиваються.

Для вирішення цієї проблеми необхідно розглянути основні характеристики істини: об'єктивність, абсолютність, відносність, конкретність і перевірка практикою. Кожна істина, оскільки вона досягається суб'єктом, є суб'єктивною за формою і об'єктивною за своїм змістом. Абсолютизація моменту суб'єктивного в наших знаннях веде до суб'єктивізму, агностицизму. На противагу цим хибним поглядам наукова філософія виробила поняття об'єктивної істини.

Об'єктивна істина – це такий зміст знань, який не залежить ні від окремої людини, ні від людства в цілому. Об'єктивність істини ніяк не означає її незалежність від інтересів і потреб людини. Навпаки, істина завжди була і залишиться однією з найважливіших гуманістичних цінностей людини.

Визнання об'єктивної істини зумовлює необхідність визнання в тій чи іншій формі абсолютної істини. Абсолютна істина означає повне, вичерпне знання про щось. В принципі таке знання можливе. Але оскільки розвивається не тільки пізнання, а й його об'єкт – навколишній світ, то людство може тільки наближатися до нього.

До абсолютних істин можна віднести достовірно встановлені факти, дати подій, народження й смерті тощо, але такі істини не становлять пізнавальної цінності, їх просто називають вічними істинами. Абсолютна істина – в широкому розумінні – це всеосяжна істина про реальність в цілому, або реальність окремих її фрагментів. Важливо визнати, що абсолютна істина існує як момент пізнання.

Абсолютна істина складається із суми відносних істин. Відносна істина вказує на обмеженість правильного знання про щось. Наприклад, тіла складаються із атомів, вода кипить при температурі 100°, тощо. У кожній відносній істині є зерно, елемент абсолютної. Абсолютизація моменту абсолютного в наших знаннях веде до догматизму, «омертвіння» знань, а абсолютизація відносного – до релятивізму (лат. – відносний), тобто до агностицизму, фактичної відмови від пізнання.

З аналізу діалектики абсолютної і відносної істини виводиться і наступна її фундаментальна характеристика – конкретність.

Конкретність істини – це така її ознака, за якою істинність того чи іншого твердження залежить від умов, місця та часу, а також тільки в певній визначеній теоретичній системі, системі відліку тощо. Абстрактна постановка питання про істинність того чи іншого твердження призводить до невизначеного рішення. Так, на запитання взагалі: «Корисний чи шкідливий дощ?» – отримуємо відповідь – «і корисний, і шкідливий». Отже, абстрактної істини немає, істина завжди конкретна.

25. Методи наукового пізнання

Класифікуючи методи за ступенем їх загальності, як правило, виділяють такі групи методів:

- **всезагальні методи (діалектика і метафізика);**
- **загальні методи;**
- **спеціальні методи, які застосовуються в окремих науках (скажімо, лише в біології).**

Розрізняють також ті наукові методи, до яких вдаються на емпіричному рівні пізнання, і методи теоретичного осмислення дійсності.

Методи емпіричного рівня пізнання (вимірювання, порівняння, спостереження, експеримент)

дають можливість накопичити емпіричні дані, факти, аналіз яких дає можливість продукувати понятійне знання.

Спостереження — це упорядкована, систематизована, цілеспрямована система сприйняття досліджуваних явищ, його властивостей, зв'язків, відношень, яка дає вихідний емпіричний матеріал для пізнання, його властивостей, зв'язків, відношень, відповідні факти.

Експеримент, перебуваючи в тісному зв'язку із спостереженням, відрізняється від останнього тим, що експериментатор активно втручається в перебіг досліджуваних явищ та подій.

Порівняння — метод емпіричного рівня наукового пізнання, з допомогою якого робиться висновок про подібність чи відмінність об'єктів пізнання. Цей метод дає можливість виявити кількісні й якісні характеристики предметів, класифікувати, упорядкувати і оцінити їх.

Вимірювання — метод емпіричного рівня пізнання, з допомогою якого визначається відношення однієї, вимірюваної величини, до іншої, що приймається за постійну стосовно вимірюваної.

Крім названих, до методів емпіричного рівня відносять ще метод спроб і помилок та ін.

Теоретичні методи пізнання

Абстрагування — це метод, за допомогою якого мислено відволікаються від неістотних властивостей явищ, що вивчаються. Результатом абстрагування є поняття, в яких відображаються загальні та суттєві ознаки предметів і явищ об'єктивної дійсності.

Узагальнення — це мислений перехід від окремих фактів, подій до їх ототожнення або від однієї думки до іншої, що є більш загальною.

Аналіз — це мислене розчленування предмета (явища, процесу), властивості предмета або відношення між предметами на частини.

Синтез — мислене поєднання різноманітних елементів, сторін предмета в єдине ціле (систему).

Синтез є наступним етапом пізнання після аналізу.

Індукція — метод пізнання, з допомогою якого на підставі знання властивостей, зв'язків чи відношень окремих предметів роблять висновок про наявність цих властивостей (зв'язків чи відношень) усіх предметів чи явищ відповідної предметної сфери.

Дедукція — метод наукового пізнання, з допомогою якого, виходячи з більш загальних положень, одержують менш загальні, часткові, а то й одиничні.

Аналогія — метод, відповідно до якого на підставі подібності предметів за одними ознаками робиться висновок про їх подібність за іншими ознаками.

Моделювання — метод дослідження об'єктів на їх моделях.

Формалізація — метод, з допомогою якого змістове знання відображається у формалізованій мові.

26. Історичні форми діалектики

- **стихійна** (наївна діалектика, буття і пізнання без проникнення в сутність)
- **ідеалістична** (діалектика саморозвитку і самопізнання абсолютної ідеї)
- **матеріалістична** (теорія розвитку і загальна методологія пізнання)

Спочатку діалектику розуміли як мистецтво вести дискусію, маючи на увазі дискусію, спрямовану на взаємозацікавлене обговорення проблеми з метою досягнення істини шляхом протиборства думок, поглядів.

Потім стародавні мислителі помітили, що суперечність і мінливість має місце не тільки в думках, але й у реальному бутті. У рухомому світі з часом все втрачає колишні риси, переходить у свою протилежність: вологе висихає, а сухе стає вологим. У цих думках сформульовані основи діалектики в сучасному її розумінні. Тому **вважають, що історично першою формою діалектики є стихійна діалектика** стародавніх філософів – наївна діалектика буття й пізнання без проникнення в сутність процесів.

В епоху середньовіччя діалектика була витіснена метафізикою; повернення до діалектики з елементами метафізики було здійснено у філософії Нового часу (Рене Декарт, Бенедикт Спіноза, Дені Дідро та ін.).

Проте найбільш ґрунтовно концепція діалектики була сформульована в класичній німецькій філософії Георгом Гегелем. Її називають другою формою діалектики.

Гегель вперше уявив світ як процес загального розвитку від нижчого до вищого, вказав на джерело розвитку – боротьбу протилежностей, сформулював основні закони та категорії діалектики. Проте **діалектика Гегеля мала ідеалістичний характер**. Моделлю гегелівської діалектики служила не об'єктивна реальність, а її мислення, в якому вона знаходила своє відображення. Діалектика Гегеля суперечила даним природознавства, в межах якого були висунуті глибокі діалектичні ідеї: теорія розвитку стосовно геології (Ч. Лойель), еволюційні ідеї Ламарка, космологічні ідеї Канта – Лапласа та ін.

Діалектика Гегеля створила передумови для виникнення наступної форми діалектики, в якій німецькі філософи Карл Маркс та Фрідріх Енгельс спробували зробити новий крок – **поєднати матеріалізм з діалектичною логікою**.

У створенні цієї форми діалектики істотну роль відіграло відкриття Марксом матеріалістичного розуміння історії, завдяки чому було здійснено синтез діалектики не лише з матеріалізмом, а й з гуманізмом. Діалектика почала розглядатись не сама по собі, а з точки зору вирішення конкретно-історичних проблем людської життєдіяльності.

Коротко про діалектику

Діалектика - спосіб розуміння світу, при якому дійсність осмислюється як така, що перебуває у взаємозв'язках, взаємообумовленості і в постійній зміні, **розвитку**.

Внутрішній зміст, логічний каркас діалектики як науки створюють її принципи, закони і категорії. **Тоді діалектика визначається як система принципів, законів і категорій**, що у своїй сукупності відображає цілісність об'єктивного світу та його пізнання в безперервній зміні та розвитку.

27. Основні закони діалектики

Діалектика (грецька. dialectikn – мистецтво вести бесіду, спір) вчення про найбільш загальні закономірні зв'язки в становленні, розвитку буття і пізнання і заснований на цьому метод творчого пізнання, мислення.

Закони діалектики - загальні, універсальні закони, основні з них: **закон взаємного переходу кількісних змін у якісні, закон єдності і боротьби протилежностей, закон заперечення заперечення.**

Вони називаються основними, універсальними законами діалектики тому, що: по-перше, притаманні усім сферам дійсності, тобто діють у природі, суспільстві, пізнанні, по-друге, розкривають глибинні основи руху та розвитку, а саме: його джерело, механізм переходу від старого до нового, зв'язки нового із старим, того, що заперечує, з тим, що заперечується.

Закон взаємного переходу кількісних змін у якісні конкретизується через ряд категорій (якість, кількість, властивість, міра, стрибок). Даний закон розкриває внутрішній механізм переходу до нової якості у будь-якій сфері об'єктивної дійсності, відповідаючи на запитання, як, яким чином відбувається розвиток, рух і зміна всього сутнього.

Закон єдності і боротьби протилежностей відображає важливу, фундаментальну особливість об'єктивної дійсності, котра полягає у тому, що всі предмети і явища, процеси мають суперечливі моменти тенденції, сторони, борються і взаємодіють між собою. Взаємодія протилежностей є вираженням самої суперечності, а суперечність є внутрішнім збуджувачем, імпульсом, джерелом будь-якого руху і розвитку. Суперечлива взаємодія між протилежностями є загальною причиною, котра обумовлює саморух, саморозвиток матеріальних об'єктів. Суперечності притаманні усім процесам розвитку. Закон заперечення заперечення відображає об'єктивний закономірний зв'язок, спадкоємність між тим, що заперечується і тим, що заперечує.

Закон заперечення заперечення - це закон великого масштабу, він виявляється в повному обсязі лише в тому разі, коли відбувається повний цикл розвитку (наприклад, зерно - стебло - нові зерна), коли мають місце три ступені в процесі розвитку (Гегелівська "тріада": теза - антитеза - синтез) або заперечення заперечення. Цей закон дає теоретичне уявлення про поступальний характер розвитку. До цього часу з приводу сутності цього закону, в філософській літературі залишились різні тлумачення. У філософському розумінні основні закони діалектики виступають як основні фундаментальні принципи усвідомлення об'єктивної дійсності.

28. Категорії діалектики та їх пізнавальна роль

Діалектика (грец. — мистецтво сперечатись, міркувати) — метод філософії, що досліджує категорії розвитку. Слово «діалектика» походить із Стародавньої Греції завдяки популярності діалогів між Платоном та Сократом.

Основними категоріями діалектики є: **буття, матерія, рух, простір, час, суперечність, кількість, якість, міра, заперечення, одиничне і загальне, причина і наслідок, форма і зміст, необхідність і випадковість, можливість і дійсність, частина і ціле, система, структура, елемент і т.п.**

Буття — (з лат. бути, існувати) — термін, введений давньогрец. філософом Парменітом.

Рух — це будь-яка зміна взагалі. Рух є загальною особливістю матерії, йому притаманні об'єктивність, абсолютність.

Простір — форма існування матерії, що характеризує послідовну зміну станів у розвитку матеріальних систем.

Перейдемо до більш конкретного розгляду категорій діалектики. Візьмемо для цього такі її вихідні категорії, як одиничне, особливе і загальне.

Вивчення речей, предметів об'єктивної дійсності переконує нас в тому, що кожна річ, явище, з одного боку, має якісь строго індивідуальні ознаки, завдяки яким ми і розрізняємо ці речі, з іншого — кожне окреме, індивідуальне явище має в собі і деякі загальні ознаки, характерні для багатьох явищ. Ці об'єктивні ознаки речей і явищ відображаються в мисленні з допомогою категорій одиничного і загального.

Одиничне — це окремий предмет, річ, явище, подія, факт, які характеризуються відповідними просторовими і часовими межами, відповідною визначеністю.

Загальне — це об'єктивно існуюча тотожність між предметами, речами, явищами, що властива багатьом предметам, речам і явищам у рамках конкретної якісної визначеності. Одиничне і загальне є єдністю протилежностей. Одиничне існує як таке, окремо. Загальне ж не існує як таке, окремо. Його не можна побачити, покусити, торкнутися рукою. Воно існує через одиничне як його момент. Ми говоримо: "Іван є людина". Вже тут є діалектика одиничного і загального. "Іван" — одиничне. "Людина" — загальне. "Іван" має ті риси, котрі притаманні всім людям. Отже, він є носієм загального. Загальне ж не існує поза одиничним, окремим. Окреме не існує інакше як у тому зв'язку, який веде до загального. Будь-яке окреме є так чи інакше загальним, бо воно об'єктивно пов'язане з ним. Всяке загальне є частинкою, елементом, стороною окремого, оскільки воно відображає останнє не повністю, не цілком, а частково — в тому, що є тотожним у предметах. Одиничне, окреме, за своїм змістом, проявом багатше від загального, яке є абстрактним. Однак загальне глибше розкриває зміст, сутність речі. Проміжною категорією між одиничним і загальним є поняття "особливе".

29. Основні школи Стародавнього Китаю: загальна характеристика

Найвпливовішим ідеалістичним напрямом, що виникає в VI—V ст. до н. е. і зберігає своє значення аж до наших днів, було *філософське вчення* видатного мислителя Конфуція (551—479 рр. до н. е.), яке дістало назву *конфуціанства*. Першим етапом у становленні конфуціанства була діяльність самого *Конфуція*. У його особі конфуціанство становило етико-політичне вчення, в якому центральне місце посідали питання природи людини, її етики і моралі, життя сім'ї та управління державою. Характерною рисою вчення Конфуція є антропоцентризм. У центрі уваги його вчення перебувають проблеми людини. Він розробляє концепцію ідеальної людини, благородного мужа не за походженням, а завдяки вихованню в особі високих моральних якостей та культури. Фундаментальним поняттям вчення Конфуція є поняття «жень» — гуманність.

«Жень» визначає відносини між людьми, пропагує любов до людей, повагу до старших за віком або вищих за соціальним становищем. Особливе місце у вченні Конфуція займає концепція «сяо» — синівської поваги до батьків. З точки зору Конфуція, життя та смерть визначаються долею, а багатство та знатність залежать від неба. «Небо» — це прабатько світу і найвища духовна сила, що визначає суть природи та людини.

Першою філософією матеріалістичного напрямку в Китаї був *даосизм*. Засновником даосизму вважається *Яо-цзи* (VI—V ст. до н. е.). Даосизм наголошує на діалектичній ідеї загальної рухомості і мінливості світу. Дао — це шлях, надбуття, це єдине, вічне і безіменне, безтілесне і безформне, воно — основа всього сущого.

Життя природи і людини підпорядковане всезагальному закону „дао”. Згідно з цим законом будь-яка річ, досягши певного ступеня розвитку, перетворюється на свою протилежність. Даоси вчили беззастережної підпорядкованості всієї життєдіяльності людини закону „дао”, неможливості діяти всупереч „дао”. Виходячи з космоцентричної концепції взаємозв'язку людини з природою, китайська філософія сповідувала захист природи, висувала принцип невтручання у її розвиток, наслідування її законів.

Отже, у більшості філософських шкіл переважала практична філософія, яка була тісно пов'язана з проблемами життєйської мудрості, моралі, пізнання природи і соціальним управлінням. Хоча ця філософія була мало системна і в ній проявився слабкий зв'язок навіть з тими науками, які існували тоді в Китаї, однак за формою і методами постановки проблем ця філософія є широкомасштабним явищем.

30. Історичний розвиток форм сім'ї (за працею Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності та держави»)

У роботі «Походження сім'ї, приватної власності і держави» Енгельс розкрив закони та основні етапи розвитку первіснообщинного ладу та причини його неминучої загибелі. Він показав виникнення і розвиток сім'ї, приватної власності, класів і держави, тобто тих сил, які підірвали це первісне суспільство зсередини і привели до утворення класового суспільства.

Енгельс у своїй праці піддав аналізу виникнення сім'ї, виникнення приватної власності і держави, оскільки приватна власність породила сім'ю, а держава стала на захист інтересів приватної власності. Всі ці форми обумовлюють одна одну і не існують одна без одної. В своїй роботі «Походження сім'ї, приватної власності і держави» Енгельс достовірно довів історично перехідний характер різних форм шлюбу і сім'ї, показав, що зміни сім'ї та шлюбу завжди викликалися змінами в матеріальному житті суспільства, а становище чоловіка і жінки в суспільстві визначалося положенням їх в сім'ї.

Так, сім'я заснована на груповому шлюбі, на думку Енгельса, була результатом дуже низького рівня розвитку продуктивних сил, коли в силу цього люди були змушені жити первісною комунією. Відносини, які склались в такій сім'ї між чоловіками і жінками, з усіма привілеями жінок, з пануванням «материнського права», визначались тим положенням, яке займали чоловік і жінка в первісному суспільстві. Низький рівень розвитку продуктивних сил забезпечував задоволення лише самих обмежених потреб людини, і вся діяльність первісних людей була спрямована на пошук засобів до існування. При цьому в цій діяльності жінка мала ряд переваг над чоловіком, які забезпечували їй провідне становище. Згідно природному поділу праці по статі чоловік воює, ходить полювати і ловити рибу, добуває їжу і виробляє потрібні для цього знаряддя. Жінка працює в домі і займається виготовленням їжі та одягу: варить, пече, шиє, влаштовує житло. Вона була господаркою в домі, а оскільки домашнє господарство в первісному суспільстві було загальним, то жінка займала провідне становище в суспільстві. Це панування жінки в суспільстві було причиною панування материнського права, тобто по матері визначалось походження дітей, по материнській лінії здійснювалось спадкування.

Таким чином, зміна становища чоловіка і жінки в сім'ї не може бути пояснена фізіологічними відмінностями між статями, бо вони існували з перших днів людського життя і не приводили досить довгий період доісторичної епохи до поневолення жінок чоловіками.

Досягти правового закріплення своєї влади над жінкою чоловік зміг лише тоді, коли він економічно піднявся над нею.

31. Спосіб матеріального виробництва, його структура і сутність

Виробництво - це категорія, що характеризує сутність соціального, оскільки саме виробництво є діяльним родовим життям людини, тим способом, яким вона утверджує себе, як родова істота. Історія розвитку суспільства - це передусім історія розвитку виробничого суспільного життя, як особливого соціального виду життєдіяльності. Матеріальне виробництво не існує поза суспільством. Матеріальне виробництво виникає і формується в процесі суспільного життя.

Матеріальне виробництво - це визначаюча реальність, яку кожне покоління застає як дещо, що склалося, відносно стійке. Люди не можуть її конструювати. Вони повинні узгоджувати свої дії з цією суспільною реальністю, та як вони узгоджують їх з реальністю природною. В матеріалістичному розуміння історії нерозривно пов'язані ідея детермінованості людини об'єктивними умовами буття і визнання свободи, активності, творчості. Кожна людина - продукт обставин, що склалися, але і людина може змінювати обставини.

Виробництво з точки зору марксистської теорії можна розглядати і в більш широкому змісті слова як життєдіяльність суспільства, як суспільне виробництво, в якому матеріальне відіграє головну, визначальну роль.

Поняття "суспільне виробництво", якому К. Маркс надав велике значення, фіксує той факт, що люди виробляють не тільки речі, матеріальні блага і цінності. Беручи участь в суспільному виробництві, вони виробляють і відтворюють свою соціальність: суспільні відносини, групи і інститути, а в кінцевому випадку суспільство і самих себе, свою власну суспільну сутність.

Матеріальне розуміння історії виводить, нас таким чином, на людину - головну дійову особу, яка втілює в собі загадку, мету і зміст історичного процесу. Але шлях до вирішення загадки лежить через дослідження об'єктивних законів суспільства, в якому індивіди, виробляючи необхідні для життя матеріальні блага, створюють одночасно і себе, і суспільство. Матеріальне виробництво - передусім це діяльність, спрямована на освоєння навколишнього природного середовища. Провідну роль в системі матеріального виробництва відігравали:

- 1) аграрне виробництво;
- 2) промислове виробництво;
- 3) інформаційне виробництво.

Саме на третьому етапі розвитку виробництва відбулася зміна пріоритетів: виробництво ідей, знань, інформації, тобто духовне виробництво виходить на перший план. Спосіб виробництва матеріальних благ - це історично визначений спосіб здобування матеріальних благ для життєдіяльності людей, поєднання продуктивних сил і виробничих відносин, робочої сили і засобів виробництва, людей і природи у процесі виробництва, спосіб взаємодії самих людей в цьому процесі. Спосіб виробництва має суспільний характер.

32. Суспільна свідомість, її структура і сутність

Суспільна свідомість – це сукупність поглядів, уявлень, настроїв, почуттів, традицій, ідей, теорій, які відображають суспільне буття в цілому або його окремі сторони в свідомості людей. Суспільна свідомість складається з багатьох форм, існує, наприклад, політична форма свідомості, правова свідомість, моральна, естетична, релігійна, філософська, наукова форми свідомості.

Визначальним у розвитку суспільної свідомості є матеріальні умови життя суспільства. Слідом за зміною суспільного буття людей змінюється суспільна свідомість. На формування суспільної свідомості здійснюють держава, політичні, правові відносини тощо. Суспільна свідомість досить неоднорідна. Вона має складну структуру. Суспільна свідомість складається з різних духовних явищ залежно від ступеня розуміння, відображення суспільного буття. Свідомість поєднує в собі такі елементи, як почуття, настрої, уявлення, ідеї, різні теорії тощо. В одних із них суспільне буття відбивається стихійно, в інших – свідомо, в одних – чітко, зрозуміло, в інших – завуальовано, невиразно.

За глибиною відображення суспільна свідомість поділяється на буденну і теоретичну (наукову).

Буденна свідомість відображає зовнішній бік суспільного життя, тобто безпосередній життєвий досвід. Теоретична свідомість обґрунтовує сутність, закони предметів та процесів, хоча помилки та перекручування також не виключені. Вона базується на науковому знанні, його узагальненні у філософських концепціях.

Суспільна свідомість відображає суспільне буття з позицій певних соціальних станів, груп, класів, що представляє її ідеологічний аспект. Цей рівень суспільної свідомості є ідеологією. Ідеологія – це сукупність суспільних ідей, теорій і поглядів, які відображають суспільне буття з позицій певної соціальної спільності. Вона виступає як теоретично систематизована свідомість окремої соціальної групи чи суспільства в цілому. Оскільки будь-яка людина завжди включена в певні соціальні спільності, має певні інтереси, вона завжди буде сприймати явища суспільного життя з певних ідеологічних позицій. Якщо останні відображають істинний стан справ, тоді знання буде об'єктивним. Крім буденної та теоретичної свідомості виділяють суспільну психологію.

Суспільне буття – первинне, суспільна свідомість – вторинна. Але таке співвідношення спостерігається в певних межах. Суспільна свідомість має відносну самостійність і активність. Зміни в суспільному житті, тобто утвердження нових відносин, структурні перетворення тощо не виникають самі по собі. Для цього потрібні цілеспрямовані, усвідомлені дії людей. Свідомість сама по собі не може змінювати суспільне життя. Вона реалізується у діяльності людей відповідно до об'єктивних умов. Якщо умови визріли і дії людей сприяють вирішенню проблем, що виникли, то можна розраховувати на успіх.

33. Суспільство як система, що само розвивається.

Два головні компоненти соціальної структури суспільства

1) Структура - загальнонаукове поняття, що відображає той факт, що світ складається з окремих предметів з їх властивостями та взаємовідносинами. Світ не тільки розділений, але й один. Саме ці особливості світу і відображає поняття структури і близькі до нього поняття організації, системи, порядку.

2) Структура суспільства включає в себе не тільки окремі об'єкти, окремих людей, їх об'єднання, а й їх властивості, зв'язку, взаємини. Товариство являє собою щось більше, ніж проста сума складових його індивідів, оскільки воно включає ті реальні відносини, які об'єднують людей у роди, племена, сім'ї, нації, держави, спільноти. Якщо перший компонент - окремих людей побачити легко, то другі - зв'язки і відносини побачити набагато складніше, тому що вони носять прихований характер, нематеріальний.

Суспільство, як надскладна система

Структура суспільства являє собою сукупність безлічі різних частин та елементів. Реальне живе суспільство постає перед нами в яскравому різноманітті його елементів і частин. Ці частини скріплені, злиті один з одним завдяки безлічі зв'язків, які і перетворюють сукупність елементів соціальної структури в єдину суспільну систему. Відносини - свого роду цементуюча матерія, яка згуртовує людей в суспільство. Соціальна система є узагальнюючим поняттям даної теми. Воно охоплює всю сукупність соціальних суб'єктів і об'єктів, їх властивостей і відносин, що утворюють цілісний соціальний організм.

Суспільство, як самодостатня система.

Суспільство як цілісний організм характеризується наступними властивостями: 1) самодіяльністю; 2) самоорганізацією; 3) саморозвитком; 4) самодостатністю. Перші три властивості притаманні не тільки суспільству в цілому, але і його складовим сферам, а властивість самодостатності характерно тільки для суспільства в цілому. Самодостатність - це здатність системи власною діяльністю створювати і відтворювати всі необхідні умови існування, робити все, що потрібне для колективного життя.

3. Динаміка суспільства, його розвиток

Процес - це єдина серія змін в соціальних системах, тобто в групах, інститутах та ін. Можливі процеси, які зближують людей або ж роз'єднують, що породжують суперництво, конфлікти. Розвиток - окремий випадок змін, що виникає, коли кількісні зміни призводять до глибоких незворотних зрушень. Прогрес - один з різновидів розвитку. Він проявляється в мінливих умовах її існування і пов'язаний з процесом ускладнення системної організації. Протилежний йому - регрес. Соціальний рух виражається в колективних діях людно, що робляться більш-менш організовано для досягнення визначених цілей, що змінюють соціальне становище учасників рухів. (реформаторський рух, революції).

34. Проблема сенсу, цінностей людського життя в духовному досвіді людства

Схематично і досить умовно можна окреслити такі варіанти вирішення проблеми сенсу життя в історії людської культури.

1. Сенс життя споконвічно існує в глибинах самого життя. Для цього варіанта характерне релігійне тлумачення життя. Єдине, що робить осмисленим життя і має для людини абсолютний сенс, є не що інше, як активна співучасть у Боголюдському житті. Не перероблення світу на основах добра, а вирощування в собі субстанціального добра, зусилля жити з Христом і у Христі. Бог створив людину за своїм образом і подобою. І ми своїм життям повинні проявити його, бо емпіричне життя світу, як писав Семен Франк, безглузде, як безладно вирвані з книги сторінки.

2. Сенс життя перебуває за межами життя. Його можна назвати "життям заради інших людей". Для людини життя стає осмисленим, коли вона служить інтересам родини, нації, суспільства, коли вона живе заради щастя прийдешніх поколінь. Їй небайдуже, що вона залишить після себе. Недаремно прожити життя - це і продовжитися у своїх нащадках, і передати їм результати своєї матеріальної і духовної діяльності. Але на цьому шляху існує небезпека опинитися в ситуації, коли все твоє неповторне життя перетворюється на засіб для створення якоїсь ідеї чи ідеалу (це може бути ідея комунізму, "світлого майбутнього" тощо). Якщо така позиція не пов'язана з духовною еволюцією людської особистості, людина стає на шлях фанатизму (історія знає безліч варіантів і класового, і національного, і релігійного фанатизму).

3. Сенс життя створюється самим суб'єктом. Цей варіант можна розуміти як "життя заради життя". Його фундатором був давньогрецький філософ Епікур. Жити потрібно так, вважав філософ, щоб насолоджуватися життям, отримувати задоволення від життєвих благ і не думати про смерть. Цінність епікурейської позиції полягає в тому, що вона застерігає нас від ситуації, за якої пошук сенсу життя відсуває на другий план саме життя. Життя саме по собі є цінністю, рідкісним дарунком, і людині до нього слід ставитися із вдячністю і любов'ю. Адже їй дана можливість переживати неповторність власного існування в усіх його проявах - від радощів, злетів і перемог до падіння, відчаю і страждань. Разом з тим епікурейське ставлення до життя, якщо воно позбавлене відповідальності за цей дарунок, утверджує в людині егоїстичну позицію "життя заради себе" і веде до втрати відчуття його повноцінності.

Людина як компонент цілісної системи - суспільства - в процесі своєї діяльності розкриває власні сутнісні сили, сприяє розвитку суспільства. При цьому вона вступає у взаємні ціннісні відносини з окремими людьми і з суспільством в цілому. В суспільному оточенні вона виступає одночасно як діяльний суб'єкт і об'єкт оцінки. Зауважимо, що носієм і суб'єктом ціннісного відношення може бути тільки людина. Тому таке (ціннісне) відношення до дійсності передбачає наявність, присутність людини. Вона оцінює інших людей і сама ними оцінюється. Оцінка є специфічною формою відношення людини до дійсності, це схвалення або осуд різних явищ навколишньої дійсності незалежно від їх матеріального чи духовного походження. Вона завжди залежить від цінності — позитивного чи негативного значення оцінюваного для людини, суспільства або певної соціальної спільності.

Цінністю називається те, що здатне задовольняти людські потреби. Отже, цінність речі визначається як її властивостями, так і її відношенням до потреб та інтересів людини. Поняття цінності співвідносне з такими поняттями, як «значущість», «корисність» або «шкідливість». Значущість характеризує ступінь інтенсивності ціннісного відношення. Людину завжди щось приваблює більше, щось менше, а щось взагалі залишає її байдужою. Корисність може носити чисто утилітарний характер і стосуватися як матеріальних, так і духовних цінностей. Шкідливість — це завжди негативне ціннісне відношення людини до предмета цінності.

На основі, в процесі і в результаті відображення людина відбирає у свідомості зміст пізнаного і оцінює його з позицій потреб, інтересів, цілей, норм, ідеалів. Оцінка є опосередковуючою ланкою між пізнанням і практикою (пізнання — оцінка — практика). Кожній людині треба навчитися правильно визначати для себе систему, ієрархію цінностей, щоб керуватися нею в своєму житті, діяльності, прагненнях, орієнтаціях. Вибір залежить і від загальнолюдських уявлень про цінності, що склалися історично, і від особливостей цивілізації, культурного середовища, до якого належить людина, і від її власних інтересів, нахилів, уподобань тощо.

Найпершою і найвищою цінністю для людини є сама людина, її життя. Нам поки що достовірно відомі життя, розумні істоти, цивілізація лише на нашій планеті Земля. Є навіть і таке припущення, що людська цивілізація на Землі — явище унікальне в нашому Всесвіті. Тому життя взагалі, а не тільки людське, треба дбайливо оберігати як вищу цінність.

35. Ідея цілісної людини як вираження сенсу людського життя.

Ціннісне значення людини полягає в тому, що їй належить особливе місце у світі. Це підкреслював у свій час Протагор своїм афоризмом «Людина — міра всіх речей». Без прямого посилання на давньогрецького мудреця В. І. Вернадський стверджував: «Мисляча людина є міра всьому ». Людина — це особлива, абсолютна цінність. З її інтересами як родової та соціальної істоти співвідносяться решта цінностей - матеріальні та духовні. Всі вони так чи інакше пов'язуються з цінністю людини, виявляючи різні відношення до неї або, як говорив Кант, до людства в собі та в іншій людині. Абсолютною цінністю людина є з самого початку, але лише в потенції. Історичний прогрес у цьому відношенні стверджує її абсолютною цінністю, але вже реально.

Питання про сенс життя слід ставити в контексті конкретного «Люди здебільшого є господарями своєї долі; в тому, що ми раби, винні не зірки, а ми самі». В. Шекспір сенсу життя даної особистості в даний момент. У протилежному разі воно звучатиме аналогічно питанню, заданому чемпіонові світу з шахів: «Скажіть, гротмейстере, який хід найкращий?» Кожна ситуація несе в собі свій сенс, різний для різних людей, але для кожної людини він є єдиним і єдино істинним. Не тільки від особистості до особистості, але й від ситуації до ситуації сенс життя змінюється. Сенс є для кожного індивіда, і для кожного існує свій сенс. Кожна людська особистість - унікальність, кожна життєва ситуація виникає лише раз. Але немає такої ситуації, в якій життю не надається можливість знайти сенс, і немає такої людини, для якої не знаходилося б у кожному мить якої-небудь справи. Як відзначав А. Ейнштейн, той, хто відчуває своє життя позбавленим сенсу, не тільки нещасливий, але й навряд чи життєздатний. Знаходження сенсу - це покликання. Не людина ставить питання про сенс свого життя, а життя ставить це питання перед нею, і людина повинна щодня і щогодини відповідати на нього не словами, а діями. Сенс не є суб'єктивним, людина не винаходить його, а знаходить у світі, в об'єктивній дійсності, і саме тому він виступає для даного індивіда як імператив, який вимагає своєї реалізації. Сенс неможливо дати, його слід знайти самому.

36 . Предмет філософії та його історична зміна.

Термін "філософія" походить від грецьких слів *phileo* - любов і *sophia* - мудрість і означає любов до мудрості. На питання, що ж таке мудрість самі філософи відповідали на нього по-різному і мудрували кожен по-своєму. З цим пов'язано і різне розуміння філософії. Першим, хто пояснив слово "філософ", був Піфагор (друга пів. VI ст. - почало V ст. до н. е.). Йому належить висловлювання: "Життя подібне до ігрищ: інші приходять на них змагатися, інші - торгувати, а найщасливіші - дивитися; так і в житті інші, подібні до рабів, народжуються жадібними до слави і наживи, тоді як філософи - до єдиної тільки істини". Згідно з Піфагором, сенс філософії - в пошуку істини.

Іншої думки дотримувалися софісти (греч. *sophistes* - майстер, художник). Головне завдання філософа, вважали вони, - навчити своїх учнів мудрості. Мудрість вони ототожнювали не з досягненням істини, а з умінням доводити те, що кожен сам вважає за правильне і вигідно.

Старогрецький мислитель Платон вважав, що завдання філософії полягає в пізнанні вічних і абсолютних істин, що під силу лише філософам, які від народження наділені відповідною мудрою душею.

У пізній Античності у зв'язку з потребами освіти формується перша класифікація наук: підрозділ їх на «тривіум» (граматика, риторика, діалектика) і «квадрівіум» (арифметика, геометрія, музика, астрономія). У середньовічних університетах додалися медицина, право, богослов'я. При цьому філософія («діалектика») не виділялася з числа наук.

У Новий час ставиться проблема призначення науки (Ф. Бекон, Р. Декарт), починається розробка вчення про метод наукового пізнання, обговорюються різні способи класифікації наук. Поняття науки все більше ототожнюється з природознавством, що використовують математичні методи.

У XVIII в. складається культ науки - вищого ступеня розвитку людського розуму, яка осягає природу та її закони. Безпосередню передумову становлення утворює рефлексія над підставами наукового знання в філософії І. Канта.

Першою школою, свідомо що оголосила себе філософією науки, став позитивізм (Дж. С. Мілль, О. Конт, Г. Спенсер та ін.). Ними був проголошений відмова від «метафізики» як неспроможної спроби відшукати за явищами «сутності», «речі в собі» і т. д. Наука - єдине позитивне знання, що фіксує в досвіді регулярну послідовність явищ (закони).

Другим варіантом філософії науки третини XIX початку XX в. було неокантіанство. При цьому марбурзька школа неокантіанства (Г. Коген, П. Наторп) орієнтувалася по перевазі на математичне природознавство, у той час як Баденська школа (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт) розвивала ідею методологічного розрізнення наук про природу і наук про культуру.

37. Давня філософія як зародок і колыска всіх наступних типів філософії.

Середина I тис. до н.е. – та межа в історії розвитку людства, на якій у трьох осередках людської цивілізації – в Китаї, Індії та Греції – практично одночасно виникає філософія. Народження її було довгим процесом переходу від міфологічного світосприйняття до світогляду, який спирався на знання.

Філософія є складовою культури, світоглядом певного народу. Вона несе на собі скарб культури даного народу, властивого йому способу сприйняття світу. Цим зумовлена відмінність однієї національної філософії, наприклад німецької, від іншої – французької. Деякі філософи європейської традиції стверджують, що всерйоз вести мову про китайську чи індійську філософію взагалі не можна. Вони не замислюються, що з позиції східної традиції так можна висловитись і про західну. Основними відмінностями між європейською філософією та східною філософією є наступні.

Перша відмінність полягає у нечіткому розмежуванні між міфологією та філософією, релігією та філософією на Сході. Індійська філософія тривалий час перебувала в лоні міфології, пізніше тісно перепліталася з релігійними течіями. Зокрема, важко сказати, чим є буддизм – філософією чи релігією. Даосизм і конфуціанство в Китаї трансформувалися в релігійні течії. У Європі ж філософія не розчинялася в релігії. Європейська філософська традиція тісно пов'язана з наукою.

Друга відмінність – домінування етичної (Індія) і соціально-етичної (Китай) проблематики, а в європейській філософії – вчення про світ і пізнання. Етичну і соціальну проблематику європейські мислителі також досліджували, але домінувала вона лише на окремих етапах розвитку і не в усіх системах.

Третьою є відмінність суб'єктів філософування. В Китаї та Індії в силу різних обставин особа не посідала того місця в суспільстві, як у Греції чи Римі. Тому в китайській та індійській філософії панують не особи (погляди окремих мислителів), а школи. В Європі ж школи є скоріше винятком, ніж правилом. Крім того, школа в європейській традиції – це не просто коментування поглядів учителя, а розвиток, зміна ідей.

Філософські системи незмінно існують протягом століть, розвиток відбувається, в основному, у формі коментарів до творів учителя – засновника школи. Німецький філософ Карл Ясперс (1888-1969) назвав період появи філософських традицій між 800 і 200 роками, часом, який повернув хід історії людства.

Отже, східна філософія була тісніше переплетена із релігією, життєвою мудрістю та способами людського самовдосконалення. Внаслідок цього її вивчення сприяє кращому розумінню найперших кроків самовизначення людської думки. Антична філософія вважається початком європейської філософії взагалі. В Стародавній Греції вона вперше відокремилась від інших напрямків людської життєдіяльності і завдяки збігу сприятливих умов вона набула тут унікальних властивостей.

38.Єдність і багатоманітність історико-філософського процесу.

Антична філософія вже містила уявлення про минуле і майбутнє, але закінченої системи поглядів вона ще не представляла.

Буддизм розкриває нам періоди класичного часу «кальпи», тривалістю 4 млрд. 320 млн років. Завершується кожна кальпа згоранням всесвіту і знищенням гріхів усіх живих істот. У межах циклів космічного часу буддизму не можливе зупинення, а «колесо сансари» символізує вічний колообіг життя, ланцюг перероджень. Символами циклічності стають щорічні свята, що набувають сакрального значення (день народження Бога, подвиги героїв, святих) і залучають людину до відчуття повторення ритмічності буття. Ідею циклічності існування зустрічаємо й у новоевропейській філософії. Ніцше приваблював поетичний образ світу у Геракліта як потоку становлень, вогню, що мірою згасає і мірою спалахує. Важливим елементом ніцшеанської філософії є його ідея «вічного повернення». Все йде все повертається. Все помирає, все розквітає знову. В кожному моменті починається буття: в кожному «тут» повертається колесо «там». Всюди середина».

Середньовічна християнська філософія вибудовує історію лінійно. Лінійна історіософська модель середньовіччя представлена трьома періодами: початок світу — земна історія — кінець світу. Людині залишається шанс порятунку безсмертної душі і вічне життя у царстві небесному. Починаючи з доби Відродження і Просвітництва, світська філософія історії розвивала раціоналістичне пояснення історії як реалізацію розуму, «здійснення природних законів».

Історія — закономірний процес руху суспільства від примітивних до складних і досконалих форм організації, що супроводжується зміною типів взаємозв'язків індивіда і суспільства: 1) докласове суспільство; 2) класове суспільство; 3) безкласове суспільство. Першому етапу відповідає природний стан людства, другому — суспільний, третьому — розумний або ідеальний. Маркс, для підтвердження ідеї єдності історичного процесу, формулює категорію «суспільно-економічна формація». Суспільно-економічна формація — це історичний тип суспільства. Теоретичною моделлю історичного процесу є лінійна схема, що включає такі формації: — первісно-общинна; — рабовласницька; — феодальна; — капіталістична; — комуністична. Є в марксистській теорії згадка і про азійську формацію. Філософи, соціологи і футурологи другої половини XX століття (Белл, Бжезинський, Тоффлер, Фурастьє) запропонували нове бачення стадіальності всесвітньої історії: 1) доіндустріальне суспільство (аграрне); 2) індустріальне суспільство (капіталістичне); 3) постіндустріальне суспільство (інформаційне). Основою постіндустріального суспільства виступає високий рівень організації виробництва, домінуючою стає сфера освіти і науки, формується технократична еліта, власність перестає відігравати вирішальну роль, її місце займають знання і володіння інформацією, місце має боротьба і напруга не між багатими і бідними, не між трудом і капіталом, а між компетентними і некомпетентними. Сферою, в якій зайнята більша частина населення стає сфера послуг і розваг.

39. Людина – змістовне ядро всіх проблем давньої філософії

У філософії Давньої Греції панував космологізм у розумінні людини. Філософи мілетської школи твердили: людина містить усі основні елементи стихії, космосу. Демокріт підкреслював: якою мірою Всесвіт є макрокосмосом, такою ж мірою і людина є мікрокосмосом. У другій половині V ст. до н. е. у Греції з'являються софісти. Вони зберегли успадкований від давньої філософії цілісний погляд на людину і бачення її як частини природи, але вже почали розглядати її і в умовах соціокультурного буття. Устами Протагора вони проголошують тезу: "Людина - міра всіх речей..." Слідом за софістами проблему людини розробляє і Сократ. Її він поставив у центр своєї філософії. Учень Сократа Платон розрізняв у людині безсмертну душу (виявлення світу вічного та ідеального) і тіло (виявлення всього тимчасового та суєтного). Інакше розумів природу людини Аристотель. Людину він розглядає як "політичну тварину", вершину світової ієрархії. Вона, з одного боку, внутрішньо пов'язана з природою, а з другого - протистоїть їй, оскільки у неї є душа - причина і початок людського тіла. У стародавній індійській філософії вже було поставлене питання про загальну основу світу. Такою основою вважався безособовий світовий дух "брахман". Відповідно до вчення веданти душа кожної окремої людини, що вважалася безсмертною, уступає світовому духу за своєю досконалістю. Це пояснюється тим, що душа тісно пов'язана з тілом. Найважливішою особливістю всіх стародавніх індійських філософських поглядів було визнання цілісності світу, у якому часткове, одиничне, індивідуальне розглядалося як щось другорядне стосовно загальної основи світу. Це, отже, визначало і місце людини у світі. Схожа картина становлення філософських поглядів складалася й у Стародавньому Китаї. Якщо на ранніх етапах розвитку філософської думки на першому плані було безособово-узагальнене уявлення про світ, то згодом усе більше уваги починає приділятися проблемам людини, її життя. До VI-V ст.ст. до н.е. філософські погляди досягли досить високого рівня розвитку, що знайшло свій вираз особливо в конфуціанстві — вченні, заснованому видним мислителем Конфуцієм (551-479 р. до н.е.). Вчення Конфуція за своїм характером було етико-гуманістичним. У ньому основна увага зверталася на обґрунтування необхідності будувати відносини між людьми на взаємній повазі і любові. У IV-III ст.ст. до н.е. значного поширення набуває даосизм, у якому відстоювалася думка, що всі зміни в природі і житті людини підпорядковані не надприродним силам, а загальному закону "Дао" — природній основі всього існуючого. У цьому зв'язку специфічно вирішувалося і питання про людину, її відношення до світу. Якщо усе в природі і житті людини підкоряється "дао", то і людина, якщо вона хоче вчиняти розумно, повинна діяти відповідно до цього природного закону.

40. Загальна характеристика філософських шкіл Стародавньої Індії.

В історії індійської філософії ортодоксальними, або класичними, називалися школи, які визнавали Веди як джерело достовірного знання. (Веди – одна з найдавніших пам'яток духовної культури і стали відомі в Індії у 2 ст до не) Ці філософські школи мали загальну назву «даршан» (букв.: «бачення, зір»). Класичний список даршан включав в себе такі вчення: ньяя, вайшешика, санкхья, йога, веданта, міманса. Історично ці філософські школи складали три групи парних навчань, оскільки кожна школа в парі доповнювала в тому чи іншому аспекті доктрину інший. Назва школи відображало специфіку її ідей. Період зародження та структурного оформлення даршан припадає приблизно на II-V ст. н. е.. Процес формування та розвитку філософських поглядів у всіх школах був схожий: спочатку складався базовий текст сутр (або Карика), що виражає основні ідеї в короткою, лаконічною формі і має назву по самій школі. (Сутри-філософські книжки «нитка на яку нанизано намисто») Далі до цього тексту писався коментар, потім субкоментарій (тобто коментар на коментар). Згодом філософське творчість в рамках школи тривало вже у вигляді коментарю на різні коментарі або ж на самі первинні сутри.

Ньяя. Головними джерелами з філософії ранньої ньяї є текст «ньяя-сутра». Основна тема- пізнання(що і як пізнається). Основними джерелами достовірного знання в ньяє виступали інтуїція-сприйняття логічний висновок, аналогія і авторитетне свідоцтво

Веданта (3-2 ст до не) – основний метод пізнання- божественна інтуїція. Людина повинна заглибитись в чисте мислення.

Санкхья(Капілан) – матеріальна першопричина світу «прагнення, ясність»

Йога – найвище блаженство досягається повним очищенням свідомості, звільненням власного духу, самовдосконаленням.

Міманса- тіла складаються з вічних атомів чотирьох великих елементів і перебувають у п'ятому - безперервному ефірі, у просторі та часі. Всесвіт керується безособовим законом карми. Крім тіл існує безліч індивідуальних вічних душ, перевтілюватися у відповідності зі своїми діями. Але на відміну від вайшешики мімансакі не визнавали вищої душі і навіть більше того - заперечили існування Бога-творця.

Вайшешика-(Канада 3ст до не) – існує вічний процес занепаду і відродження. Її мислителі представили розгорнуту картину світобудови і розробили детальну теорію атомізму. Під субстанцією вайшешика розуміли субстрат, носій різних якостей, що виробляє або зазнає ту чи іншу дію. Таких субстанцій у цьому вченні налічується дев'ять: «земля, вода, вогонь, повітря, ефір, час, простір, душа, розум»

41. Філософські школи стародавнього Китаю.

Серед усіх філософських шкіл Стародавнього Китаю (а таких давні джерела налічували до ста, хоча конкретно називали лише шість) найважливішими були дві.

Конфуціанство заснував Кон-Фуцзи, або Конфуцій. Це була школа соціально-етичного спрямування, тобто на першому плані тут — проблеми людських стосунків та норм людської поведінки. Конфуцієві приписують визначення людини як істоти, котра у своїх діях керується внутрішніми мотивами. Водночас вирішальну роль у людському житті відіграє закон (або повеління) Неба. Людина повинна навчитися сприймати й розуміти цей закон і вибудовувати свою поведінку відповідно до волі Неба. Якщо людина спроможна це робити, вона постає як "шляхетна", цзюнь-цзи, тобто така, у душі якої діє добродетель.

Серед життєвих принципів шляхетної людини обов'язковими є: "жень" — людинолюбство; "сяо" — повага до батьків (старших); "лі" — виконання ритуалів.

Шляхетній людині протистоїть *низька* людина, яка не має внутрішніх переконань, а діє під впливом юрби або безпосередніх життєвих потреб: "Шляхетний муж дбає про обов'язок, а низька людина — про зиск". На запитання, чи можна одним лише реченням виразити правило, якого треба дотримуватися усе життя, — учитель відповів: «Людино! Чого не бажаєш собі, того не роби й іншому!»

Іншу важливу школу Стародавнього Китаю (**даосизм**) заснував Лао-Цзи. У цій школі на першому плані — ідеї світобудови; людину з її діями виведено з космічних законів. Вихідне поняття школи "дао" (звідси — і назва школи) не має однозначного визначення. Під "дао" розуміється єдиний і універсальний початок буття. Якщо це так, то саме "дао" не може мати ніякого визначення, адже визначення є лише там, де межа і відмінність. Якщо є межа, то "дао" буде обмеженим і не зможе породжувати все без винятку; якщо є відмінність, то "дао" буде змінним і втратить якість універсального єдиного. Тому "перше дао" є єдність Ін та Ян. Ін та Ян — два протилежні початки всього, що існує. Ін уособлює собою страждальне, пасивне, вологе, темне — загалом жіноче начало. Ян, відповідно, — активне, ділове, сухе, світле, тобто чоловіче начало. Їх об'єднання дає частину "ці" — щось на зразок атома. Якщо в ній переважає Ін, вона зветься інь-ці, якщо Ян — ян-ці. Взаємодія інь-ці та ян-ці утворюють уже згадані п'ять *стихий*: • вогонь, • воду, • землю, • дерево та • метал. Названі елементи, або стихії, утворюють усе існуюче.

Життєве завдання людини — досягнути "дао" (своє і космічне) і йти за ним. Із вихідного розуміння "дао" впливає також даоський принцип недіяння як першої якості мудреця: "Велемудрий (мудрець) не шукає знань, але пізнає усе; не виставляє себе на оглядання, але всім відомий; не діє, але досягає успіху.

У державних справах Лао-цзи також віддавав перевагу зменшенню активності. Він вважав, що маленькі держави з нечисленним та недейовим населенням житимуть стабільним, урівноваженим життям. Просвітництво та виконання ритуалів Лао-цзи вважав ознаками розбрату, незадоволення і занепаду держав. Звідси впливає мотив протистояння даосизму та конфуціанства в культурній історії Китаю. Але ці великі школи радше розвивали свої ідеї як взаємовпливами, так і своїми дискусіями.

Всі інші філософські школи Стародавнього Китаю (моїсти, легісти, софісти, натурфілософісти) у своєму змісті так чи інакше відбивали ідеї і світоглядну спрямованість даосизму та конфуціанства.

Моїзм. Мо-цзи висуває ідею "загальної любові" — цзяняй. Усі люди повинні піклуватися про інших і робити все, "щоб примножувати блага та усувати всі шкідливі (явища) у Піднебесній". Тільки тоді торжествуватиме істинна гуманність: голодні отримають їжу, ті, що мерзнуть, — одяг, стомлені — спокій. Причину бід у Мо-цзи вбачав у тому, що влада та багатство передається у спадщину і потрапляє до рук тих, хто їх не заслуговує. Щоб цього не відбувалося, необхідно висувати на посади людей згідно з їх моральними якостями та здібностями, незалежно від походження.

Легізм — вчення про державотворення, устрій і політику. Основна засада — мудрий і сильний Правитель повинен спиратися на справедливі закони, вміти використовувати силу влади і вправно керувати людьми. Закони мають бути обов'язковими для всіх — і шляхетних, і простих людей. Закон виконується через покарання та нагородження, але головним є покарання, яке усуватиме саме себе, тобто суворість законів викличе жах, усі будуть слухняними і карати буде нікого. Мистецтво управління важливе тому, що інтереси правителя і чиновників, тобто тих, хто буде впроваджувати закони в життя, — протилежні.

ВИСНОВОК: Виділяють 6 основних філософських шкіл Стародавнього Китаю: МОЇЗМ, ЛЕГІЗМ, СОФІЗМ, НАТУРФІЛОСОФІЗМ, КОНФУЦІАНСТВО ТА ДАОСИЗМ. Останні дві були найважливішими. Конфуціанство — заснована Конфуцієм школа соціально-етичного спрямування, тобто на першому плані тут — проблеми людських стосунків та норм людської поведінки. Конфуціанство передбачало, що людина може бути «шляхетною» або «низькою». Також в центрі уваги було сімейне, суспільне та державне життя. Даосизм — заснована Лао-Цзи філософська школа, центральним поняттям якої було «дао» — єдиний і універсальний початок буття, універсальний закон світобудови, правильного мислення (або правильної свідомості). Життєве завдання людини — досягнути "дао" (своє і космічне) і йти за ним. Інші школи так чи інакше відбивали ідеї і світоглядну спрямованість даосизму та конфуціанства.

42. Проблема людини у філософському вченні Сократа.

У центрі філософії Сократа — людина, але вона ним розглядається насамперед як моральна істота, тому філософія Сократа — це **етичний антропологізм**. Головним предметом бесід Сократа були питання етики — питання про те, як треба жити. Він виходив із фалесівського «Пізнай самого себе» і «Я знаю, що я нічого не знаю». Поставивши у центр своєї філософії людину, Сократ стверджує, що пізнати світ людина може, тільки пізнавши себе, свою душу, вчинки, і в цьому полягає основне завдання філософії. Сократ вважав: філософія збагачує людей, припускаючи, що правильні дії виходять із правильних знань, а чеснотам можна навчити. Намагався обґрунтувати моральність розумом, що ставило під сумнів святість традиційних норм. Переконавання Сократа в існуванні об'єктивної істини приводить його до висновку, що існують об'єктивні моральні норми, що відмінність між добром і злом не відносна, а абсолютна.

На відміну від попередніх йому матеріалістів, які шукали відповіді на питання, що стосуються людини, перш за все, в її ставленні до природи, Сократ підкреслював значення совісті, внутрішнього голосу, який він називав **даймоніон** і який був гарантією досягнення людиною істини. Даймоніон — не суб'єктивний елемент, він має божественне походження. Згідно з Сократом, за допомогою даймоніону боги виділяють людину і повідомляють сенс всьому у всесвіті. Сократ вважає людину метою всього у світі. Він відкидає натурфілософію з її причинно-наслідковими зв'язками. Сократ протиставляє їй телеологію (концепція доцільності), яка тісно пов'язана з його етичними принципами.

У бесідах і дискусіях Сократ звертав основну увагу на пізнання сутності чесноти. Для Сократа мораль зливається зі знанням. Справжня моральність, за Сократом, — це знання того, що є благо і прекрасне і разом з тим, корисне для людини, що допомагає їй досягти блаженства і життєвого щастя. Чесноти, тобто пізнання того, що є благо, можуть досягти лише «шляхетні люди»: «Хлібороби та інші робітники дуже далекі від того, щоб знати самих себе... Адже вони знають лише те, що належить тілу і служить йому... А тому, якщо пізнання самого себе є закон розуму, ніхто з цих людей не може бути розумним від знання свого покликання.» Основними чеснотами Сократ вважає стриманість, мужність, справедливість. Ці чесноти людина набуває шляхом пізнання і самопізнання. Чесноти, а також моральні норми і закони, засновані на них, Сократ вважав вічними і незмінними.

Порушуючи питання про такі характеристики, як "мужність", "розсудливість", "доброта", "краса" тощо, Сократ виявляв суперечності у відповідях співрозмовників, що свідчили про неможливість звести загальний зміст понять до їх конкретно-індивідуальних проявів. Він фіксує нову для філософії проблему, визнаючи: "Я вічно блукаю і не знаходжу виходу".

Головною **метою методу** Сократа було виявити моральну основу окремих випадків людської поведінки. Досягненню цієї мети служила специфічна індукція. Основою філософії і етики Сократа стали доброчесність і благо та засудження зла. Він вважав їх підґрунтям людського буття. Навчання і пізнання світу через освіченість — це пошук доброчесності і блага. «Людей достойних і чесних — чоловіків і жінок — я зву щасливими, несправедливих і дурних - нещасними», - так говорить Сократ у діалозі Платона "Торгій". Сократ зміг думку про те, що людину можна пізнати через її мову, що мова є інтелектуальним портретом людини, вмістити в афоризмі: "Заговори, щоб я тебе побачив".

Душа для Сократа - щось демонічне, сам Ерос, негасиме завзяття, спрямованість йти вгору. Сократ закликає пізнати самого себе. Але пізнати не означає сприйняти вже готову істину. Мета пізнання не дана у завершеному вигляді. Життя вимагає іншого: пізнавай, шукай самого себе, випробовуй себе - чи добрий ти, знаючий чи ні. Розглядаючи людину як самоцінну першоосновну істоту, Сократ звертається не до людини взагалі, а до конкретного індивіда. Він зводив філософію людини до вчення про душу.

Сократ гостро полемізує із софістами, хоча сам він фактично продовжує розпочату ними справу в утвердженні людини як головної теми філософських міркувань, рішуче повертає філософські дослідження від вивчення Космосу, природи до людини як духовної істоти. Філософія Сократа — своєрідна межа в історії античної філософії. У всіх досократівських мислителів ("досократиків") світ виступає у вигляді цілісності, яка підпорядковує собі людину — одну з частинок Космосу. Сократ же вирізняє людину, визначаючи предметом філософії відношення "**людина — світ**".

43. Філософська думка в Україні: традиції і шляхи розвитку

Своєрідність кожного з періодів історії філософії в Україні полягає в тому, що **перший період** історії філософії в Україні охоплює існування Київської Русі. Тоді філософія ще не виділилась у самостійну сферу теоретичного осмислення світу. Це практична філософія, що становила невід'ємну частину культури X-XI ст. Основна її проблема: Людина – Бог. **Другий період** історії філософії в Україні охоплює XVI-XVIII ст. і зв'язаний з діяльністю братств, Острозького культурно-освітнього центру і Києво-Могилянської академії - період культури українського бароко, що зумовила виділення характерних рис філософії в Україні. У її центрі проблема: Людина-Всесвіт. Формується професійна філософія як специфічна сфера теоретичного мислення. її вершина - філософія Григорія Сковороди. **Третій період** - XIX - перша третина XX ст. — філософія культури романтизму з основною проблемою: Людина-нація, включає професійно-філософське знання (Памфіл Юркевич) і непрофесійну філософію, зв'язану з художньою літературою. Виникнувши на сході України, у Харкові, філософія поширюється на захід до Києва та Львова. Три типи української культури: греко-слов'янський, бароко та романтизм - зумовили своєрідність окремих періодів історії філософії в Україні.

У становленні давньоруської філософської думки принципове значення мав процес **християнізації** Київської Русі (988). Перемога християнства наприкінці X ст. мала своїм наслідком проникнення античних та середньовічних філософських ідей на Русь. Другою важливою передумовою виникнення, поширення та розвитку філософських ідей у Київській Русі є **писемність**. Для філософської культури Київської Русі характерний синкретизм, тобто нерозчленованість. Кожен твір тієї епохи є водночас пам'яткою і історії, і літератури, і філософії. Для філософської думки тієї епохи характерна різноманітність підходів до розв'язання тих чи інших проблем. Вона розвивається не як монолог, обмежений православною догмою, а як поліфонія (багатоголосся) різних позицій. Особливістю тогочасної філософії також є теїстичність, тобто розвиток під егідою церкви, церковного світогляду. Насамперед давні русичі намагалися відповісти на питання: що таке філософія? їх цікавив комплекс проблем, що стосувався світобудови. Вони прагнули з'ясувати глибинні джерела людської історії, знайти відповідь на питання: "Звідки пішла земля Руська?". Їх захоплювали загадки людського буття. Напружений пошук відповідей на ці та подібні питання становив зміст філософської думки Київської Русі.

У період **Відродження** в Україні почали поширюватись ідеї гуманізму. Значний внесок у розвиток філософської думки в Україні зробив Острозький культурно-просвітницький центр. У ньому культивувалося розуміння філософії як мудрості з характерними пошуками істини на шляху містичного єднання з Богом. Тут відстоювалися життєздатності традицій слов'янської писемності, розвивалися реформаційні та ренесансно-гуманістичні ідеї. Поява до початку XVIII ст. в Україні елементів капіталістичних виробничих відносин зумовила розвиток антифеодальної ідеології Просвітництва. В Україні раннє **Просвітництво** зароджується як синтез двох попередніх соціально-політичних рухів: гуманізму та реформації. Носієм нових віянь у філософії та соціології в Україні у другій половині XVIII ст. був видатний оригінальний митець, поет та просвітитель Григорій Сковорода. Значною постаттю в українській філософії XIX ст. був Памфіл Юркевич. У своєму творі "Серце і його значення в духовному житті людини" (1860) він розвиває філософію "серця"

Сковороди. У центрі його філософського вчення - людина з двома найважливішими проявами - серцем і розумом. У другій половині XIX ст. в Україні набули поширення ідеї **марксизму**. У руслі матеріалістичних ідей проходила діяльність Олександра Потебні (1835-1891). Вчений виходив із визнання вічності і безмірності матеріального світу, відхиляв релігійно-ідеалістичні уявлення про будову природи. Таким чином, українська філософська думка кінця XIX - початку XX ст. знаменувала новий етап розвитку філософської культури на основі досягнень тогочасних природничих і суспільних наук. Встановлення радянської влади в Україні привело до повної політизації філософії. Філософію проголосили суто "класовою" наукою, теоретичною і методологічною основою марксизму.

Зараз розробкою філософських проблем в Україні займається велика група фахівців в Інституті філософії та Інституті суспільних наук НАН України, на кафедрах філософії вузів країни. В Україні існує низка періодичних видань, у яких друкуються результати наукових робіт вчених-філософів. Це журнал "Філософська і соціологічна думка", періодичні міжвідомчі збірники "Проблеми філософії", "Філософські проблеми сучасного природознавства" та ін. Проголошення Україною незалежності дало новий поштовх розвитку суспільствознавчої вітчизняної думки в цілому і філософської культури зокрема. Крім розробки основних напрямів філософської теорії, помітним фактом стала концентрація зусиль у дослідженні проблеми людини, історії розвитку філософії в Україні.

ВИСНОВОК: Виходячи з ідеї, що існування будь-якої національної філософії реалізується як прояв філософії духу, можемо стверджувати: українська філософія є особливим, оригінальним явищем. Ця особливість визначається домінантою етико-морального спрямування. Український народ створює філософію, у центрі якої є людина з її внутрішнім світом, який перебуває в органічній єдності з умовами її самореалізації. Це не просто людина, а передусім людина Землі, яка критерієм істини має свою власну діяльність, розглядає своє буття через єдність чуттєвого і раціонального. Українська філософія — це оригінальна система, в основі якої постає філософський дух українського народу як органічна єдність віри, надії і любові у вічному прагненні до втілення їх у свободі.

Основні риси, що притаманні філософії України:

- суттєве релігійне забарвлення давньоруської філософії;
- переважання у філософській думці Київської русі морально-етичної проблематики, співзвучної з християнськими цінностями;
- дуалізм і пантеїзм української філософії XVIII ст.;
- "філософія серця" як самобутня інтерпретація єдності розуму, волі, почуття людини, як засіб пізнання, долучення її до вищого, позаземного божественного світу;
- захист інтересів трудящих, боротьба проти їх соціального і національного гноблення;
- сьогодні в Україні відбувається певне відродження філософії, оновлення її проблематики, зростання професійного рівня філософів.

44. Космоцентризм давньогрецької філософії.

Космоцентризм — філософський напрямок античності, система філософських поглядів, що з'явилася в Стародавній Греції, за якою світ сприймається як космос, різноманітний, гармонійний і, водночас, здатний вселити жах. Всі явища навколишнього світу розглядалися через призму космосу.

Космос охоплює Землю, людину, небесні світила. Він замкнутий, має сферичну форму й у ньому відбувається постійний кругообіг — все виникає, тече й змінюється. Із чого виникає, до чого вертається — ніхто не знає.

Вже в перших "фізиків" філософія мислиться як наука про причини й засади всього сущого. Людину розглядали як Мікрокосмос стосовно Макрокосму, як частину і своєрідне повторення, відображення Макрокосму. Таке уявлення про світ у стародавньогрецькій філософії дістало назву **космоцентризм**. Та в поняття космоцентризму вкладається ще один зміст. Космос - протилежність Хаосу, відповідно - порядок і гармонія протиставляються невідповідності та ін. Тому-то космоцентризм ранньої античності пояснюється як орієнтація на вияв гармонії в людському бутті. Адже якщо світ гармонійно впорядкований, якщо світ - Космос, Макрокосмос, а людина - його відображення і закони людського життя подібні до законів Макрокосму, то, отже, і в людині є прихована подібна гармонія. Загальноприйняте значення космоцентризму таке: визнання за зовнішнім світом (Макрокосм) статусу, що визначає всі інші закони й процеси, включаючи й духовні. Така світоглядна спрямованість формує онтологізм, виражений у тому, що перші мудреці - фізики шукали причини початку буття. Її центральний мотив - з'ясувати, що справді є або, інакше кажучи, перебуває незмінним в усіх власних мінливих формах, що лише здається існуючим. Вже у ранньому філософському мисленні можна шукати раціональні (чи котрі відрекомендовуються такими) пояснення походження та сутності світу, відмовляючись (хоча спочатку не повністю) від властивих міфології персоніфікацій, а цим від образу "породження". На місце міфологічного породження у філософів стає причина.

Отже, космоцентризм ранньої грецької філософії бачив єдність в різноманітності: світ — це єдине, яке стало багатьом. Всі предмети і явища взаємопов'язані, при цьому ніщо не є самодостатнім.

Характерні риси античної філософії можна виразити в таких поняттях:

- Щоб бути природним, бути самим собою, людина повинна прагнути до природи, тому що вона мудра.

- Ідеально розвинена особистість — врівноважена, гармонійна, природна.

- Душа і тіло людини прекрасні, тому що їх такими створила природа.

- Насолода красою викликає катарсис — очищення душі, в результаті чого людина прагне стати краще, хоче жити.

Самими знаменитими представниками космоцентризму є Геракліт, Сократ, Конфуцій, Платон, Демокріт, Піфагор.

45. Платон: вчення про ідеї, етичні і соціологічні погляди.

Платон був учень Сократа, та у своїй філософії вирішував не завершені проблеми свого вчителя. За всієї специфічності своєї етичної концепції Платон усе ж дотримувався панівного принципу античного світосприймання - космологізму, властивої йому залежності людини від світових начал і царства ідей. Хоча Платон і не виокремив етику як особливу дисципліну, не здійснив власне теоретичного дослідження Моралі, проте він розробив філософські підвалини етичного вчення - обґрунтування чеснот (доброді, мужності, стриманості, врівноваженості) як утіленого в розумному, вольовому й чуттєвому началах людської душі космічного світопорядку. Чуттєвому світові як позірному й нереальному Платон протиставив ідеальний світ, духовну безліч ідей, як його ідеальних сутностей, причин і "прообразів". Цей світ постає для нього дійсним, реальним, вічним і незмінним, а не просто іншим світом у порівнянні з чуттєво фіксованим земним буттям, що протистоїть йому як оригінал копії, сутність - явищу. Більш того, це царство благих сутностей, що відрізняються від неповноцінного, примарного світу чуттєвих об'єктів, як благо від зла. Царство ідей освітлюється мудрістю й досконалістю вищої ідеї блага як такого, котре увінчує піраміду ідеального світу. Згідно з ученням Платона, царство ідей - джерело істини, спів-мірності, гармонії та краси, яка вдовольняє всі вимоги найвищої добродісності. Якщо одні філософи (названі пізніше матеріалістами) вважають, що першооснови становлять природу, а душу, вони виводять з першопочатків, то для інших (названих пізніше ідеалістами), за словами Платона, «літературних уподобань і є душа, а не вогонь і не повітря, бо душа є первинною ... саме душа існує за природою ».

Сам Платон відносив себе до других. Душа рухає саме себе, вона «править усім, що є на небі, на землі і на морі за допомогою своїх власних рухів, назви яких наступні: бажання, розсуд, турбота, рада, правильне і помилкова думка, радість і страждання, відвага і страх , любов і ненависть ». Від душі відбуваються «вторинні руху тіл». Душа «пестує все і веде до істини і блаженства».

Душа і тіло, за Платоном, протилежні. Якщо тіло - темниця душі, то душа є безсмертною сутністю, яка вселилася в тілесну оболонку.

Світ ідей Платона, як піраміда, завершується ідеєю Блага. Ідея Блага «надає пізнаванню речей істинність», є причиною знання, вона подібно до Сонця, що дає народження, що сприяє зростанню і харчуванню, дає речам буття й існування. Благо проявляється в прекрасному і щирому, його важко досягнути людському розуму, але його можна досягнути через красу, домірність і істину. Ідея для Платона є зразок (парадигма) для речей, загальне поняття, сутність даного класу речей, причина, до якої прагнуть речі. Платон - прихильник телеологічного розуміння світу, він вважає, що всі процеси в світі доцільні, продумані Творцем. Моральність у філософії Платона залежить від якості душі людини, її поведінки.

46. Філософія Аристотеля.

Аристотель (384 р. до н.е. - 322 р. до н.е.) - учень Платона, який відійшов від багатьох фундаментальних положень платонізму і створив свою філософську школу (Лікей). Основоположник багатьох наук - логіки, психології, естетики і т.д. Вчення Аристотеля справили величезний вплив на подальший хід розвитку європейської філософії. Аристотель залишив після себе величезну творчу спадщину, яку можна розділити на вісім груп: праці з логіки, загальнофілософські, фізичні, біологічні, психологічні, етичні, економічні та мистецтвознавчі. **Дітищем Аристотеля є логіка.** Наука про мислення і його закони викладена великим вченим у ряді його творів, які об'єднані під спільною назвою "Органон" ("Знаряддя"). Головною ж його філософською працею є "Метафізика". **Філософія у Аристотеля досить чітко виділяється із усієї сфери знання. Він розрізняє "першу" і "другу" філософії.** Фізика для Аристотеля все ще філософія, але "друга". Предметом "першої" філософії є не природа, а те, що існує за нею. **"Перша філософія,** за Аристотелем, – наука "найбільш Божа" у подвійному розумінні: по-перше, володіє нею скоріше Бог, ніж людина; по-друге, її предметом є "божественні предмети". **Тому Аристотель свою філософію називає теологією, вченням про Бога.** Однак Бог – це тільки "одне з начал". Тому філософія Аристотеля все-таки ширше теології. Вона вивчає взагалі "начала і причини всього існуючого, оскільки воно береться як існуюче". **Філософія Аристотеля – спроба розібратися в існуючому, розкрити його структуру, знайти в ньому головне, визначити його по відношенню до неіснуючого.** В цілому ж Аристотель – панлогіст. У Аристотеля закони мислення є одночасно і законами буття. У "Метафізиці" Аристотель дає визначення основного закону буття, подаючи його у двох формах: короткій і повній. Коротке формулювання гласить, що одночасно існувати і не існувати не можна, а повне стверджує, що неможливо, щоб одне і те ж одночасно було і не було притаманне одному і тому ж в однаковому розумінні.

Основні засади вчення Аристотеля про буття такі: 1) категоріальний аналіз існуючого; 2) причинний аналіз субстанції; 3) вчення про можливість і дійсність. **Матерія у Аристотеля вічна, при цьому вона не поступається формі. Матерія і форма – два співвічні начала. Все, що існує в природі, складається з матерії і форми.** Матерія є чиста можливість або потенціал речі, а форма – реалізація цього потенціалу. Форма робить матерію дійсністю, тобто втіленням у конкретну річ. Особливої уваги заслуговує вчення Аристотеля про душу. Він вважає, що **душу може мати тільки природне, а не штучне тіло.** Причому це природне тіло має бути здатним до життя. Здійснення можливості життя природного тіла Аристотель називає душею. Аристотель розрізняє три види душі. Два з них належать до фізичної психології, оскільки вони не можуть існувати без матерії. Третя метафізична. Через вчення про душу Аристотель оригінальне говорить про пізнання. Але уява не просто переробляється в поняття, а тільки сприяє тому, щоб закладені у душі форми буття перейшли із стану потенції в стан акту. Щоб перевести знання загального із стану потенції в стан акту, потрібен розум у всьому його обсязі, як пасивний, так і активний. А активний розум – це Бог. **Таким чином, у Аристотеля перемагає раціоналістична лінія: знання існує ще до процесу пізнання.** Філософія Аристотеля не завершує ні старогрецької, ні, тим більше, античної філософії. Але вона завершує найбільш змістовний період в історії філософії, який часто називають філософією класичної Греції. Ця філософія високо цінувалась ще в античний період, відігравала визначальну роль в епоху середньовіччя, без неї неможливе уявити європейську філософію Нового часу, як і сучасну філософську культуру.

47. Мудрість як безпосереднє джерело щастя в тлумаченні античної філософії.

Сократ стверджує, що **сенс людського життя**, його вище благо – **в досягненні щастя**. Щастя – це зміст добродійного буття, – заявляє філософ, але тільки моральна людина може бути щасливою (чи розумною, що в Сократа перше підмінює друге). Платон і Арістотель наголошували, що **щастя - вища мета людини, досягти якої може розумна, гідна, мудра особистість**. Платон зауважував, що мудрість зробить людей щасливими. Платон в першу чергу ставить акцент на реалізації і усвідомленні щастя не для індивідумів, а для суспільства. В жертву **суспільній гармонії**, яка **вважається Платоном реалізованим щастям**, повинні приноситься інтереси окремої людини. В ідеалістичній утопії Платона немає місця індивідуальності. Арістотель у IV ст. до н.е. вперше увів етику як самостійну дисципліну, мета якої - навчити людину як стати добродійною і щасливою. Арістотель доповнив Платона, вказавши, що добродійності та мудрості недостатньо для щастя, оскільки потрібні й тілесні, зовнішні блага. Як писав Арістотель, щастя – це така мета дій, яку «ніхто не вибирає ні заради благ, ні заради чогось іншого». Це, очевидно, щось досконале... (повне, кінцеве) й самодостатнє». Давньогрецький філософ Епікур вніс об'єктивний критерій у гедоністичну концепцію задоволення. В етичному повчанні **Епікур, стверджував**, що **«насолода є початок і кінець щасливого життя»**, однак, на відміну від Арістіппа, у число «щастя утворюючих факторів» він включав не тільки почуттєві (тілесні) насолоди, але й духовні, котрим віддавав перевагу, а розуму у формі аристотелівських «діаноетичних чеснот» — мудрості й розсудливості — надавав роль своєрідного фільтра, що дозволяє відокремлювати корисні задоволення від шкідливих. При цьому розрізнялися задоволення пасивні (відсутність страждань і атараксія, тобто безтурботність духу) й активні (радість та веселощі).

48. Елліністична філософія: епікуреїзм, стоїцизм, скептицизм.

Елліністична філософія — останній період розвитку філософії Стародавньої Греції, після Аристотеля, в період еллінізму — поширення грецької культури за межі старогрецьких колоній після завоювань Александра Македонського.

До основних рис елліністичної філософії відносять етичну спрямованість і адаптацію східних релігійних моментів.

1. Епікуреїзм (Епікур, Лукрецій, Горацій) виходить з того, що будь-якому відчуттю, почуттю повинна передувати "відчутність" як якась першооснова, аксіома. Атоми стали розумовими конструкціями, аналогіями відчутності буття, які могли змінювати свої напрямки, а джерело їх руху знаходилося в них самих. Справжнім джерелом пізнання, яке ніколи нас не обманює, є почуття. Об'єктивно існуючі речі "випромінюють" потоки атомів, кожний з цих потоків внутрішньо містить образ речі.

Найвищим щастям для індивіда проголошували задоволення й позбавлення від страждань і турбот.

2. Стоїцизм вчення однієї з найвпливовіших філософських шкіл античності, заснованої близько 300 р. до н. е. Стоїки вважали логіку, фізику і етику частинами філософії. Відоме їх порівняння філософії з фруктовим садом, де логіка — садова огорожа, фізика — фруктові дерева, а етика — плоди дерева, тобто результат, що базується на певних (зумовлено-визначених) принципах і обмежений певними рамками. Стоїцизм був впливовим філософським напрямком від епохи раннього еллінізму аж до кінця античного світу. Свій вплив ця школа залишала і на подальші філософські епохи. Стоїки дотримувалися поглядів епікурейців. Вони уявляли Космос як першооснову усього живого на світі. Вони вважали, що якщо їхня увага не буде спрямована на богів, то вони самі зможуть наблизитися до них і в певному значенні самі ними стати.

3. Скептицизм (Піррон з Еліса і Секст Емпірика) третій напрямок раннього еллінізму. Представники даного напрямку послідовно проводять загальний принцип раннього еллінізму, а саме принцип відносності всього що нас оточує, наших думок і наших дій. Він стає своєрідним загальним методом дослідження будь-яких явищ і дій людини. В основу філософського підходу закладається положення про те, що необхідно не пізнавати, а просто жити, не висловлюючи жодних претендуючих на істину суджень, і зберігаючи внутрішній спокій. Наслідком такої установки стало заперечення самоцінності майже всієї попередньої історії філософської думки. Однак скептицизм мав і позитивне значення завдяки тому, що він гостро поставив проблему знання та істини, звернув увагу на можливість одночасного існування різних думок, виступаючи проти догматизму і абсолютизації якоїсь однієї істини. Власну невдачу в галузі філософського пізнання, власне безсилля перед нею розкрилася для них істиною: вони лицемірно перенесли її на всю філософію в цілому за принципом: "Якщо я чого-небудь не знаю, то цього не існує". Скептицизм як філософський напрямок став симптомом згасання творчої думки грецьких мислителів.

49. Сутність і основні риси філософії Середньовіччя

Філософія Середньовіччя — європейська філософія у 5—15 столітті. Середньовічна філософія мала інші завдання і цілі, ніж антична, вона невіддільна в епоху патристики від історії християнської догматики, а схоластичний період являє собою спробу примирення католицької догми з філософією.

Особливості філософії Середньовіччя. На відміну від грецької філософії, яка була пов'язана з язичницьким багатобожжям (політеїзмом), філософська думка середніх віків ґрунтується на вірі в єдиного бога (монотеїзм). Основу християнського монотеїзму становлять два важливі принципи: ідея божественного творіння та ідея божественного одкровення. Обидві ці ідеї тісно взаємопов'язані і сповідують єдиного бога, уособленого в людській подобі. Середньовічне мислення за своєю суттю є теоцентричне: реальністю, яка визначає все суще, є не природа, а Бог. Світогляд у середньовічній філософії має назву креаціонізму від латинського слова "creatio", що означає творити. Схоластика починається з Йоана Скотта Еріугени (9 століття) і найбільш повно представлена Фомаю Аквінським (13 століття). З Йоана Еріугени переривається зв'язок західної думки зі Сходом, з Фомаю Аквінським знову з'являється знайомство з усіма творами Аристотеля. Головний філософський інтерес середніх віків — арабська філософія залишається в колі понять грецької перипатетики. **Основними питаннями**, які хвилювали середньовічних філософів, були питання доказу існування Бога, розмежування теології та філософії. **Головний недолік середньовічної філософії** — відсутність природознавства і виняткове панування абстрактних, переважно теологічних інтересів.

Основні риси філософії середньовіччя: 1. Засилля в усіх сферах життя релігії; (Вперше в історії людства середньовіччя відкриває людину як особистість, як насамперед духовну, а не природну і тілесну істоту. На перший план релігійного світогляду виходять протиріччя в морально-етичній сфері. Людина сприймається як зосередження протиріч, що існують в світі — між земним і небесним, між тілом і душею, між гріхом і святістю. З однієї сторони, людина — вінець божого творіння, з іншої, зло в світі йде від людини, людина — створіння, в якому "сидить" диявол. Одним з найбільших надбань релігійного світогляду була ідея індивідуального безсмертя, одноразовості і тому самоцінності людської особистості. 2. Схоластика як спосіб філософствування; 3. Теоцентризм; (Це означає, що активне творче начало як би щезає з природи і передається Богу, який стоїть над природою. Істинним буттям володіє тільки Бог: він — вічний, незмінний, ні від кого не залежить і є джерелом всього існуючого. Ключем до пізнання істинного буття є віра. Віра не може бути готовим знанням, яке можна передати іншому, як певну інформацію, вона потребує власних духовних зусиль). 4. Геоцентризм; 5. Переважання ідеалістичних напрямків у філософії; 6. Слабкі паростки матеріалізму.

50. Філософія Середньовіччя: патристика, апологетика, схоластика, містика.

Патристика Філософія Середньовіччя не тільки започатковується в античному світі, а й має в його межах свою класику — і саме нею є патристика. В історії філософії це поняття використовується для позначення християнських теологічних та філософських вчень 1-8 століть, коли їхні представники — Тертуліан, Климент Александрійський, Ориген, Августин Аврелій захищали християнську доктрину від філософії язичників, іудейського світогляду, державної влади, яка спиралася на міфологічні уявлення про дійсність. З 3 століття патристика, навпаки, починає пристосовуватися до теоретичної форми світогляду — філософії, використовує неоплатонізм для обґрунтування християнського віровчення.

Схоластика Схоластика (від грец. шкільний, вчений) — тип релігійної філософії, який характеризується поєднанням теолого-догматичних передумов з раціоналістичною методикою та інтересом до формально-логічних проблем. За уявленнями схоластів, світ існує не самостійно, а лише в причетності до Бога. Не слід шукати істину, оскільки її подано в божественному одкровенні. Філософія має за допомогою розуму лише обґрунтувати і викласти цю істину, реалізуючи три завдання: **перше** — проникнути в істини віри і так наблизити їх зміст до духу людини, яка мислить; **друге** — надати релігійній істині систематичну форму за допомогою філософських методів (методів розуму); **третє** — використовуючи філософські аргументи, виключити критику святих істин. У цілому, схоластичне філософствування було зосереджене на доведенні реального існування універсалій та буття Бога.

Апологетика. Апологетика (від грец. apologia - захист).

Від самого початку апологетика розділилася на **два** напрями в питанні ставлення до попередньої язичницької (античної) мудрості: позитивний і негативний.

Прихильники **позитивного** ставлення - Юстин Мученик (бл. 100-165), Афінагор (II ст.), Климент Олександрійський (150-215), Ориген (бл. 185-254) - вважали, що грецькі філософи йшли шляхом істини, але не могли досягти її, бо вона ще не виявила себе в особі Христа. Тому філософію треба використовувати, підпорядковуючи її теології, оскільки християнський світогляд більш істинний, ніж попередній.

Прихильники **негативного** ставлення до античної філософії - найвидатнішим їх представником був Квінт Тертуліан (бл. 155-220 рр.) - не лише засуджували античну філософію, а й вважали, що греко-римська культура взагалі зіпсувала й спотворила людину, задавила її природні нахили, вибудувала у свідомості цілий світ штучних цінностей. Єдиний вихід зі скрути полягає у спрощенні і поверненні до природного - християнського стану.

Відмінність між схоластикою і містикою полягає в різному ставленні до можливостей людського розуму в питаннях богопізнання. Схоластика вважала, що, хоча з допомогою розуму Бога пізнати неможливо, людина повинна повною мірою використати можливості розуму, оскільки він здатний привести до межі, з якої відкривається сфера споглядання сйва Божої слави. Останнє досягається лише вірою, але до названої межі приводить розум. Оскільки найнадійнішим та найефективнішим засобом розуму є логіка, то найпершою ознакою схоластики є використання логіки в богопізнанні. Містики ж наполягали на тому, що розумування тільки шкодить християнському благочестю, тому в пошуках шляхів наближення до Бога слід покладатися на почуття, віру, любов та самозречення. **Отже,** у підґрунті поділу середньовічної філософії на схоластику та містику лежить різне тлумачення співвідношення віри та розуму¹ у справі богопізнання.

51. Філософія епохи Відродження: антропоцентризм, геліоцентризм, пантеїзм.

Епоха Відродження (Ренесанс - від фр. Renaissance) - перехідна епоха від середньовіччя до Нового часу, від феодалізму до капіталізму, звернення до культурної спадщини античності. Почавшись в **XIV** столітті в **Італії**, ренесанс в XV-XVI століттях поширюється в інших західноєвропейських країнах

Пантеїзм Пантеїзм - ще одна характерна риса світогляду і філософії епохи Відродження. Пантеїзм (від грец.: παν - всі і θεος - бог) - філософське вчення, яке ототожнює бога і світ; бог розчинений у світі, у природі, природа - обожнена. Микола Кузанський (Микола Кребс, 1401-1464), наприклад, розглядаючи бога як нескінченний максимум і наближаючи його до природи, як до обмеженого максимуму, сформулював ідею нескінченності Всесвіту. Бог немов спускається на Землю і розчиняється в природі.

Антропоцентризм (грец.— людина і лат. centrum — центр) — різновидність телеології, філософське вчення, за яким **людина є центром Всесвіту** і метою всіх подій, які в ньому відбуваються, що вона створена Богом «за своїм образом і подобою». Антропоцентризм — це принцип, відповідно до якого людина є завершенням еволюції світобудови. Сам термін був вперше вжитий в добу Відродження. Суть його полягає в тому, що центр Всесвіту переноситься від проблем світобачення до конкретних проблем людини. Відомий філософ - гуманіст Піко делла Мірандола Джовані (1463-1494) в "Промові про гідність людини" так формулює основний принцип світогляду нової епохи - епохи відродження, тоді погодився бог з тим, що людина - утівар невизначеного образу, і, поставивши його в центрі світу, сказав: "... Я ставлю тебе в центрі світу, щоб звідти тобі було зручніше обдивлятися все, що є у світі.

Геліоцентризм Геліоцентризм або Геліоцентрична система світу (від грец. «сонце» і лат. centrum «осереддя, центр») — вчення в астрономії і філософії, яке ставить Сонце в центр Всесвіту, а навколо нього (точніше, навколо спільного центра мас всієї його системи) обертаються усі тіла. в т.ч. планети і зокрема Земля. Протилежне вчення - геоцентризм. Справжнім творцем геліоцентричної картини світу є Микола Коперник, який на початку XVI ст. у своїй праці «Про обертання небесних сфер» (лат. De revolutionibus orbium coelestium) (вид. 1543) математично обґрунтував ідею про рух Землі та інших планет навколо Сонця, визначив послідовність розташування планет, обчислив їх відносну віддаленість від Сонця тощо. Вчення Коперника мало велике значення у розвитку природознавства, його ідеї були розвинуті в подальшому у працях Джордано Бруно, Галілео Галілея, Й. Кеплера, І. Ньютона та інших. Зокрема, Коперниківську систему було поточено: Сонце розташоване у центрі не всього Всесвіту, а лише Сонячної системи.

52 . Раціоналізм Р.Декарта

Рене Декарт (1596 – 1650) являє собою мислителя вже цього часу. Саме досягнення в розвитку природних наук сильно вплинули на формування огляду Декарта. **Основоположником** раціоналістичного напрямку став французький філософ Рене Декарт. Найважливішою характеристикою філософії Рене Декарта є **антиемпіризм**. Проте свою методологію будував на принципах раціоналістичної дедукції (логічний умовивід від загального до окремого), вважав, що нічого не можна сприймати на віру, все підлягає критичному аналізу та сумніву. Не викликають сумнівів лише найочевидніші положення та судження (саме очевидність вважав критерієм істини). А найбільш очевидним із суджень є твердження «Я мислю — отже, я існую». Тому найочевидніше має стати вихідним положенням філософії. З очевидного положення випливають два основні висновки: по-перше, розумовоосягнений світ істинніший, вищий, аніж світ чуттєвий; по-друге, самосвідомість людини має дуже велику цінність. Суть дедуктивного методу Рене Декарт зводить до чотирьох правил: **перше** — вихідний пункт наукового пізнання — визнання джерел, початку. Істинними можна вважати лише ті положення, які не викликають ніякого сумніву і не потребують доведення, істинність для розуму самоочевидна; **друге** — формулюється вимога аналітичного вивчення природних явищ, кожен складну проблему слід ділити на простіші; **третє** — дотримуватись певного порядку мислення — йти від простого до складного, і **четверте** — досягнення повного пізнання, повноти пізнання. Критерій ясності й очевидності приводить Рене Декарта до необхідності доповнити раціоналістичну дедукцію методологією інтелектуальної інтуїції. Рене Декарту належить ідея створення загального наукового методу — універсальної математики, що забезпечить панування над природою. Дуже влучно охарактеризував значення наукового методу, що дозволить: по-перше, перетворити пізнання на організовану діяльність, вільну від випадковостей; по-друге, орієнтуватися не на окремі відкриття, а поєднувати зусилля усіх наук. Наукові знання, як їх уявляє Рене Декарт, це не окремі відкриття, а їх система. Суттєве місце у філософії Рене Декарта займає поняття субстанції, яку визначив як річ (будь-яке суще), що не потребує для свого існування нічого іншого, крім самої себе. Створений світ поділяє на два роди субстанції — **духовну та матеріальну**. Головна ознака духовної субстанції — **неподільність**, матеріальної — **подільність до безмежності**. Основні атрибути субстанції — мислення та протяжність. Духовна субстанція містить у собі ідеї, що властиві їй із самого початку, а не здобуті у досвіді. Рене Декарт прихильник теорії вроджених ідей і роздуму як умови загального та необхідного знання, тобто науки та філософії. Матеріальна субстанція ототожнюється з природою і вважається, що все у природі підкоряється суто механічним законам, що можуть бути відкриті за допомогою математичної науки — механіки. До Рене Декарта ніхто не наважувався ототожнити природу з протяжністю, тобто з кількістю. Отже, уявлення про природу як величний годинниковий механізм, що заводиться Божим першопоштовхом, яке зародилося ще у Кеплера та Галілея, у Рене Декарта остаточно оформлюється у філософську картину світу, що одержала назву картезіанської (латинське ім'я Декарта — Картезіус), складала основу філософії та природознавства аж до початку XIX ст. Вплив Рене Декарта знайшов прояв і в тому, що так само, як і Галілей у Італії, який уперше почав писати італійською мовою, Михайло Ломоносов у Росії, який почав писати російською, а не старослов'янською, Картезіус уперше у Франції написав свій основний твір «Роздуми про метод» не латинською, як тоді прийнято, а французькою мовою. Ця традиція продовжена французькими просвітниками, що сприяло поширенню філософських ідей серед мас.

53. Гносеологічні і соціологічні концепції Т. Гоббса.

Видатний англійський мислитель XVII ст. Томас Гоббс (1588-1679 рр.) досліджував насамперед питання соціальної філософії. Народився в сім'ї священика. Закінчив Оксфордський університет, одержав науковий ступінь бакалавра мистецтв. Філософію Гоббс визначав, як набуте правильним мисленням пізнання дій або явищ через розуміння їх причин, або, навпаки, причин через дані їх дії.

Всю філософію Томас Гоббс поділяє на дві частини: природничу або, в аристотелівській інтерпретації першу філософію (натурфілософію), і філософію громадянську або моральну.

Об'єктом філософського пізнання за Гоббсом є тіла, що мають матеріальну субстанцію. До поняття тіла зводиться все, що існує в світі. Категорія тіло інтерпретується дуже широко: природне тіло - річ, природне і одночасно соціальне тіло - людина, штучно створене тіло - держава. Нематеріальна субстанція представляє собою внутрішнє протиріччя. В світі немає духів. Весь світовий процес є рухом тіл, і так зване духовне життя людини зводиться до руху матеріальних частинок.

Онтологічні і гносеологічні питання Томас Гоббс розглядає з позицій номіналізму. У відповідності з такою концепцією, матерія, рух, простір, час - лише назви, символи, знаки розуму для визначення різних станів тіл, їх координації. Номіналістська точка зору проводиться філософом і в розумінні суті низки якостей - кольору, звуку, смаку та ін. Все, на його погляд, ніщо інше, як привиди, суб'єктивні психічні утворення, що виникають під впливом руху зовнішніх тіл. Рух, за Томасом Гоббсом, - невід'ємна властивість кожного тіла.

В XVII ст. виразно визначилися дві гносеологічні концепції: сенсуалістична (Френсіс Бекон, Джон Локк) і раціоналістична (Рене Декарт, Бенедикт Спіноза). Але деякі мислителі намагалися уникнути таких двох крайностей. До них належить Томас Гоббс. Услід за сенсуалістами він віддає належне почуттям у пізнанні: «Немає жодного поняття у людському розумі, яке б не було породжене первісне, повністю або частково, в органах почуття». Відчуття спричиняються зовнішніми об'єктами суб'єкта. Вони зводяться до двоякості: задоволення і незадоволення. Моторна їх дія така, що ми прагнемо отримати задоволення і уникнути незадоволення. Уявлення і пам'ять - це послаблені відчуття. Разом з тим Томас Гоббс називає відчуття і думки привидами, тобто не ототожнює у змістовному психічний образ з його діями, а вважає, що досвід - це джерело первісного знання, яке потім підлягає логічній обробці розумом.

Отже, знання істини, осягнення суті явищ можливе лише завдяки розумовій діяльності. Сама ж розумова діяльність реалізується завдяки мові, що вважається формою існування мислення.

Томас Гоббс увійшов в історію культури як творець оригінальної філософської системи, де в центр поставлена проблема Людини-істоти морально-політичної, яка намагається всебічно пізнати свою особисту природу і суть.

54. Сенсуалізм Дж. Локка.

Сенсуалізм (від фр. *sensualisme*, лат. *sensus* — сприйняття, почуття, відчуття) — напрямок в теорії пізнання, згідно з яким відчуття й сприйняття — основна й головна форма достовірного пізнання. Суперечить раціоналізму. Основний принцип сенсуалізму — «немає в розумі нічого такого, чого б не було в почуттях». Принцип сенсуалізму належить до чуттєвої форми пізнання, до якої крім відчуття входить також уява.

Д. Локк (1632-1704) - найбільший англійський мислитель XVII в. Основна ідея Локка полягала в тому, що знання самі по собі виникнути не можуть. Вроджених ідей і принципів немає. Всі ідеї і поняття виникають з досвіду. Спираючись на дані дитячої психології та етнографії, філософ вказує, що якби ідеї були уродженими, то вони були б доступні дітям, ідіотам і дикунам. Наявні спостереження за дітьми і душевнохворими свідчать про те, що насправді такі ідеї, як поняття про Бога і душі, добро, зло і справедливості, ними усвідомлюються, а отже, від народження людині не дано.

Під досвідом Локк розумів все те, чим наповнюється душа людини протягом усього його індивідуального життя. Зміст досвіду і його структура складаються з елементарних складових, позначених філософом загальним терміном «ідеї». Ідеями Локк називав і відчуття, і образи сприйняття пам'яті, загальні поняття і афективно-вольові стани. Людина з'являється на світ з душею, подібної чистому аркушу на якому тільки за життя зовнішній світ завдає свої візерунки. Набуті в зовнішньому досвіді чуттєві ідеї виступають в якості матеріалу для внутрішньої діяльності душі, завдяки якій народжуються інший тип ідеї. Ця особлива діяльність душі, названа Локком рефлексією, є здатністю душі звертати свій погляд на власний стан, породжуючи при цьому нові психічні продукти у вигляді ідей про ідеї.

Важливий розділ емпіричної концепції Локка пов'язаний з вченням про прості та складні ідеї. Простими ідеями він називав нероздільні елементи свідомості. Як тільки душа набула прості ідеї, вона переходить від пасивного споглядання до активного перетворення і переробки простих ідей в складні. Виникнення складних ідей Локк представляв як просте комбінування вихідних елементів досвіду методом асоціацій, з'єднання, відношення та відокремлення.

На відміну від асоціацій, надійнішими способами утворення складних ідей є підсумовування або з'єднання; зіставлення або порівняння та узагальнення або відокремлення. Додавання, або підсумовування, засноване на безпосередньому з'єднанні ідей за ознаками подібності або суміжності. Другий шлях утворення складних ідей пов'язаний з встановленням подібного і відмінного через зіставлення і порівняння ідей, в результаті якого виникають ідеї відносин. Останнім і вищим способом утворення складних ідей є абстрагування за допомогою якого утворюються найзагальніші поняття.

55. Основні ідеї філософії Б. Спінози.

Критику декартівського дуалізму Гоббса підтримав великий голландський мислитель Барух (Бенедикт) Спіноза. Однак, на відміну від Гоббса, Спіноза пішов шляхом матеріалістичної інтерпретації раціоналізму. В якості ідеалу і зразка для побудови і викладу свого вчення Спінозою була взята дедуктивно-геометрична схема Евкліда. Спіноза мав уявлення про матерію як про субстанцію, що не зводиться до своїх конкретних станів і властивостей.

Нова точка зору Спінози була інспірована вченням про два субстанції. Спіноза висуває вчення про єдину субстанцію, її атрибути і модус, що є стрижнем усієї його філософсько-психологічної системи. В її основі лежить прагнення пояснити природу з самої себе. Він стверджує, що першопричиною всього існуючого і самої себе є субстанція, яка існує об'єктивно, незалежно від будь-якого зовнішнього побудника і творця. Двох субстанцій однієї і тієї ж природи бути не може.

Сутність єдиної субстанції виражається і розкривається у своїх корінних і фундаментальних властивостях, які були названі Спінозою атрибутами. Атрибути - це такі суттєві і загальні аспекти субстанції, які їй не тотожні і по відношенню до якої вони є похідними і вторинними. Людині доступні тільки два види атрибутів - мислення і протяжності. Модус - властивість предмета, притаманна йому в деяких станах, на відміну від атрибуту - невідомої властивості предмета у всіх його станах.

Все навколишнє різноманіття світу, різні явища і події являють собою частки стану і видозміни субстанції або її атрибутів. По відношенню до атрибуту протяжності кожен окремий модус висловлює певні конкретні протяжності, тривалості існування і руху тіл.

Особливо складною модифікацією єдності атрибутів мислення і протяжності, модусів душі і тіла є людина. Сутність людини може бути розкрита в двох вимірах, модусах. В одному випадку людина виступає як модус тіла, в іншому - як модус мислення.

Кожен з атрибутів не може визначати один одного не тому, що вони різної субстанціональної природи, а тому, що обидва вони мають у своєму началі єдине джерело, єдині закони і причини.

Шлях перетворення зовнішньої необхідності у внутрішню необхідність чи свободу представлений у Спінози у вченні про пристрасті і афекти, аналіз яких займає майже 2/3 його основного твору «Етика». Вихідним в теорії афектів є положення про самозбереження, згідно з яким всі живі істоти прагнуть зберегти і утвердити своє існування.

Свою метафізику Спіноза будує за аналогією з логікою в «Етиці», що передбачає:

1. завдання алфавіту (визначення термінів),
2. формулювання логічних законів (аксіом),
3. висновки всіх інших положень (теорем) шляхом логічних наслідків.

Така форма гарантує істинність висновків у разі істинності аксіом.

56. Вчення про монади Г. Лейбніца

Лейбніц протиставив вченню Спінози про єдину субстанцію вчення про множинність субстанцій, які він назвав монадами. (Поняття «монада» в перекладі з грецького означає «єдине», або «одиниця».)

За поглядами Лейбніца, монада проста й неподільна. А це означає, що монада не є матеріально-речовою, не має протяжності. Сутність кожної монади становить діяльність, яка виражається в безперервній зміні станів. Щось подібне ми можемо спостерігати, споглядаючи життя власної душі.

Лейбніц наділяє монади сприйняттям, уявленням, прагненням і потягом. У силу цього він порівнює їх з людською душею. Монади, підкреслює Лейбніц, називаються душами, коли у них є почуття, і духами, коли вони володіють розумом. Одні з них активні в потенції, інші - актуальні. Монада Лейбніца – це не тільки багатобарвний, але і багатогранний кристал, що не відає спокою. Кожна монада - замкнутий космос, звідси і знамените вислів Лейбніца: «монади зовсім не мають вікон, через які що-небудь могло б увійти туди або звідти вийти».

Життя монад проявляється не тільки в діяльності, але й в усвідомленні себе. Так, особистість, змінюючись протягом усього життя людини, залишається саме даною особистістю, що зберігає свідомість безперервності свого існування в часі. Вся сукупність монад нагадує цілий народ, схожий на республіку. Подібно душам людей, кожна з них - відокремлений світ, що володіє своїм змістом, до якого не може впровадитися ніякий інший духовний зміст ззовні, і з якого не може нічого зовні «просочитися».

Кожна монада «вагітна» своїм майбутнім, живе більш-менш інтенсивним життям, має дволикий характер: прагнення і сприйняття.

Всі монади можна умовно розчленувати на три класи. Перший клас - «голі» монади, які складають неорганічну природу (каміння, землю, траву і т. п.). Другий клас складають монади, що володіють відчуттями і споглядання, і притаманні тваринам. У них діяльність переважно пасивна, а самосвідомість їм не властива. Третій, найвищий, клас монад утворюють душі людей. Їм властива активність свідомості, пам'ять, здатність до міркування і самосвідомість. На вершину піраміди Лейбніц поміщає вищу монаду - Бога. Перехід від одного класу до іншого класу монад означає зростання їх ступеня свідомості або розумності, що тотожне зі ступенем її волі.

Вперше в історії філософської думки така системна і послідовна розробка вчення саме переважно про монади була реалізована у філософській праці Лейбніца, яка і називається відповідно — "Монадологія". Лейбніц першим системно і доказово представив висловлювану ще у піфагорійські часи ідею про те, що монадність Всесвіту — ознака транзитивна. Тобто розгляд Всесвіту як монади означає водночас визнання монад як індивідуальних складових Всесвіту.

57. Соціальний ідеал філософії Просвітництва. Філософські погляди Вольтера і Ж.-Ж. Руссо.

XVIII ст. в історії суспільної думки не випадково називають епохою Просвітництва: наукове знання, яке було надбанням вузького кола вчених, тепер виходить за межі університетів та лабораторій до світських салонів Парижу й Лондона. Віра в могутність людського розуму, в його безмежні можливості, в розвиток наук, які створюють умови для прогресу, – ось пафос епохи Просвітництва.

Ідеологія Просвітництва продовжує ідейні та культурні тенденції Нового часу. Основний зміст Просвітництва був визначений раціоналістичним світоглядом з його культом розуму, критикою всіх основ феодального .

Просвітницька ідеологія виникає як теоретичне обґрунтування прагнень та інтересів буржуазного суспільства в його боротьбі з феодализмом. Найбільш яскраво просвітницький рух виявив себе у Франції, де він став своєрідною ідейною підготовкою і виправданням Великої французької революції. Вольтер, Руссо, Дідро, Ламетрі та інші є представниками французького Просвітництва.

На відміну від філософії Нового часу, у центрі якої була ідея раціонального опанування законів природи, а тому - гносеологічні і методологічні проблеми науки, філософія Просвітництва звертається до суспільних і гуманітарних проблем. Просвітники поставили собі за мету створення таких суспільних відносин, які б відповідали вимогам розуму, принципам справедливості, свободи, рівності, братерства. Предметом особливої уваги тут стали:

- проблеми людини, її історичної діяльності, її прав та політичних свобод;
- проблема історичного прогресу, ідея вдосконалення суспільства;
- питання про природу та призначення релігії;
- моральні та правові аспекти людського буття.

Саме в філософії Просвітництва людина постає як неповторна особистість та індивідуальність.

Щодо Вольтера, у нього на перший план висувається характерна для просвітницької думки риса — рішучий поворот від дещо абстрактних, загальних проблем буття, реальності як такої, властивих філософії XVIIст., до проблем живої практики людського життя, соціальної проблематики, упорядкування і вдосконалення (згідно вимогам розуму) людського існування в світі. Характерна для просвітницької позиції риса — детеологізація світоглядних основ суспільної свідомості.

Філософська система Ж.-Ж. Руссо складна і багатозначна. Його альтернативна концепція про глибину людської істоти і діалектику соціального життя зіграла важливу роль в розвитку філософської думки.

Світоглядна система Ж.-Ж. Руссо представляє переплетення різних течій : дуалізму, картезіанства, сенсуалізму, нарешті, ідеалізму і фідеїзму в області релігійних переконань. Але, поза сумнівом, переважання дуалістичних поглядів, оскільки Руссо, визнавав об'єктивне буття матеріального Всесвіту, допускаючи існування у світі двох почав - духу і матерії. Він розвивав метафізичний погляд на матерію як на мертву і відсталу субстанцію, яка сама по собі не має ніякого руху і тільки в результаті вищої дії придбаває здатність до механістичного пересування в просторі. Рух він розумів не як зміна взагалі, а як переміщення в результаті механістичної дії.

58. Французький матеріалізм XVIII ст.

Французький матеріалізм XVIII ст. має багато спільного з філософією Просвітництва, але йому властиві й відмінні риси. Насамперед його відрізняє одностайна матеріалістична спрямованість в поглядах на природу. Матерія існує об'єктивно, пов'язана з рухом, вказував Ж. Ламетрі (1709—1751 рр.). Природа являє собою сукупність різних форм руху матеріальних часточок. Згідно з Гольбахом (1723—1789рр.) існує рух матеріальних мас (атомів), а також енергетичний рух; матерія існує в просторі і часі. Треба звернути увагу на те, що матерія тлумачиться в суто механічному плані, тобто як сукупність часточок речовини (атомів). Разом з тим філософи заперечують будь-яку роль Бога в існуванні і русі матерії.

Французькі матеріалісти робили спробу розв'язати питання про походження свідомості, спираючись на принцип загальної чуттєвості матерії (гілозоїзму). Ж. Ламетрі намагався показати процес поступового переходу від тварин до людини, показати їх схожість і відмінність. У трактаті «Людина-машина» Ламетрі розкриває погляд на людину як своєрідний механізм, машину, що подібна до годинникового механізму. Людину відрізняє від тварин, вважав він, лише більша кількість потреб і, зрештою, більша кількість розуму. П. Гольбах у своїй праці «Система природи» послідовно розвинув основні ідеї матеріалізму того часу. Він рішуче заперечує ідеї богослов'я, виступає проти ідеалізму. В природі, яка зводиться до роду атомів, діють механічні закони, що мають характер необхідності, отже, немає нічого випадкового. Така позиція дістала назву механічного детермінізму, оскільки закони руху і сам рух ототожнюються тільки з однією його формою — рухом механічним.

Отже, механіцизм неминуче призводить до метафізичних позицій, оскільки все багатство руху зводиться до переміщення часточок речовини. Це — спрощена, вузька картина світу. Але серед французьких матеріалістів Д. Дідро (1713—1784рр.) дещо виходить за межі метафізичних позицій і стверджує елементи діалектики. У його поглядах помітна схильність розглядати все як таке, що розвивається. Світ безперервно зароджується і вмирає, він ніколи не стоїть на місці.

Французькі матеріалісти висунули ряд цінних положень щодо суспільства, зокрема підкреслили роль людських потреб як могутнього джерела розвитку. Загальні інтереси обумовлюють зв'язки між людьми. К. Гельвецій (1715—1771 рр.) вказував на єдність особистих і громадських інтересів. Людина — продукт, але разом з тим і суб'єкт суспільних відносин, який несе за них відповідальність.

Вони також наголошували на тому, що за допомогою розуму можна змінити людину. Мислителі стверджували, що не існує такого способу правління, який можна було б визнати ідеальним: концентрація влади веде до деспотії, безмежна свобода - - до анархії, розподіл влади послаблює її. Єдиний можливий засіб поліпшення суспільства, і особливо моралі, — просвітництво, виховання.

59. I. Кант – основоположник класичної німецької філософії.

Іммануїл Кант (1724-1804) — титан у філософській думці всіх часів. Він часто розглядається як великий філософ після Платона або Ньютона. Кант поєднав у собі, як ніхто інший, спекулятивну оригінальність Платона з енциклопедичністю Аристотеля, і тому його філософія вважається вершиною всієї історії філософії до XX в.

Усі творчість Канта умовно ділиться на два періоди: докритический і критичний. Перший період охоплює 1746-1760 рр., другий починається з 1770 р., коли вперше у роботі «Про форми та принципи почуттєво сприйманого і уявляемого світу» Кант вперше згадує принципи своєї системи критичної філософії. Це, звісно, значить, перший період не містив творів, у яких критично розглядаються філософські проблеми. У період основну увагу Кант приділяє питанням природознавства і філософії природи.

Хоча Кант і визнавав Бога як творця світу, уся її концепція розвитку стверджувала, у світі міститься вже сама причина виникнення та розвитку природи. Ця концепція вони мали на наукову думку свого часу, оскільки довгий час була відома громадськості тому, що видавець трактату збанкрутував й усе тираж пропав. Згодом концепція Канта було названо гіпотезою Канта-Лапласа. Останній незалежно від Канта висунув свою версію виникнення світу.

Отже, по Канту, у пізнання є джерела: емпіричний і апіорне. Апіорная сторона пізнання формулюється Кантом так: «Усі теоретичні науки, засновані на розумі, містять апіорні синтетичні судження як принципи». Під синтетичними судженнями розумів такі судження, де зв'язок предиката і суб'єкта мислиться без тотожності. Синтетичні судження від аналітичних тим, що у останніх цей зв'язок мислиться через тотожність. Ці висловлювання означають, що у аналітичних судженнях предикат лише пояснює зміст суб'єкта, а синтетичних судженнях він надає нові характеристики суб'єкту. І Кант ставив гносеологічний питання: «Як можливі апіорні синтетичні судження?». Цьому Кант присвятив свою «Критику чистого розуму».

Початок і кінець кантівської «Критики чистого розуму» - це принцип свободи, автономія нашої волі. Важливо, крім того, що у Канта будується на затвердження моральної осудності людини. Це означає: хоч би якими обставинами, які призвели до того чи іншого вчинку, людина себе ні виправдав, вільний вчинити так чи інакше. Ми нізвідки свободу не візьмемо, якщо не зважимося бути вільними. А оскільки у Канта моральний закон посиляється на свободу, а свобода - на моральний закон, оскільки вони ініціюють один одному, то бути моральним - значить бути вільним. Без вільних моральних рішень і вчинків, наших власних і інших людей, у світі не утвердяться і не збережуться свобода, і моральність. Як людські, розумні істоти, ми осудні щодо свободи та моральності. Тому кожному з нас і всім нам разом може бути пред'явлений суворий моральний позов. Та й самі ми не можемо не вершити такий суд над собою.

60. Етична концепція І. Канта.

Філософія Іммануїла Канта - трансцендентальна філософія. Багато хто називає Канта агностиком.

Найбільшій увазі Кант приділив питанню моральності і її етичній концепції. Послідовно розвинена в цілій лаві спеціальних праць, вона була найбільш розробленою, систематичною і завершеною. Кант поставив цілий ряд критичних проблем, пов'язаних з визначенням поняття моральності. Одна з заслуг Канта полягає в тому, що він відділив питання про існування Бога, душі, свободи – питання теоретичної свідомості – від питання практичної свідомості.

Аналіз моральної філософії Кант здійснює для розв'язання суперечності між "світом природи" і "світом свободи". Філософія природи досліджує об'єктивні закони, "згідно з якими усе відбувається". Тут панує принцип необхідності. Однак на підставі пізнання законів природи не можна пояснити наявні у свідомості людини ідеї єдності світу, вічності душі та існування Бога. На думку Канта, подолати суперечність між необхідністю і свободою може моральна філософія, що визначає закони, "за якими усе має відбуватися". Він виділяє два рівні моральної філософії: емпіричну, і "чисту", тобто оперту на апіорні принципи. Якщо спиратися на емпіричну філософію, то ніколи не можна віднайти всезагальних законів. Тому моральна філософія цілком ґрунтується на своїй "чистій частині", тобто на апіорних принципах. Вони збуджують здатність судження для того, щоб розпізнати їх та допомогти волі надати їм практичного застосування. Як наголошує Кант, "метафізика моральності має досліджувати ідею і принципи певної можливої чистої волі".

Істинне призначення розуму не у тому, щоб породити волю як засіб для якоїсь мети, а в добрій волі самій собою. Відповідно, цінність учинку не у тій цілі, заради якої він здійснюється, а у "принципі воління" безвідносно до об'єктів бажання. Свобода бачиться саме як здійснення морально цінного, згідно з принципом чистої волі, а не з якихось корисливих міркувань. До останніх належать, наприклад, схильність, симпатія тощо. Кант застерігає: "Вчинок з почуття обов'язку має цілком усунути вплив схильності і разом з нею будь-який предмет волі".

Діалектика свободи і необхідності вибудовується у такий спосіб: обов'язок із необхідністю вимагає вчинку з поваги до закону; свобода — суб'єктивний принцип воління. Свобода є реальною за умови, що у діяльності проявляє себе всезагальне — моральний закон.

Говорячи про можливість розуму бути "законодавчим розумом", Кант називає умовою для цього можливість розуму визначати волю самим собою (а не схильностями). За такої умови він є виявом "істинної вищої здібності бажання". Воля є вільною у найсуворішому, тобто трансцендентальному сенсі за умови, що її основою служить "всезагальна законодавча форма". Згідно з Кантом, основний закон чистого практичного розуму вимагає: "Чини так, аби максима твоєї волі могла стати основою суспільного законодавства" - тобто, аби кожний твій вчинок був прикладом для всіх".

Аскетизм етики Канта великою мірою виростав на ґрунті християнського образу світу та місця людини у ньому. Філософ дав теоретичне обґрунтування цінності доброчинності всупереч суб'єктивності людських почуттів. Разом з тим, у його етиці людина поставлена вище за Бога, оскільки допущення його існування виводиться з наявності у людини апіорних моральних законів.

61. Діалектика та принцип історизму в філософії Г. Гегеля.

Діалектика. Гегель сформулював також основні принципи діалектики: принцип переходу кількісних змін у якісні і, навпаки, принцип тотожності протилежностей, принцип заперечення заперечення

Із вченням Гегеля про суперечність органічно пов'язане і його розуміння заперечення заперечення. Діалектичне заперечення ("зняття") або перехід у інше як своє інше, є однією з найважливіших категорій логіки Гегеля. "Зняття" включає в себе три взаємодіючих моменти. Перший – власне заперечення, усунення, подолання. Другий – збереження того цінного, що було у заперечуваному. Третій – це "зняття", перехід на більш зрілий рівень розвитку. Своє вчення про заперечення заперечення Гегель зображав у вигляді тріади: теза – антитеза (заперечення) – синтез (заперечення заперечення).

У гегелівській діалектиці природи слід підкреслити два моменти: 1) діалектику філософського тлумачення природи; 2) діалектику самої природи.

Принцип історизму. В основі гегелівського розуміння історії лежить поняття світового духу. Гегель визначав всесвітню історію так: "Всесвітня історія є прогрес в усвідомленні свободи, прогрес, який мають пізнати в його необхідності". Прогрес свободи у Гегеля здійснюється схематично: в основі історії лежить *світовий дух* як суб'єкт, який не усвідомлюється окремими індивідами. Вони виходять у своїй діяльності не з поняття (розуміння) світового духу, а із своїх приватних індивідуальних інтересів. Жоден індивід не керується світовим духом. Дух діє підсвідоме. Кожен індивід переслідує свої власні цілі, різні інтереси. Тому часто отримуються протилежні результати. Тобто, тут існує невідповідність між цілями і результатами. Із зіткнення виникає щось єдине, яке не переслідується жодним індивідом. Це історична подія, яка є проявом світового духу. Світовий дух у Гегеля реалізує себе через діяльність окремих індивідів. Цю особливість світового духу Гегель називав "хитрістю розуму" (люди не підозрюють того, що своєю діяльністю здійснюють світову історію).

Гегель зайняв своє значне місце в історії філософії саме завдяки тому, що він зумів розташувати цей матеріал в систематичній і логічно стрункій послідовності, що склала його філософську систему. Саме після Гегеля принцип розвитку - принцип історизму стає одним з найвпливовіших принципів не лише у філософії, але і в науці в цілому (напр., в біології).

Висновок. Гегель відкрив і довів, що суперечність розуму - не слабкість його (як вважав ще Кант, розглядаючи антиномії, противоречиві ідеї розуму), а ознака потужності, сили. Бо з протиріч "витканий" весь світ.

62. Антропологічний принцип філософії Л. Фейєрбаха.

У філософії Л. Фейєрбах постав як новатор, досить суттєво відійшовши від основного руслу думок своїх попередників. Докладно вивчивши філософію Гегеля, він побачив у ній "логізовану теологію". Замислившись над причинами панування релігії у суспільній думці, Фейєрбах дійшов висновку про те, що релігія:

- втілює віковічні людські мрії та ідеали;
- змальовує досконалий світ;
- виконує функції компенсації людської немічності, недосконалості, страждання.

Звідси випливає висновок філософа: "Релігія постає як тотожний із сутністю людини погляд на сутність світу та людини. Але не людина підноситься над своїм поглядом, а погляд над нею, одухотворює та визначає її, панує над нею. Сутність і свідомість релігії вичерпується тим, що охоплює сутність людини, її свідомість та самосвідомість. У релігії немає вчасного, особливого змісту".

Якщо релігія є сутністю людини, якщо вона є свідченням людської необхідності, то, за Фейєрбахом, слід повернути людині всю повноту її життя, піднести, звеличити людину. А для того насамперед слід визнати за потрібні й необхідні всі прояви людини, або, як каже Фейєрбах, усі її сутнісні сили чи властивості: "Якими є визначальні риси істинно людського в людині? Розум, воля та серце. Досконала людина володіє силою мислення, силою волі та силою почуття". Тому слід повернутися обличчям до природи, у тому числі й передусім до природи людини: "У чому полягає мій "метод"? У тому, щоб через посередництво людини звести все надприродне до природи та через посередництво природи все надлюдське звести до людини".

Все через людину, і тому справжньою філософією може бути лише антропологія. Фейєрбах вимагає від філософії повернення до реальної людини, до реалій людини, до її дійсних проявів. Мислить, за Фейєрбахом не душа, не мозок, а людина: "У палацах мислять інакше, ніж у хатинках...". Якщо ж ми повертаємось до реальної людини, тоді істинною діалектикою стає "не монолог окремого мислителя із самим собою; це діалог між Я та Ти".

Отже, можна констатувати, що Л.Фейєрбах був чи не першим філософом, який помітив вичерпування ідейного потенціалу класичної філософії.

63. Філософія марксизму та її основні ідеї.

Марксизм, зокрема його філософське вчення, увійшов в історію як найголовніше досягнення суспільної думки другої половини XIX і першої половини XX століть. Його популярність значною мірою пояснювалася відповідністю умовам того часу, настроям революційних борців проти капіталу

Від багатьох інших філософських вчень філософія марксизму відрізняється чітким визначенням предмету дослідження: це найбільш загальні закономірності розвитку природи, суспільства та людського мислення. При цьому вона використовує знання конкретних наук.

Характерним для марксистської філософії є постановка і чітке формулювання так званого основного питання філософії. Це питання має дві сторони:

- 1) що є первинне, а що – вторинне, що існувало раніше – матерія чи свідомість;
- 2) чи спроможна людська свідомість пізнати навколишній світ, отримати об'єктивно істинне знання про нього.

Основні ідеї. Марксистська філософія є результатом теоретичного усвідомлення суперечливої капіталістичної дійсності, непримиренних суперечностей між робітниками, з одного боку, і роботодавцем (буржуазією), з іншого. Марксистська філософія є радикальним оновленням світової філософії. В чому цей радикалізм виявляється?

1. В тому, що марксистська філософія вперше стала світоглядом пригніченого класу, відображала інтереси пролетаріату. Робітничий клас знайшов у марксистській філософії свою духовну зброю. Марксистська філософія знайшла в особі робітничого класу свого матеріального носія.

2. Радикалізм марксистської філософії виявляється у визначенні самого її предмету, яким є найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення.

3. Радикалізм філософії К.Маркса виявляється у відкритті матеріалістичного розуміння історії.

4. Для марксистської філософії є визначальним відкриття основних законів розвитку суспільства (основного соціологічного закону, закону відповідності виробничих відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил тощо); погляд на розвиток суспільства як на природно-історичний процес.

5. В марксистській філософії, вперше, практика, як людська предметна діяльність, включена в теорію пізнання як основа, джерело і критерій істини.

64. Сутність матеріалістичного розуміння історії в марксистській філософії

К. Марксом і Ф. Енгельсом уперше було здійснене матеріалістичне пояснення історії, відповідно до якого дійсні причини історичного розвитку лежать не в сфері духу, держави, права, моралі, а в сфері реальної практичної життєдіяльності людей. Якщо у Гегеля історія представлена як процес саморозвитку і самопізнання світового духу, то в марксизмі розвиток суспільства – це природничо-історичний (тобто, той, який відбувається по об'єктивних законах) процес зміни способів виробництва або суспільно-економічних формацій. К. Маркс доходить висновку, що не держава визначає

громадянське суспільство, а навпаки, громадянське суспільство (тобто сукупність живих людських індивідуумів, їх практична діяльність) визначає державу, тобто економіка в остаточному підсумку визначає політику.

Згідно матеріалістичного розуміння історії визначальну основу суспільного буття становить матеріальне виробництво, або виробництво матеріальних благ, які кожне нове людське покоління отримує як спадок від попередніх поколінь і яке воно розвиває, з тим, щоб передати наступному поколінню.

Вчення Маркса і Енгельса (про суспільні відносини виробництва) стало ключем для наукового пояснення історично сформованого переходу від феодалного (кріпосницького) суспільства до капіталістичного ладу.

Рабовласництво, кріпацтво, наймана праця вперше були зрозумілі як історично необхідні форми розвитку продуктивних сил суспільства.

Висновок. Т.ч., історичний матеріалізм вперше в історії суспільної думки пов'язує історію людства з розвитком суспільного виробництва. Маркс прямо заявляє, що історія людства "тим більше стає історією людства, чим більше зросли продуктивні сили людей, а, отже, і їх суспільні відносини". Відкриття та дослідження суспільних відносин виробництва і поклало початок матеріалістичного розуміння історії.

65. Проблема відчуження та шляхи її подолання.

У залежності від того, з яких позицій учені розглядають природу відчуження, можна виділити три основні підходи у вивченні явищ відчуження в західній філософії.

По-перше, психологічний підхід (на Заході — найбільш розповсюджений), який зосереджує свою увагу на дослідженні різноманітних психологічних станів індивіда та розкриває ставлення індивіда до самого себе, до інших людей, до навколишнього світу. В даному випадку вивчаються не соціальні умови життя людей, а власне, індивідуальні особливості окремої людини. Основним методом, за допомогою якого намагаються зняти внутрішню напругу і конфліктність людини, і повернути її до психічно здорового стану — є психоаналіз (що свідчить про певний вплив на Західну філософію фрейдівської теорії психоаналізу). Проте, як би не впливали на структуру особистості індивідуальним шляхом, тим не менше практично не вдається звільнитися від проблеми відчуження людини. У визначеному контексті психологічний підхід є дотичним до вивчення феномену відчуження в антропологічному сенсі (оскільки акцентує на індивідуальних проявах відчуження).

По-друге, соціологічний підхід, який пов'язується, перш за все, з розподілом соціальної та особистісної дезорганізації. Тут з'являється новий комплекс проблем, спрямований в основному на вивчення поведінки особистості в процесі її розумової та фізичної діяльності. Іноді відчуження особистості у суспільстві пов'язують із соціальною ізоляцією. Проте проблема відчуження не завжди супроводжується соціальною ізоляцією особистості. Адже, можна знаходитись серед людей, контактувати з ними, взаємодіяти і водночас відчувати відокремленість, непричетність до того, що відбувається. Ця проблема загострюється відчуттям внутрішньої порожнечі, самозреченням, «рефлексивним уходом від світу», «внутрішньою еміграцією», які у своїй сукупності і являють проблему самовідчуження.

І, по-третє, культурологічний підхід, котрий обумовлений аналізом різноманітних культурних конфліктів і дослідженням так званої маргінальної людини. Представники цього напрямку характеризують сучасну культуру як відчужену від традиційних цінностей культури минулого. Усі вони виступають проти ціннісних орієнтацій сучасного суспільства, де пріоритетним стало матеріальне, а не духовне. Представники цього підходу вважають, що розвиток сучасної масової культури набув не керованого характеру, й у ній усе більше прогресує відчуження, оскільки спотворюється людська природа, дегуманізується суспільство. До речі, існує й інший варіант співвідношення феномену відчуження і культури, котрий культуру подає як процес, динаміку і форму розвитку якого забезпечує відчуження. І культура, і відчуження подаються як парні історичні феномени, феномени втрати людиною цілісності своєї сутності, яку звели до поцейбічності, і обмежили, так би мовити, «цим світом». У даному контексті, підґрунтям історичного відчуження постає нерозвиненість індивідуального духу, який заземлений усвідомленням поцейбічності.

66. Загальна характеристика сучасної західної філософії.

Сучасна філософія Заходу зберігає традицію різноманітних уявлень універсального, що виникло в давнину. Існує велика кількість суттєвих картин світу, теорії його пізнання, вчень про суть людини, сенс життя, суть і призначення історії, благо і красу. Кожне претендує на універсальність і невразливість, але у кожному іншими виявляється нездатність багато що пояснити і наявність недомовлених або суперечливих елементів, тобто вчення, теорії неуніверсальні і вразливі, такий стан філософія переживала в усі періоди історії. Особливості сучасної філософії Заходу пов'язуються з особливостями всього матеріального і духовного життя суспільства. Успіхи і невдачі цивілізації, що породжені наукою, служать об'єктом філософського відображення або протистояння. Сучасну західну філософію характеризує певне упереджене ставлення до науки, у минулому філософія могла не помічати або лише терпіти науку. Розширення в сучасній науці сфер не наочного і такого, що не сприймається, утруднює використання даних науки як засобу спростування агностицизму, ідеалізму і містики. Ознаки учень, а також матеріалізму перестали бути визначальними у відокремленні шкіл сучасної філософії Заходу.

Відомо, що соціально-економічний прогрес західної цивілізації здійснюється відтворенням нерівності між людьми, що породжує соціальні конфлікти і війни. Військово-технічні засоби дозволили стати значущими для світового розвитку націоналістичним і релігійно-фанатичним рухам. Психологічні і психологопатологічні дослідження розкрили глибини індивідуального і колективного несвідомого. Суб'єкт і об'єкт усіх процесів — людина. Звідси визнання людини всеосяжним предметом, універсальною напрямком і шкіл сучасної філософії Заходу. Тоді як раніше людина, звичайно, складала частину предмета філософії. Закріплення конституціями пріоритетності прав і свобод людини, одним з вираження яких є свобода віросповідання, можна вважати кінцевою причиною формальної терпимості філософських учень одне до одного. Формально, офіційно, жодна філософія не може бути загальноновизнаною, або державною. Усвідомлення недосконалості західного способу життя породило у сучасній філософії схильність до пошуку прийнятних ідей у філософії інших континентів.

Упереджене ставлення до науки (від догідливого до неприязного), відхід від відмінностей філософських вчень за їх належністю, до класичних напрямків (матеріалізму, ідеалізму і агностицизму), визнання людини одним з універсальних предметів обговорення, формальна взаємна терпимість різних учень і інтерес до філософії інших континентів - ось особливості сучасної філософської думки. Кожна з рис може служити ознакою за ступенем володіння якою розрізняються філософські вчення або напрями. Риси не притаманні лише філософським пошукам сучасних послідовників Арістотеля, Гегеля та ін., які складають незначну меншість. Послідовність розгляду основних напрямів сучасної філософії обумовлюється розташуванням їх за ступенем наявності обраної ознаки. Обравши як ознаку упереджене ставлення до науки, основні напрями можна розташувати в порядку зменшення схилення перед нею: філософія науки (неопозитивізм і постпозитивізм), структуралізм, фрейдизм, герменевтика, феноменологія, неотомізм, екзистенціалізм.

67. Позитивізм і його історичні форми.

Позитивізм (франц. positivisme, від латів. positivus - позитивний), філософський напрям, заснований на принципі, що усе справжнє, "позитивне" (позитивне) знання може бути отримане лише як результат окремих спеціальних наук (в особі свого засновника, Огюста Конта, позитивізм налічує шість наук: математика, астрономія, фізика, хімія, біологія і соціологія) і їх синтетичного об'єднання (у позитивній науці, що зводить дані усіх наук воедино) і що філософія як особлива наука, що претендує на самостійне дослідження реальності, не має права на існування.

Позитивізм оформився в 30-х рр. 19 віків. Творець позитивізму, що ввів цей термін, французький мислитель О. Конт проголосив рішучий розрив з філософською ("метафізичною") традицією, вважаючи, що наука не потребує якої-небудь філософії, що стоїть над нею; це, на думку позитивістів, не виключає синтезу наукового знання, за яким можна зберегти стару назву "філософії"; остання зводиться, т. о., до загальних висновків з природних і громадських наук. Оскільки позитивізм не має справи з "метафізичними" проблемами, він відкидає як ідеалізм, так і матеріалізм. Пережитки "метафізики", до яких відносяться, на думку Конта, претензії на розкриття причин і сутей, мають бути видалені з науки. Наука не пояснює, а лише описує явища і відповідає не на питання "чому", а на питання "як", і "підпорядковує уяву спостереженню фактів" (це основний закон позитивної науки, по Конту; його не дотримують як релігія, теологія, так і філософія, метафізика). Послідовний розвиток цієї тези веде до феноменалізму (від греч. феноменон - що являється; науково-філософське представлення, згідно з яким пізнання має справу не з об'єктами матеріального світу, а лише з сукупністю елементарних чуттєвих компонентів, відчуттів, "чуттєвих даних", а увесь зміст пізнання м би. зведено до чуттєвих сприйнять). Позитивній стадії в розвитку загальносвітової історії і науки передують дві ранні стадії: теологічна (коли пояснення дійсності відбувається на підставі надприродних чинників, віри, авторитету), і метафізична (пояснення на підставі ідей, категорій розуму, умогляд, відірваний від досвіду). Це розвиток свідомості і складає зміст "закону трьох стадій" (у розвитку людства), одного з основних законів позитивізму О. Конта.

Представниками першої, "класичної" форми позитивізму 19 віків, окрім Конта, були Е. Литтре, Г. Н. Вирубів, Э. Ренан - у Франції; Дж.С. Милль, Г. Спенсер - у Великобританії).

Джон Стюарт Милль вважає, що усе знання виникає з досвіду (у цьому плані він зближує позитивізм з англійським традиційним емпіризмом), а його предметом є відчуття. Матерія є лише постійна можливість відчуттів, а свідомість - можливість їх переживань. Виходячи зі своїх позитивістських феноменалістських представлень, Милль будує систему логіки, прагнучи вивести усі категорії і загальні поняття, вживані розумом, з різних асоціацій (з'єднань, зв'язків) чуттєвих даних, і заперечує за розумом яку-небудь його власну специфіку, незалежну від відчуттів.

Специфічна особливість позитивізму Герберта Спенсера - його вчення про загальну еволюцію, засновану на інтерпретації вчення Дарвіна, в якому він, проте, відмовлявся шукати глибинні причини, вважаючи, що еволюціонізм є простий опис фактів дійсності. Він розвиває також агностичне вчення про непізнаваність об'єктивної реальності, в суть якої можна проникнути лише за допомогою релігії, а не за допомогою науки.

Наприкінці XIX ст. - у першій чверті XX ст. в Європі набула популярності "філософія життя", найпомітнішими представниками якої були **Ф. Ніцше, А. Бергсон, З. Фрейд**. Їх мало хвилював об'єктивний світ і наукова істина, а більше хвилювала людина, світ людського життя.

Філософія життя – напрям у неklasичній філософії кінця XIX-поч. XX ст., представники якою проголосили життя (в біологічній, психологічній формах) основним предметом філософії.

Постала вона як своєрідний протест проти гегелівської філософії, яку не хвилювали проблеми конкретної людини з її стражданнями і пориваннями. Якщо для класичної філософії гаслом було "істина понад усе", то для філософії життя - "Людина понад усе".

Критиком традиційних цінностей виступає німецький мислитель **Фрідріх Ніцше (1844-1900)**.

Основні положення його вчення:

1. Вслід за Шопенгауером він вище оцінює волю, ніж розум. Але на відміну від свого попередника, який вбачав у волі джерело страждань, світогляд Ніцше пройнятий оптимізмом. Для нього життя - це єдність радості й болю ("оптимістична трагедія").
2. "Життя" - центральне поняття його філософії. Вияви цього життя – "становлення" і "воля". Життя – це процес. "Воля" – це рушійна сила будь-яких процесів у неорганічному світі, боротьба за виживання, за розширення власного Я.

Із права сильного, "волі до влади" Ніцше виводить й основні моральні засади.

3. Людину Ніцше розглядає як біологічну недовершену істоту, в якій тваринні інстинкти підмінені розумом. Розум - це засіб, інструмент життя. Життя і воля – вищі цінності.
4. Порушив питання про цінність істини - центрального поняття ("ідола") філософії. У нього істина - це підпорядкована цінність.

Справді, оскільки основними цінностями є життя і воля, то істина стає підпорядкованою цінністю. Процес пізнання для Ніцше – не пошук істини, а «схематизація», спрощення світу, що забезпечує практичні дії. Відповідно істині відводиться інструментальна роль. Оскільки успішним може бути і хибне знання, то істина в такому разі урівнюється з хибним. З неї спадає ореол святості, вона втрачає цінність, заради якої варто жертвувати життям.

5. Здійснив переоцінку основних християнських цінностей – любові до ближнього і співчуття. Благодіяння церкви на підтримку слабких і страждаючих призвели до погіршення європейської раси.
6. З таких позицій розглядає Ніцше і мораль, заперечуючи абсолютність моральних цінностей, зокрема добра. Цінність його, як й істини, виявляється лише в тому, розкріпачує чи сковує воно потяг до влади.

Мораль повинна бути спрямована на культивування сильної людини, яка сама вирішує, що таке добро, а що зло. «Слабкі і невдахи повинні загинути – перша заповідь нашого людинолюбства. І потрібно ще допомагати їм в цьому», – проголошував він. На його думку, сильна людина сама вирішує, що таке добро, а що зло, не перекладаючи це на Бога.

69. Філософія екзистенціалізму.

Екзистенціалізм (лат.- існування), філософія існування - напрям у філософії, що розглядає людину як унікальна духовна істота, здатна до вибору власної долі.

Сформувалася в Європі у XIX—XX ст. Першими до екзистенціалізму у своїх працях звернулись данський філософ **Серен К'єркегор** та німецький філософ **Фрідріх Ніцше**. У XX ст. екзистенціалізм розвивався в працях німецьких (**Мартін Гайдеггер**, **Карл Ясперс**) та французьких (**Габріель-Оноре Марсель**, **Альбер Камю**, **Жан-Поль Сартр**) філософів та письменників.

Екзистенція трактується як протилежність есенції (суті). Якщо доля речей і тварин зумовлена, то якщо вони мають суть раніше існування, то людина набуває своєї суті в процесі свого існування. Основним проявом екзистенції є свобода, яка має на увазі відповідальність за результат свого вибору. Філософія екзистенціалізму - ірраціональна реакція на раціоналізм Освіти і німецької класичної філософії. По затвердженнях філософів-екзистенціалістів, основна вада раціонального мислення полягає в тому, що воно виходить з принципу протилежності суб'єкта і об'єкту, тобто розділяє світ на дві сфери - об'єктивні і суб'єктивні. **Справжня філософія, з точки зору екзистенціалізму, повинна виходити з єдності об'єкту і суб'єкта.** Ця єдність втілена в "екзистенції", тобто деякій ірраціональній реальності.

Згідно філософії екзистенціалізму, щоб усвідомити себе як "екзистенцію", людина повинна опинитися в "пограничній ситуації" - наприклад, перед лицем смерті. В результаті світ стає для людини "інтимно близьким". **Істинним способом пізнання, способом проникнення у світ "екзистенції" оголошується інтуїція** ("екзистенціальний досвід" у Марселя, "розуміння" у Хайдеггера, "екзистенціальне осяяння" у Ясперса), яка являє собою ірраціоналістично представлений феноменологічний метод Гуссерля. Ідеальна свобода людини - це свобода особи від суспільства.

70. Фрейдизм: свідоме і несвідоме.

Однією з найвпливовіших ідейних течій ХХ ст. став **психоаналіз, або фрейдизм**. Засновником психоаналізу в його класичній формі був австрійський психолог, невропатолог, **психіатр Зигмунд Фрейд** (1856-1939). Основні погляди Фрейда викладені в його працях: "Три нариси з теорії сексуальності" (1905), "По ту сторону принципу задоволення" (1920), "**Я і Воно**" (1923), "Тотем і табу" (1913), "Майбутнє однієї ілюзії" (1927), "Незадоволеність у культурі" (1930) та ін.. **Він звернувся до аналізу психіки в цілому**. На цій підставі у Фрейда формуються уявлення про суб'єктивну реальність людини. У праці "Я і Воно" він розгортає структурну концепцію психіки, визначаючи в ній такі сфери:

а) **несвідоме** ("Воно") - це визначальний глибинний план людської психіки. Він функціонує на основі природжених, природних, генетично первинних потягів;

б) **свідоме** ("Я") - це розум людини, або "его". Воно виступає посередником між несвідомим та зовнішнім світом "Я", прагне зробити "Воно" прийнятним для світу і привести світ у відповідність до бажань "Воно";

в) **підсвідоме** ("Над-Я") - це внутрішня особиста совість. Вона утворюється під впливом системи суспільних заборон. Якщо "Воно" зумовлене генетично, "Я" - індивідуальним досвідом, то "Над-Я" є результатом впливу інших людей. Важливим складовим елементом вчення Фрейда було уявлення про існування в надрах "Воно", одвічних несвідомих інстинктів сексуальної насолоди (лібідо). Вони вступають у конфлікт зі свідомістю, орієнтованою на принцип реальності, тобто на соціально прийнятні форми поведінки та способи задоволення бажань. Свідоме "Я" і підсвідоме "Над-Я" прагнуть підкорити сферу несвідомого "Воно". При цьому відбувається лише уявне розв'язання конфлікту, оскільки витіснені в несвідоме сексуальні бажання в будь-який час можуть вирватися на поверхню і стати причиною нових конфліктів. Пошук їх реального розв'язання досягається шляхом свідомого оволодіння бажаннями, їх безпосереднім задоволенням або сублімацією (від лат. *sublimatio* - високо піднімаю, підношу).

Сублімація - це особливий вид відхилення інстинктів (лібідо) від притаманної їм спрямованості і переключення їхньої енергії на досягнення соціальних і культурних цілей. Сублімацією пояснює Фрейд виникнення релігії, мистецтва, суспільних інституцій. Сублімація, за Фрейдом, виявляється у творчості. З позиції сексуальних поглядів Фрейд аналізує творчість Леонардо да Вінчі, Гете, Шекспіра, Достоевського.

71. Концепція людини в філософії Е.Фромма.

Побудову нової гуманістичної науки про людину здійснює **Еріх Фромм** (1900-1980 рр.). У своїй головній праці «**Мати чи бути**» (1976 р.) він підвів підсумки своєї дослідницької діяльності як соціального психоаналітика. Головна думка: несвідоме детермінується суспільством і виступає у формі ірраціональних пристрастей, вигадок і удаваної раціональності. Звільнитися від несвідомого можна на шляхах психології. Тільки в цьому разі можливе активне буття людини, яке має відношення до реальної, а не спотвореної, ілюзорної картини життя.

Мати - означає володіти речами. У володінні досвід людського життя розкривається неповно і часто деструктивно.

Модель буття передбачає незалежність, свободу, наявність критичного розуму, активність, відмову від самолюбства і егоїзму, єдність з іншими, реалізацію економічної і політичної демократії. Людству належить побудувати не Град Божий, як вважали в середні віки, і не Град Прогресу, в чому були впевнені в Новий час, а Град Буття, в якому повинна жити людина. Але людина нова.

Е. Фромм висунув ідею нової людини, без якої неможливе і нове суспільство. Нова людина - та, що здатна нести в собі любов до інших, а також відчувати тепло та співчуття оточуючих. Саме любов, на думку Фромма, розвиває активність особистості. Вона має багато форм: еротична любов, любов до своєї дитини, любов до самого себе тощо.

«Людина - це мета в собі, а не засіб для досягнення цілей іншої людини. Вона повинна з любов'ю ставитись до оточуючих. Якщо в ній немає любові, то вона - лише порожня оболонка, навіть якщо зосередить у собі всю владу, все багатство і весь розум».

У Фромма критично-філософська теорія нового гуманізму - нової людини виступає у формі нової етики. Її обґрунтування має переважно психо- гуманістичний характер.

72. Тема абсурду і бунту в філософії А.Камю.

А.Камю (1913-1960 рр.) — французький філософ-екзистенціаліст, письменник, публіцист. Основна проблема творчості Камю — тема абсурду людського існування. Саме розгляду зазначеної проблеми присвячені праці «Міф про Сізіфа», «Калігула», «Бунтуюча людина», «Чума».

А.Камю прагне відповісти на запитання: «Як жити без найвищого сенсу і благодаті?», «Як жити у світі, де вмерла релігійна надія? Що її замінить?».

Вихідний пункт його філософії — абсурд, який ставить під сумнів цінності. А.Камю вважав, що сам по собі світ не абсурдний, він просто нерозумний, тому що він є позалюдською реальністю, яка не має нічого спільного з нашими бажаннями і нашим розумом.

Камю перетворив абсурд на фундаментальне поняття своєї філософської системи. Сам термін “абсурд” (від лат. *absurdus*) означає безглуздя, нісенітницю, неможливість.

Камю визначив абсурд як “метафізичний стан людини в світі”, отже як основну проблему людського буття. “Для Камю абсурдність не є онтологічною категорією, іманентною світобудові, - вона є породженням самоусвідомлення людини в світі”.

Для абсурду необхідні людина і світ, знищення одного з них означає припинення абсурду. З констатації абсурду А.Камю робить два неправомірних висновки: про самогубство і «філософське самогубство».

З абсурду випливає заперечення універсальних етичних норм, що призводить до реалізації принципу «все дозволено». На думку Камю, абсурд не слід знищувати самогубством або «стрибком віри», необхідно його максимально повно позбутися.

У першу чергу Камю звертається до проблеми самогубства. Ця проблема цікавила Камю ще зі студентських років, а в кінці 30х р. для Франції вона стала особливо актуальною, тому Камю у “Міфі про Сізіфа” акцентує: “Існує лише одна по-справжньому поважна філософська проблема - проблема самогубства. Вирішити, варте чи не варте життя того, щоб бути прожитим, - отже, відповісти на головне питання філософії”.

На думку А. Камю зі стану абсурду є лише два виходи: самогубство фізичне і самогубство філософське. Жоден з цих виходів не є для Камю правомірним, тому він не приймає жодного з них. “Поза людським розумом, - пише Камю, - немає абсурду”. Отже, разом зі смертю зникає й абсурд, як і все інше. Абсурд існує лише в людській свідомості, він виникає з протистояння людської свідомості нерозумному світові, з усвідомленням людиною своєї закинутості і минулості. Зникає людська свідомість (сама людина) - зникає абсурд, але це не той вихід, який прагне знайти Камю.

Камю вивів з абсурду три наслідки, якими є “*бунт*”, “свобода”, “жага”.

73. Атеїстичний екзистенціалізм Ж.П.Сартра.

Відомий представник екзистенціалізму Ж.-П.Сартр (1905-1980 рр.) вихідним пунктом філософії вважає суб'єктивність індивіда.

Екзистенціалізм — Філософія існування — напрям у філософії ХХ ст., що позиціонує і досліджує людину, як унікальну духовну істоту, що здатна до вибору власної долі. Основним проявом екзистенції є свобода, яка визначається як відповідальність за результат свого вибору.

Екзистенціалізм, за Сартром, це єдина філософія, яка не робить з людини об'єкта, а утверджує її існування як неповторної індивідуальності. Людина є істота вільна, яка бажає свободи не лише собі, а й іншим; людина ні при яких обставинах не може бути засобом, вона завжди є метою.

Свою позицію стосовно релігії Ж.П. Сартр розглядає в роботі «Екзистенціалізм - це гуманізм». Під екзистенціалізмом Сартр розуміє таке вчення, яке робить можливою людське життя і яке, крім того, стверджує, що всяка істина і всяка дія передбачають якусь середовище і людську суб'єктивність.

Існує два різновиди екзистенціалістів: це християнські екзистенціалісти (Ясперс, Марсель) і екзистенціалісти-атеїсти (Хайдеггер, французькі екзистенціалісти, Сартр). Тих і інших об'єднує лише переконання в тому, що існування передує сутності, що потрібно виходити з суб'єкта. Сартр наводить у приклад ремісника, який ніколи не буде робити ніж, не знаючи, що це таке або навіщо він потрібен.

Коли ми уявляємо собі Бога-творця, то це Бог здебільшого уподібнюється свого роду реміснику вищого порядку. Воля завжди слід за розумом (або супроводжує йому); тому й Бог, коли творить, прекрасно уявляє, що саме він творить. Бог творить людину, погодившись з технікою і задумом, точно так само, як ремісник виготовляє ніж у відповідності з його визначенням і технікою виробництва.

У 18 в. атеїзм філософів ліквідував поняття Бога, але не ідею про те, що сутність передує існуванню. Атеїстичний екзистенціалізм вчить, що якщо навіть Бога немає, то є принаймні одне буття, у якого існування передує сутності, буття, яке існує перш, ніж його можна визначити яким-небудь поняттям, і цим буттям є людина, або, по Хайдеггеру, людська реальність. Це означає, що людина спочатку існує, зустрічається, з'являється у світі, і тільки потім він визначається.

Бога, за Сартром, немає, і звідси впливає зробити всі висновки. Екзистенціалізм протистоїть тій поширеною світській моралі, яка бажає позбутися Бога з мінімальними витратами. Заперечуючи існування Бога, подібна мораль говорить про необхідність існування апріорі деяких цінностей (раніше ж ці цінності забезпечувалися мораллю релігії). Інакше кажучи, нічого не змінюється, якщо Бога немає. Екзистенціалісти, навпаки, стурбовані відсутністю Бога, тому що разом з Богом зникає всяка можливість знайти які-небудь цінності в умопостигаемом світі. Не може бути більше блага а пріорі, тому що немає нескінченного і досконалого розуму, який би його мислив.

74. Витоки філософської думки в Україні.

Є чотири особливості філософської думки в Україні, які можна охарактеризувати так:

1. Наскрізна тема – «філософія серця». Тут «серце» – своєрідний центр, місцезнаходження думки, віри, волі та любові (Іларіон, В. Мономах, М. Гоголь, Г.Сковорода, П. Юркевич).

2. Домінування екзистенційно-антропологічного спрямування філософського знання (філософія часів Київ. Русі, Г.Сковорода, період романтизму – Кирило-Мефодіївське братство, Т.Шевченко, М.Костомаров)

3. Релігійна (християнська) забарвленість (філософія часів Київської Русі, домінування теології у перший період історії Києво-Могилянської академії, світ символів, або Біблія Г. Сковороди)

4. Провідне місце посідає національна ідея (М.Гоголь, Т.Шевченко, М.Костомаров, П. Юркевич, М.Драгоманов, М.Грушевський, І.Франко, Д. Донцов, В. Липинський)

Аналіз історії філософії в контексті культури України передбачає її періодизацію, що ґрунтується на врахуванні змін історичних типів національних культур. З огляду на це в розвитку української філософії можна виокремити 3 основних періоди, з яких і витікає українська філософія:

1. Припадає на час існування Київської Русі (XI ст.-сер. XIV ст.). Філософська думка цього періоду є адекватним відображенням греко-слов'янського, християнського типу культури з притаманним йому акцентом на проблему «людина-Бог», крізь призму якої осмислюються граничні підстави людського існування. В цей час філософія ще не виокремилася у відносно самостійну сферу теоретичного освоєння світу, тому історико-філософський аналіз цієї доби може проводитись переважно на рівні філософської культури українського народу. Філософські центри: Київ, а потім Галичина. Твір: «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона;

2. Пов'язаний із часом козаччини (XV -XVIII ст.). У XVI ст.. в Україні запроваджується масове книгодрукування, розгортається діяльність Острозького центру. На XVII ст.. припадає розквіт діяльності православних братств, заснування Києво-Могилянської академії. Українська культура цієї доби характеризується як бароко. В колі проблематики акцент переноситься на проблему «людина-Всесвіт». Поряд з питаннями етики і філософії історії чільне місце відводиться діалектиці, логіці, метафізиці, натурфілософії. В культурі українського народу формується професійна філософія як специфічна сфера теоретичного мислення. Найвиразнішим виявом цього є філософія професорів Києво-Могилянської академії, Центри філософії: Острог, Львів, Луцьк, Київ. Вершиною досягнень у галузі філософської думки в Україні цього часу є філософія Г. Сковороди.

3. Формується в межах культури романтизму (XIX – I пол.. XX ст.). Проблема «людина-нація», започаткувала розробку національної ідеї. Поряд розвивається професійно-філософське знання – філософія П.Юркевича. Філософія цього періоду більше зумовлюється зв'язком філософії з художньою літературою. Філософські центри: на сході України, у Харкові, потім переміщуються до Києва та Львова.

75. «Практична філософія» Г. Сковороди.

Провідна думка Сковороди, це та думка, що виявом її було все життя Сковороди, коло якої групуються, концентруються усі інші «часткові» його ідеї, думки. Життя є філософія і філософія є життя. Така основна думка. В реалізації думки, в тому, що він дійсно зробив зі свого життя свою філософію, втілив свою філософію у своє життя — велич Сковороди. — В цьому ж, може, і його певна слабкість. Бо, розчинивши філософію в життєвому чині, Сковорода не покладав занадто вже великої ваги на теоретичне оброблення, формальне усталення, усистематизування своїх філософічних ідей. Через це дехто і звав його «філософом без системи», через це, коли і можна говорити про «методу» Сковороди, про його «метафізику», «онтологію», «гносеологію», то завше лише в певному сенсі, лише з певним застереженням, бо викінченої і обробленої системи у Сковороди дійсно немає, немає закінченої і детальної відповіді на усі питання, що може поставити систематик-філософ. А проте філософія Сковороди є суцільна і монолітна, збудована, так би мовити, в одному стилі, пересякнена одним духом.

Коли життя є філософія, а філософія людини має зумовлювати її життя, то природно в центрі уваги філософа повинні стояти релігійні і моральні проблеми, так би мовити, певна практична проблематика є завершення і ціль теоретичної частини філософії. Теорія має вести до певної «*praxis pietatis*». У Сковороди, дійсно, не бракує теоретичної філософії; де в чому її проблеми освітлені дуже детально й уважно, але завершення системи його думок є безумовно релігійно-моральне. Це виявляється досить яскраво в тому факті, що Сковорода переймає релігійні формули (як бачимо, деякі христологічні формули) для характеристики світу, або життя.

З цим «практичним» ухилом філософування Сковороди зв'язане і те, що для нього центральне в людині не її «теоретичні», «пізнавчі» здібності, а більш глибоке за них емоційно-вольове єство людського духа-«серце» людини. Із серця піднімається, виростає і думка, і стремління, і почування. На «серце» людини повинна бути звернена і головна увага моральної чинності людини. Відціля вимога «пізнай себе», «поглянь у себе» і т. д. Відціля і визнання рівноцінності різних людських типів і людських індивідуумів. Відціля ж і своєрідна теорія «нерівної рівності» людей щодо їх морального та релігійного життя.

Ці мотиви є центральні у Сковороди. Але, як вже згадано, «безсистемна» філософія Сковороди є досить суцільна, щоб ми могли зупинити нашу увагу не лише на кількох основних думках, а зацікавитися і деякими деталями його філософії. Щоправда, не усі ці деталі та й усі головні думки Сковороди легко і просто зрозумілі. І це було причиною великих непорозумінь щодо витовмачення філософії Сковороди в окремих її частинах та і в цілому.

76. Вчення про «Сродну працю» Г. Сковороди.

Обґрунтування потреби людини в сродній праці є одним з найважливіших висновків концепції сродності. Згідно з твердженням Сковороди, сродна праця є водночас і потребою людського тіла, і потребою духовною, оскільки вона звеселяє дух, приносить задоволення і насолоду. Сродна діяльність характеризується тим, що вона однаково корисна й для того, хто знайшов своє покликання, і для суспільства. Цією єдністю суспільного і особистого інтересу сродна праця відрізняється від випадкової праці, обраної з міркувань користі, слави чи гордості. Тому уважне ставлення до самого себе, турбота про власний духовний світ матиме значення для інших людей. Сковорода закликає працювати заради власної користі, дбати про потрібне для себе і тим самим про досягнення свободи. Де міркування важливе для розуміння філософії і моралі Сковороди в цілому.

Захист моральних переваг тих видів праці, які пов'язані з виробництвом найнеобхідніших для людини продуктів і які не ведуть до втрати людської цілісності, є характерним для світогляду Сковороди в цілому. Щоб уникнути нещастя, твердить філософ, людина не повинна: «а) входить в несродную статъ; б) несть должность, природо противну; в) обучаться, к чему не рожден; г) дружить с теми, к коим не рожден». Сформулювавши ці думки, на зауваження, «а если кто к воровству рожден?», відповідає, що йдеться про людинолюбні душі та чесні звання, які утворюють «плодоносний церкви, яснее сказать, общества сад так, как часовую машину свои части». Ця думка цікава тим, що тут робиться спроба встановити критерій «сродності» і, крім того, з'ясувати те, як відбувається розподіл «сродностей» й суспільному організмі.

У підході до з'ясування природної праці філософ відштовхується від погляду на суспільство як на цілісний організм, члени якого пов'язані між собою функціональною залежністю. Прагненню до багатства протиставляється заклик задовольнятися найнеобхіднішим, не спрямовувати свій зір на край землі, а повернутися до своєї хати, до самого себе.

Однією з основних ознак сродної праці є те, що вона приносить людині насолоду не своїми наслідками, винагородою чи славою, а самим процесом її. Заперечуючи трудність як надмірність витрати сил при досягненні того, що не становить справжніх потреб людини, Сковорода разом з тим високо підносить труд, працю, що є проявом пізнаних необхідностей природи. Така природна праця хоч етимологічне і пов'язана зі словом труд, однак характеризується легкістю і супроводжується духовною насолодою. Щодо такої праці (труда) філософ нерідко вживає поняття «забава», «праздник» тощо, оскільки вона дає розраду духові.

Таким чином, істотна відмінність Сковороди від буржуазних просвітників полягає в тому, що він розглядає працю не як джерело матеріального багатства й наживи, а як джерело духовної насолоди, задоволення життям... Сродна праця у Сковороди виступає не стільки як засіб, скільки як мета і смисл життя. І на його думку, такі види праці, як ремесло й землеробство, сприяють не тільки досягненню добробуту, а й найбільше відповідають цій меті.

77. Проблема людини в філософських розмислах Г. Сковороди.

Що стосується вчення про людину, то Сковорода прославляє людину "малих бажань" і обмежені матеріальні потреби. Вже в байках звучить один з його головних філософських принципів. Його суть складається у визнанні законними і природними тільки тих потреб і прагнень людини, які відповідають природній, а не соціальній відмінності людей.

Формально філософська система Сковороди укладається в один рядок. Основа цієї системи полягає в існуванні "**двох натур**" і "**трьох світів**". Розшифровка існування "двох натур" слідує безпосередньо з трактату "Про Бога": "...Весь світ складається з двох натур: одна - видима, друга - невидима. Видима натура зветься твар, а невидима - Бог. . у стародавніх [людей] Бог звався "розум всесвітній". Йому в них були різні імена: натура, буття речей, вічність, час, доля, необхідність, фортуна та ін. А в християн найвідоміші йому імена такі: дух, Господь, цар, отець, розум, істина. . Що ж до видимої натури, то їй також не одне ім'я, наприклад: речовина чи матерія, земля, плоть, тінь та ін. ...".

Питання про Бога, який складає першооснову усього сущого - "вищу всіх причин причину", внутрішню причину розвитку всього світу, є одним з основних питань в філософській системі Сковороди.

Щодо "трьох світів" :

Першим і головним світом у Сковороди є весь Всесвіт - макрокосм. Макрокосм включає в себе все народжене в цьому великому світі, складеному з паралельних незліченних світів. У цьому світі немає ні початку, ні кінця - він вічний і безмежний. Метою пізнання цього світу є не опис окремих предметів, а розкриття їх невидимої натури - збагнення їх внутрішнього значення, бо через внутрішню суть окремих речей можна досягнути "таємні пружини розвитку всього Всесвіту". При цьому Сковорода вважає, що внутрішня невидима суть речей завжди пов'язана з видимою через зовнішню форму, яка визначається мірою, ритмом, симетрією, пропорцією.

Другим з "трьох світів" є малий світ - мікрокосм - світ людини.

Згідно з представленнями Сковороди, все, що здійснюється в світі - макрокосмі, знаходить своє завершення в людині - мікрокосмі. З позицій вчення Сковороди можливості пізнання світу людиною нічим не обмежені. Прагнення людини до пізнання ототожнюється з прагненням людини до Бога без посередників, бо Богом є сама природа, а людина - її витвір, - пізнаючи Бога - пізнає самого себе. У цьому значенні Сковорода заперечує агностицизм - вчення про непізнаваність світу.

Дуже тонким моментом у вченні Сковороди про людину є той факт, що він не зв'язує множення людиною своїх пізнань із зростанням матеріальних потреб, задовільнення яких розуміється як досягнення людського щастя. Швидше навпаки: чим краще людина пізнає саму себе і оточуючий її світ, тим розумніше і скромніше повинні бути її потреби.

Третім - з існуючих "трьох світів" - є символічний світ, що ототожнюється Сковородою з Біблією.

Застосовуючи філософію двох натур і трьох світів до людини, Сковорода робить висновок, що людина здійснює прекрасні вчинки і щаслива тільки тоді, коли вона погодить свою поведінку і образ життя зі своїми природними схильностями.

78. Форми суспільної свідомості.

Суспільною свідомістю називається така система почуттів, поглядів, теорій та ідей, які безпосередньо відображаються у соціальному бутті.

Розрізняють такі форми суспільної свідомості:

Політична – це система певних ідей, яка собою відображає класові відносини, між націями і державами, а також відношень до влади. Її ідеї в основному лежать у поведінці тих чи інших класів суспільства, суспільних груп та особистостей. Найважливішим елементом цієї політичної системи є держава, яка у свою чергу захищає свій устрій, регулює економіку країни, відстоює державні інтереси на міжнародній світовій арені. Її влада втілюється за допомоги демократичного або тоталітарного режиму. У політичній свідомості можна виділити низку функцій: пізнавальну, інформаційну, оцінювальну, регулятивну, мобілізаційну.

Правова – виражається перш за все у відношенні людини до права, знання міри і поведінки самих же людей з позиції законності чи протизаконності. У такому випадку виробляються два підходи щодо розуміння сутності права як такого. Перший називається традиційним або як і ще кажуть – заборонний, другий – ліберальний, тому що його опорою є природне право і особистісна свобода. Цей підхід уподібнює право на ряду із законом, тобто зводом певних регулюючих правил, забороною, а також санкцій, які накладаються в результаті їх порушення. Ще до XVIII століття вона вважалася загальноприйнятою концепцією. Проте у другій половині XVII століття починає формуватися ліберальна правова концепція, яка заснована на праві людського життя, її власності, безпеці свободи совісті і слова людини. Правова держава втілює дотримання прав і свобод особистості, закону, розділення гілок влади: законодавчої, виконавчої і судової. Правова свідомість може бути заснованою на життєвому досвіді як буденна, в тому числі теоретично – на розумінні сутності, можливостей та відповідних меж права.

Моральна – система правил і норм, які регулюють людську поведінку, що склалася історично. Виявляється вона найбільше у людських взаємовідносинах (сімя, колектив, народ, батьківщина). В її основі лежить почуття відповідальності людини за свої вчинки перед суспільством і самим собою.

Естетична – висловлена перш за все у сучасному мистецтві, є відображенням суспільного буття але у формі таких би мовити художніх образів. В естетиці можна зустріти безліч теорій творення мистецтва:

- теорія гри;
- теорія магії
- теорія праці

Релігійна – це різновид фантастичної реальності, відображення якої тісно пов'язане з вірою у щось надприродне, тобто Абсолюта, Вищого Розуму.

79. Трудова теорія походження свідомості.

Трудову концепцію або концепцію походження свідомості внаслідок розвитку праці враховують археологія та антропологія, і вона нібито має з їх боку численні підтвердження. Але багато чого при цьому все одно залишається незрозумілим. Наприклад, найдавніші кам'яні знаряддя праці відстоять від нас у часі на 2,5 млн років. Але справді помітні прояви людської свідомості, пов'язані із спеціальними похованнями людей, наскальними малюнками та ін., з'являються в інтервалі 100 -35 тис. років тому.

Отже, "трудова теорія" не пояснює, чому при наявності "праці із знаряддями " історичний процес формування свідомості був фактично або взагалі відсутній, або загальмований на дуже тривалий час.

Справедливі також зауваження, згідно з якими саме виготовлення знарядь праці потребувало досить розвиненого інтелекту. З іншого боку, зв'язок мислення та пізнання з технологіями людської праці досить очевидний. Отже, зв'язок є, але чи є він визначальний з боку праці щодо свідомості? Напевно, він складніший, багатофакторний та неоднозначний. По сьогоднішній день всі спроби прилучити розвинених тварин до стабільних дій із елементарними допоміжними засобами діяльності не дали позитивних результатів; а головне те, що у тварин не формується предметне сприйняття дійсності. Це свідчить про те, що задля того, щоби діяльність із знаряддями привела до формування розвиненої свідомості і культурно-історичного процесу, необхідно мати в наявності досить високо розвинений інтелект, або, хоча б, зародки свідомості. Виходить, що свідомість повинна ніби передувати своїй власній появі. Тому трудова концепція навіть у логічному плані залишається не коректною.

80. Етико-політичні вчення філософії Арістотеля.

Етика Арістотеля намагається допомогти людині усвідомити свою головну мету життя і діяльності і вирішити питання можливості виховання в державі громадян, бо поруч з політикою ця наука є важливою не лише для людини, а й цілого суспільства.

Визначаючи етичний аспект, Арістотель намагається розв'язати не тільки взаємовідносини особистості із суспільством, а й прагне віднайти можливі шляхи їхньої гармонійної взаємодії, звичайно з розумним обмеженням стихії егоїстичних потреб індивіда, його переорієнтацію на благо суспільства – це з однієї сторони, а з іншої – спільної дії держави заради благоустрою і розквіту громадян.

Арістотель вважає, що соціальна гармонія ні в якому разі не повинна придушувати інтереси особистості. Якщо людина є моральною, то спираючись на свій розум і волю, приводить себе до мети, бажань, потреб у співвідносності з державними інтересами. Тут мислитель помічає дуже важливу деталь: джерело людської моралі необхідно шукати саме у державних відносинах.

У вченні про щастя, Арістотель намагається внести безліч відділків для цього поняття. Щастя на його думку є особливим станом задоволення людини тим, що вона отримує як результат своєї добродійної діяльності. Виділяючи єдність моралі з щастям, філософ підкреслює, що досягнення вищого задоволення людини своїм життям залежить від її вчинків, дій. Головним щастям є інтелектуальна і моральна людська досконалість, її здоров'я із наявністю зовнішніх благ, активна позиція як громадянина, дружба.

На відміну від свого попередника Платона, Арістотель не визнає вродженого характеру добродійств, власне це дає йому поставити проблему моральної етики. Добродійність, як зазначає мислитель володіє ще крім того нормативним характером, тобто це не те, що дається людині від природи, власне те, що повинно бути виховане. Так як мораль заснована перш за все на волі і людському розумі. Саме тому Арістотель робить спроби виокремити добродійства, які він називає «діатонічними», тобто такі що пов'язані з частиною розумної душі. Розумна душа – це є мудрість, винахідливість, практичність. Крім того, він ще виділяє так звані «етичні» добродійства, якими є великодушність, справедливість, правдивість, поміркованість, мужність, спілкування. Арістотель говорить, що до визначення міри добродійності необхідно підходити дуже делікатно й обережно.

Крім вище згаданих концепцій, Арістотель розробляє вчення про дружбу. Дружба у античного філософа постає можливо як перший науковий дослід поставлення і вирішення проблеми відносин у суспільстві, між собою, у релігії. Він підкреслює важливу високу ціннісну моральну дружбу, аналізуючи кількісні і якісні її параметри, пропонуючи свою класифікацію різних видів дружби.

Як вважає Арістотель дружба може бути заради насолоди, користі або ж добродійства.

81. Соціальні утопії епохи Відродження (Т. Мор, Т. Кампанелла).

Суспільно-політичні концепції Ренесансу відображають відхід від релігійного світорозуміння і орієнтуються на природні потреби людей, а не на божественні закони. Суспільні вчення зумовлені кризою феодалного ладу, становленням буржуазних відносин та розвитком науки. Утопічні соціалістичні вчення Мора і Кампанелли є своєрідним пророцтвом, в якому передбачаються недоліки буржуазного суспільства, що тільки-но зароджувалося. Абсолютистські теорії Макіавеллі і Бодена спрямовані на подолання кризових явищ роздробленого феодалного суспільства і ствердження одноосібної влади.

Однією з форм суспільно-політичної модифікації Ренесансу був утопізм. Утопізм не був настільки яскравим явищем, як доктрина Макіавеллі. Проте риси ренесансного самозаперечення тут цілком помітні. Вже одне те, що створення ідеального суспільства приписувалося вельми віддалених і цілком невизначеним часи, досить яскраво свідчило про невіру авторів такої утопії в можливість створити ідеальної людини негайно і в результаті цілком елементарних зусиль людей поточного часу. Тут майже нічого не залишалося від відродженческого стихійно людського артистизму, який доставляв таку неймовірну радість Відродженчеській людині і примушував його знаходити ідеальні риси вже в стані тодішнього суспільства.

Найбільше, що було в цій області до цього часу, - це впевненість у ліберальні реформи поточного і найближчого теперішнього часу, яка і викликала ілюзію стихійної самоствердженні реального тодішнього людини. Утопісти ж відсували все це в невизначене майбутнє і тим самим виявляли своє повне невіра відеальний артистизм сучасного їм людини.

Т.Мор піддав критиці монархію та її економічну основу - приватну власність і запропонував політичний устрій майбутньої ідеальної держави, в якій ліквідація приватної власності приводить до встановлення рівності всіх громадян. Головним аспектом такого суспільства мала бути обов'язковість праці. Мислитель пропонував, щоб усі посадові особи держави обиралися та були підзвітними народowi.

Т. Мор пропонував чітко визначити функції держави, основними з яких мали бути: організація виробництва товарів і продуктів та їх розподіл, боротьба зі злочинами, забезпечення миру. Такий державний устрій та система влади, на думку Т. Мора, мали сприяти формуванню високих моральних якостей людей і, як наслідок, міцної самодисципліни, зменшенню суспільної ролі такого регулятора, як право. Тому в цій ідеальній державі діяла обмежена кількість законів.

Т.Кампанелла визначав приватну власність першоджерелом суспільної нерівності і кривди, а ідеальним бачив такий державний устрій, який ґрунтується на загальній власності людей та спільній власності на засоби виробництва, передбачалася загальна власність на одяг та особисті предмети, встановилася повна рівність між чоловіками й жінками.

82. Емпіризм Ф. Бекона.

Емпіризм – філософський напрям, який основою пізнання вважає чуттєвий досвід (емпірію).

Засновником цього напрямку вважається Ф.Бекон (1561-1626). Основним завданням філо-софії Ф. Бекон вважав розроблення такого методу пізнання, який підніс би ефективність науки на новий рівень. Його девіз – “Знання – сила”.

Аналізуючи і критикуючи стан речей у пізнанні, Ф.Бекон пропонує свій, новий метод продукування знань. Використовуючи алегорію, він стверджує, що методом досягнення істини є спосіб дії бджоли, яка, на відміну від мурашки, що тільки збирає (а в науці – це збирання фактів), та павука, що тягне з себе павутину (а в науці – це виведення однієї теорії з іншої), сідає лише на певні квіти і бере з них найцінніше. Ф. Бекон обстоював дослідний шлях пізнання у науці, закликав спиратися на факти, на експеримент. Він був одним із засновників індуктивного методу пізнання, коли від спостереження одиничних явищ відбувається перехід до формулювання загальних ідей і законів, від суджень про окремі факти – до загальних суджень про них.

Бекон розглядав індукцію як засіб вироблення основоположних теоретичних понять та аксіом природознавства, або, як він сам висловлювався, "природної філософії".

Введення експериментального індуктивного методу в наукове дослідження було видатним досягненням філософії XVII століття.

Проте слід відзначити, що індуктивний метод Бекона страждає однобічністю, бо зводить процес пізнання лише до аналізу, розчленування, залишаючи поза увагою уже доведені наукою загальні аксіоми. Індуктивний метод Бекона не може дати уявлення про цілісність природи.

Предметом філософії, за Беконом, є Бог, природа і людина. Однак Бог не повинен бути в центрі філософії, бо Бог – предмет вивчення релігії. Завданням філософії є створення образу природи, зображення того, що є в самій дійсності.

Природа – джерело всіх знань. Вона багатша і складніша від того, що відображається у свідомості людини, основний ступінь пізнання – чуттєве пізнання, досвід, експеримент. Шлях пізнання – це рух від досвіду до вищого узагальнення.

Бекон не був послідовним матеріалістом. Так, він вважав, що на шляху пізнання природи слід взяти за зразок "божественне творіння", "божественну мудрість і порядок", включав Бога у предмет філософії і т.д.

Однак, попри всі суперечності і непослідовність Бекона, саме він, як родоначальник емпіричного пізнання природи, відіграв винятково важливу роль у подальшому розвитку світової філософії.

83. Протиріччя між системою і методом Г. Гегеля.

Якщо в цілому характеризувати філософію Гегеля, то потрібно сказати, що це найбільш відомий філософ об'єктивного ідеалізму, який у рамках своєї об'єктивно-ідеалістичної системи глибоко і всебічно розробив теорію діалектики. Він зробив спробу побудувати теоретичну систему, яка повинна була остаточно вирішити проблему тотожності мислення і буття. Основні роботи: "Наука логіки", "Філософія природи", "Філософія духу", "Філософія права", "Філософія історії" та ін. В коло його інтересів входили всі сфери життя - природа, людина, її свобода, закономірності суспільного життя, логіка, право тощо.

Філософія Гегеля - це гостре протиріччя між системою об'єктивного ідеалізму і діалектичним методом. Якщо метод гегелівської філософії ґрунтується на геніальній думці про розвиток через протиріччя, перерви неперервностей, заперечення старого новим і таке ін., то система вимагала завершеності, "добудованості до верху", закінченості. Гегель, вибудовуючи свою філософську систему, виходить із того, що єдиною дійсною реальністю є абсолютна ідея, результатом дії і творчості якої є світ, розмаїття світу. Абсолютна ідея постійно змінюється, розвивається, існує вічно й незалежно від людини, суспільства і природи. У своєму розвитку вона проходить три етапи (ступеня). На першому етапі (Гегель розглядає його у малій і великій "Логіці") абсолютна ідея розвивається у сфері чистої думки, поза простором і часом, накопичуючи свій духовний потенціал. Еволюціонуючи через ряд ступенів, абсолютна ідея, логічно заперечуючи себе, переходить у свою протилежність - природу (матеріальний світ). "Інбуття" абсолютної ідеї розглядається ним туманно, має надуманий характер, про що свідчить "Філософія природи". І третій етап розглядається Гегелем у "Філософії духу", де абсолютна ідея завершує свій розвиток, досягаючи співпадання світового розуму із створеними ним природою і суспільством.

Гегель принципово по-іншому, на відміну від своїх попередників, вирішує цю проблему, показуючи, що походження багатоманіття світу із єдиного начала може бути предметом лише раціонального пізнання, інструментом якого є логічне мислення, а основною формою - поняття. Раціональне пізнання він розглядає як особливий вид, в основі якого лежить діалектична логіка, а рушійною силою є суперечність.

84. Об'єктивний ідеалізм Ф.-В.-Й. Шеллінга

Фрідріх-Вільгельм-Йозеф Шеллінг (1775—1854), який в університеті вивчав природознавство і перебував під впливом тогочасних наукових відкриттів, не прийняв концепції Фіхте, в якій об'єкту (природі) задавалось позірне, несправжнє буття. Виступивши як послідовник Фіхте, він невдовзі долає його суб'єктивний ідеалізм і переходить на позиції об'єктивного ідеалізму.

Його творчість розвивалася в кілька етапів. Спочатку він розвиває натурфілософські ідеї, пізніше створює філософію тотожності мислення і буття, а наприкінці життя основну увагу приділяє філософії релігії. Шеллінгу належить також оригінальна естетична концепція. Переїнявши у Фіхте ідею тотожності суб'єкта і об'єкта, Шеллінг переносить центр ваги з суб'єкта на об'єкт. Природа у нього є не пасивним матеріалом для діяльності суб'єкта, а творчим началом. Природа — це процес самотворчості, самореалізації Абсолюту, розуму. Вона — розум, який застиг у своєму бутті, має ступінчасту побудову (неживе, живе, людина), у творенні якої розум піднімався поступово від несвідомого життя до життя свідомого (в людині). В природі діють ті ж форми творчої діяльності (теза, антитеза, синтез), які Фіхте відкрив у суб'єкті.

Натурфілософія Шеллінга долає механіцизм попередніх мислителів. Він вказував на існування, крім механічних, також електричних, хімічних і органічних сил, кожній з яких притаманні свої протилежності — притягання і відштовхування, протилежні полюси тощо. У природі діє універсальний «закон полярності», вона динамічна і єдина. Вона — єдиний організм, пройнятий доцільністю, тобто не механічно-причинними, а доцільними телеологічними відношеннями.

Творча (продуктивна) діяльність розуму в природі, за Шеллінгом, аналогічна творчій діяльності окремого суб'єкта у сфері мистецтва. В її основі «естетична активність». Світ можна розглядати як «твір мистецтва», як «нижчу поезію». Водночас художня творчість аналогічна стихії. На основі цього він дійшов висновку, що художня інтуїція може глибше проникати в суть природи, ніж наука. Тому і філософії мистецтва відводиться особлива роль у розумінні суцього. Концепції Шеллінга притаманний пантеїзм. Він прагне поєднати мотиви філософії Фіхте і Спінози. Це особливо яскраво виявилось в ідеї тотожності мислення і буття, реального й ідеального. Розум, мислення, за Шеллінгом, існують тільки в бутті (реальному) і через буття. Буття, реальність є буттям розуму. Взяті окремо ні мислення, ні буття не є першоосновою суцього, нею є їх єдність, тотожність. Іншими словами, субстанція Шеллінга характеризується мисленням і реальністю.

85. Суб'єктивний ідеалізм Й. Фіхте.

Подальший розвиток ідеї активності суб'єкта пізнання та ідея свободи як принципу практичного розуму знайшли у вченні Йогана Фіхте, який проголосив себе послідовником Канта, хоча насправді вийшов за межі його вчення. У Канта об'єкт пізнання конституюється суб'єктом, за винятком чуттєвого матеріалу, що походить від речей у собі. Але якщо річ у собі є мислимою сутністю, то вона, стверджує Фіхте, є зайвим припущенням, і всю систему філософського знання можна вибудувати на одному принципі — «Я».

Отже, філософія Фіхте — це суб'єктивний ідеалізм, який все виводить і все пояснює з діяльності «Я» як творчого начала. «Я» у Фіхте — це водночас індивідуальне обмежене «Я» (свідомість людини) і «абсолютне Я» (божественна свідомість). І в тому, і в іншому випадку «Я» — це вільна діяльність, а не субстанція раціоналістів.

«Для ідеалізму розум є дія і ніщо інше - все інше можна вивести», — писав Фіхте. Якщо попередня метафізика виходила з принципу, що буття породжує дію, то Фіхте є основоположником іншого принципу — «дія породжує буття». Фіхте, як і Кант, досліджував проблему можливості наукового знання. Цьому присвячена основна праця мислителя «Науковчення», в якій «Я» постає як творець всього сущого і водночас як творець знання про нього.

Перший акт цієї діяльності — самоусвідомлення себе, що виражається в тезі «Я є Я». Це самоусвідомлення переростає в покладання «не Я», чогось відмінного від «Я». Скажімо, «Я» як індивідуальний суб'єкт в акті самоусвідомлення піднімаючись над тим «Я», яке усвідомлюється. Останнє постає як щось конкретне, обмежене. Наприклад, «Я» собі в ньому не подобаючись, це не той «Я», яким «Я» хотів би бути, тобто це «не Я». Якщо під «Я» розуміється абсолютний суб'єкт (Бог), то він у подібному акті самотворення несвідомо творить природу. Акт самоусвідомлення є водночас актом самотворення.

Отже, другий акт — «Я є «не Я»» (антитеза). «Не Я» виступає як об'єкт, який обмежує свободу «Я». Фіхте намагався «виколупати» об'єкт із суб'єкта: об'єкт, як у формі природи, так і культури, у філософії Фіхте породжений суб'єктом. «Не-Я» потрібний Фіхте як перепона, яку необхідно подолати, тобто як засіб реалізації свободи. Через прогресивне долаття обмеженостей і відбувається вдосконалення «Я».

Третій акт (синтез) — «Я є Я і «не-Я»» — є зняттям протилежності суб'єкта і об'єкта, ствердженням їх тотожності. Це ідеал, до якого людина постійно прямує. Як бачимо, Фіхте запропонував триактний цикл творчої діяльності «Я» (теза, антитеза, синтез), який пізніше успішно застосував у розбудові діалектичної системи Гегель.

У Фіхте ця схема тільки проглядається, повною мірою вона розгорнута у Гегеля, але саме Фіхте започаткував її. Філософія Фіхте порушила проблеми, які розвинули пізніше Шеллінг і Гегель.

86. Вчення про ноосферу В. І. Вернадського.

В.І. Вернадський (1863-1945) та його праці мають велике значення для становлення екологічної етики, адже антропокосмічна система поєднує в єдине гармонійне ціле такі аспекти розвитку людства, як природний і соціальний.

Мислитель виклав розуміння про перетворення людини в могутню геологічну силу, здатну переділити у своїх інтересах біосферу Землі, виокремлюючи **два етапи формування ноосфери**: стихійний і свідомий. Вагоме значення вчення про ноосферу полягає в його етичній спрямованості, де головними рисами є принцип єдності людини і природи; принцип зростання наукової думки; принцип інтернаціоналізації науки як духовної єдності людства; принцип критичності; принцип моральної відповідальності вчених; принцип творчості; принцип соціальності науки.

Терміном "**ноосфера**", уведеним В. Вернадським для позначення нового стану в еволюції природи, пов'язаного з появою людської свідомості, він став називати етап еволюції біосфери, обумовлений цілеспрямованою на перетворення природи діяльністю.

В. Вернадський визначає такі **необхідні умови створення ноосфери**: піднесення наукової думки; створення єдності людства на ґрунті інтернаціоналізації науки, моральна відповідальність вчених за використання наукової роботи для руйнівної мети, соціальні науки. Ключовою ідеєю мислителя є те, що перехід біосфери в ноосферу, тобто царство розуму, є закономірним і невідворотним етапом розвитку матерії.

Центральною темою вчення про ноосферу є єдність біосфери і людства. Вернадський у своїх працях розкриває корені цієї єдності, значення організованості біосфери у розвитку людства, це дозволяє зрозуміти місце та роль історичного розвитку людства в еволюції біосфери, закономірності її переходу в ноосферу. В основі теорії В. Вернадського про ноосферу лежить те, що людина не є самодостатньою живою істотою, що живе окремо за своїми законами, вона співіснує всередині природи та є її частиною.

Людина - невіддільна від біосфери, вона в ній живе і лише її об'єкти може досліджувати безпосередньо своїми органами відчуттів. Таким чином, наукова думка людства, працюючи лише в біосфері, в ході прояву врешті-решт перетворює її на ноосферу.

Становлення етапу ноосфери Вернадський пов'язує з дією багатьох **факторів**: єдністю біосфери та людства, єдністю людського роду, планетарним характером людської діяльності та її зв'язком з геологічними процесами.

Те, про що писав Вернадський, стало **спадщиною сьогодення**, адже з точки зору ноосферного підходу по-іншому вбачається варварське ставлення до біосфери і тд.

Отже, вчення про ноосферу В. Вернадського стало стимулом у формуванні нової картини світу, що спрямована перш за все на знання як істину у пізнанні, а не підкоренні законів природи (екологічного імперативу), перегляду усієї сукупності традиційних світоглядних уявлень про місце і роль людини у природі і суспільстві, виявленні нових цінностей, пріоритетів і норм буття суспільства.

87. Філософські ідеї в Україні ХХ ст. (В. К. Липинський, П. В. Копнін, В. І. Шинкарук, М. В. Попович.).

Встановлення радянської влади в Україні привело до повної політизації філософії. Філософію проголосили суто "класовою" наукою, теоретичною і методологічною основою марксизму. Філософія поділилася на "наукову" (марксистську) та "ненаукову" (буржуазну).

Крізь призму марксизму аналізувалася вся історія філософії. Особлива увага приділялася аналізу творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки. З незначними зауваженнями їх віднесли до "табору матеріалістів".

У Західній Україні в 20-х роках творив **В'ячеслав Липинський** (1882-1931). Він пише праці "Листи до братів-хліборобів", "Релігія і церква", "Хам і Яфет", де викладає свою філософію історії. Зміст історичного процесу вчений вбачає в боротьбі позитивних сил з силами деструктивними. Крім цього, історіософська концепція В'ячеслава Липинського ґрунтується на такому тлумаченні суспільного життя, в якому діють вище і нижче, панівне і підлегле, випадкове і необхідне. Найважливішим державотворчим чинником, на думку Липинського, є аристократія, яка, використовуючи свою освіченість, знання, здатна організувати суспільне життя. Ідеалом державного устрою України В'ячеслав Липинський вважав монархію.

Позитивні зміни в українській філософії на початку 60-х років значною мірою були пов'язані з діяльністю відомого філософа **Павла Копніна** (1922-1971), який у 1959 р. приїхав з Москви до Києва і очолив кафедру філософії Київського університету, а в 1964 р. став ректором Інституту філософії Академії наук СРСР. Організувавши зі своїми першими учнями автономний колектив, він видає книгу "Логіка наукового дослідження" (1965), яка стала своєрідним маніфестом філософської групи, відомої в Україні і у світі як київська філософська школа.

Павло Копнін спрямував філософів не на вивчення незалежних від людини об'єктивних законів природи та суспільства, а на те, що залежить від людини, що освоюється людиною в процесі осмислення світу. Він прагне досягнути природу наукового знання в контексті сукупного людського досвіду. Таким чином, під його егідою сформувався плідотворний філософський напрям: світоглядно-гуманістична проблематика, питання філософії культури, дослідження яких продовжено українськими філософами 70-80-х років. Тоді ж відокремився і інший напрям, пов'язаний з історико-філософськими дослідженнями, осмисленням проблем людського буття. Школа філософа **Володимира Шинкарука** досліджує проблеми діалектики, логіки та теорії пізнання, спираючись на німецьку класичну філософію. Велика група філософів- Микола Тарасенко, Олександр Яценко, Олексій Плахотний, Ігор Бичко та ін. - зосередили увагу на проблемах людського буття. Значна група філософів працює над питаннями історії філософії України.

Мирослав Попович, 84 роки. Український вчений-філософ, директор *Інституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України*, завідувач відділу логіки та методології науки Інституту філософії, заслужений діяч науки і техніки України.

Аналіз розвитку філософії в Україні свідчить про те, що українська філософська думка, яка з'явилася на світанку другого тисячоліття у вигляді ламкої, тоненької стеблинки, вистояла під натиском історичних бурь. Творчо використовуючи філософську спадщину інших народів, вона пройшла у своєму розвитку такі стани, кожний з яких залишив помітний слід у національній культурі, і стала важливою складовою частиною розвитку філософської думки в цілому.

88. Свідомість і мова.

З самого початку зародження філософії вчених цікавила здатність людини мислити та аналізувати. У різні часи представники різних шкіл висували свої теорії щодо цього процесу, причому кожна з них брала за основу якийсь один аспект філософського знання. Філософів-ідеалісти вважали, що ідея є первинною по відношенню до всього іншого. Вони погоджувалися з тим, що **свідомість і мова тісно пов'язані між собою**, однак були впевнені в тому, що ні одну думку в чистому вигляді не можна висловити словами.

Останні медичні дослідження в цьому питанні показали, що **людина мислить образами**, об'ємними візуальними картинками, які формуються в його свідомості протягом всього процесу обмірковування якої проблеми. Свідомість тісно пов'язане з мисленням, оскільки дозволяє людині направляти весь цей процес в певне русло.

Свідомість і мова взаємодіють між собою через складний комплекс психофізичних елементів усередині самої людини, проте далеко не завжди певну думку людина має можливість донести до оточуючих. Такі відомі філософи давнини, як Аристотель і Платон досліджували це питання. Сама думка в Стародавній Греції сприймалася невіддільною від свідомості людини і мови, що знайшло відображення в понятті логос (єдність слова і думки).

На початку 20 століття серед мислителів виникло поняття під назвою «**філософія мови**». Початок цього напрямку поклав знаменитий філософ і мовознавець Вільгельм Гумбольдт, який приділив велику увагу питанням взаємодії мови, свідомості і підсвідомості.

Найчастіше мова визначається як **система знаків**, яка служить засобом людського мислення, спілкування і самовираження. Завдяки цій системі здійснюється пізнання навколишнього світу, а також відбувається становлення цілісної особистості. Свідомість і мова в філософії **настільки переплетені**, що **відокремити їх просто неможливо**. Більш того, багато медичних досліджень показали, що грамотна і зв'язна мова, є невід'ємною частиною свідомості здорової людини. Мова є не тільки специфічним засобом зберігання і передачі інформації, але і засобом управління людською поведінкою.

Отже, слід підкреслити, що мова і свідомість роблять взаємний вплив один на одного, завдяки чому можна навчитися ними керувати. В даний час багато вчених проводять великі дослідження в цій сфері, виявляючи все нові взаємозв'язки між даними поняттями. Хочеться вірити, що незабаром учені і філософи сучасності порадують нас новими відкриттями в цій області людської психіки, завдяки чому людство і далі буде проводити нові дослідження на цю тему.